

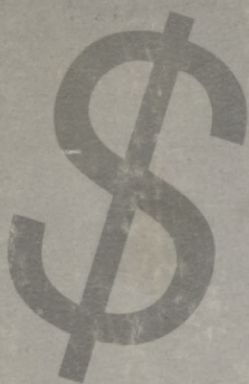
Uzņēmējdarbības pamati

11

GEORGS

LĪBERMANIS

Īpašuma attiecības
un uzņēmējdarbības
formas

LATVIJAS UZŅĒMĒJDARBĪBAS
UN MENEDŽMĒNTA AKADEMĪJA

Latvijas Uzņēmējdarbības un menedžmenta akadēmija piedāvā:

- ◆ tālmācības studiju programma
Praktiskā uzņēmējdarbība:
 - studijas var sākt jebkurā dienā,
 - nav vecuma un iepriekšējās izglītības ierobežojuma;
- ◆ *Darba meklējumu un piedāvājumu datu bāzi:*
 - prakses darbs,
 - pagaidu darbs,
 - pastāvīgs darbs;
- ◆ personāla apmācības:
 - videonodarbības (≈70 tēmas),
 - 40 stundu kurss "Efektīva pārdošana",
 - lietišķās spēles;
- ◆ darbinieku atlasī un novērtēšanu:
 - psiholoģiskā tipa atbilstība profesijai,
 - profesionalitātes novērtēšana;
- ◆ psiholoģisko konsultēšanu:
 - darbinieku vienotības un profesionālās sadarbības veicināšana,
 - konfliktsituāciju risināšana uzņēmumā,
 - palīdzība personāla vadības jautājumos;
- ◆ biznesa tūrisma iespējas ASV:
 - lietišķas tikšanās,
 - tematiskas izstādes;
- ◆ valodas apguves programmas ar datora palīdzību (CD-ROM):
 - angļu, vācu, franču, spāņu, itāliešu, ebreju, japāņu, korejiešu, ķīniešu valoda,
 - valodas spēles, uzdevumi bērniem un pieaugušajiem.

Salaspils iela 14—303, Rīga, LV-1057

Tālr. 261182, tālr./fakss 7135516

e-mail: luma@rks.luma.lv, <http://www.rks.luma.lv>

99-3
L 47

Latvijas Katoļu
BIBLIOTĒKA

L
3

GEORGS LĪBERMANIS

DENAZIONĪZĀCIJA
UN PRIVĒTZĀCIJA

ĪPAŠUMA ATTIECĪBAS UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMAS

KAMENE
RĪGA, 1998

~~99 883~~
0204041143

GEORGS LIBERMANIS

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

ĪPAŠUMA ATTIECĪBAS

UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS

FORMAS

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Latvijas Uzņēmējdarbības un Izaugsmes akadēmija piedāvā:

Saņemties lapa 14-303, Rīga, LV-100

Tel: 261182, fax: 71300

www.kamene.lv

RĪGA 1998

1. DENACIONALIZĀCIJA UN PRIVATIZĀCIJA

1.1. DENACIONALIZĀCIJA

Cēloņi. Nepieciešamība. Atkārtošana ir zinību māte. Iepriekšējās šīs sērijas grāmatās mēs jau vairākkārt skaidrojām, kāpēc tirgus ekonomika saistās ar privāto īpašumu. Sociāli ekonomiskās attiecības, kuru pamatsaturs ir īpašums, nosaka ekonomisko uzvedības motivāciju.

Līdzšinējais izklāsts nedeva atbildi uz jautājumu, kā sociālistiskā saimiekošanā valsts jeb formāli visas tautas vai kooperatīvais īpašums tika pārvērsti par privāto īpašumu un kļuva par sociāli ekonomisko tirgus attiecību pamatu. Mācību līdzeklis "Īpašuma attiecības un uzņēmējdarbības formas" šo jautājumu apiet nedrīkst. Pirmā problēma ir denacionalizācija, proti, īpašuma tiesību atjaunošana tiem, kam okupācijas vara īpašumus atņēma, proti, nacionalizēja. Tika nacionalizēta visa zeme ar tās dzīļu bagātībām, iekšzemes ūdeņi un noteikta piejūras daļa (ūdeņi noteiktā zonā), privātie rūpniecības, tirdzniecības, transporta uzņēmumi, privātā infrastruktūra, noteikta lieluma nami, vasarnīcas utt.

Lai atdotu īpašumu tās bijušajiem likumīgajiem īpašniekiem, īpašuma sociāli ekonomiskās attiecības bija jāatjauno ar tiesiska akta palīdzību. Radikāls, būtībā revolucionārs solis ceļā uz tirgus ekonomiku bija atgriešanās pie 1937. gada Civillikumā paredzētām mantošanas tiesībām. Likumīgie mantinieki Latvijas brīvvalsts tiesību ietvaros atguva savus īpašumus, t. i., privātā īpašuma tiesības. Līdz ar to padomju varas ekspropriētie īpašnieki vai to mantinieki kļuva par

privātīpašuma attiecību nesējiem ar principiāli citu ekonomisko motivāciju savai ekonomiskai uzvedībai.

Process brīžiem bija sarežģīts, jo okupācijas gados rūpniecības objekti parasti tika rekonstruēti un nebija viegli konstatēt, kāda rūpnīcas, fabrikas daļa ir reāls mantojums, kas ir denacionalizējams. Savas grūtības bija ar mantojuma novērtējumu. Tas bija nozīmīgi, jo denacionalizēto īpašumu, ko nevarēja atjaunot natūrā, aizstāja kompensācijas sertifikāti.

Kolektivizācija kā nacionalizācijas un ekspropriācijas īpašs paveids. Piespiedu kolektivizācija bija zemnieku privātīpašnieku īpaša aplaupīšanas forma. Formāli lauksaimniecības inventārs, lopi, krājumi, ēkas, jebkuri ražošanas objekti (piemēram, dzirnavas) tika sabiedriskoti, it kā kļuva par paju kooperatīva īpašumu. Bet tie bija viltus kooperatīvi, kooperatīvi pēc nosaukuma. Pēc reālām attiecībām, pēc pārvaldes formām, pēc komunistiskās partijas vietvalžu diktāta, ko un cik sēt, kā saimniekot, kā dalīt ienākumus kopsaimniecībās, bija faktiski pielīdzināti valsts uzņēmumiem. Zemnieka īpašumā palika dzīvojamā māja un ierobežota (0,6 ha) piemājas saimniecība bez tiesībām uz zemes privātīpašumu.

Denacionalizācija lauksaimniecībā. Neiedziļinoties sīkumos, detaļās, kas izraisīja ne mazums konfliktu, strīdu, zemnieku saimniecības sabiedriskotais inventārs tika denacionalizēts, veidojot nepieciešamu privātā īpašuma pamatu zemnieku komercdarbībai.

Statūtsabiedrību izveide. Pēc kolhoznieku lēmuma kopsaimniecību varēja nesadalīt privātās saimniecībās, bet dibināt lauksaimniecības statūtsabiedrības (paju sabiedrības, kooperatīvus), sabiedrības ar ierobežotu atbildību (SIA), akciju sabiedrības (a/s). Piecas sestdaļas šo statūtsabiedrību pakāpeniski izira, zemnieki vēlējās saimniekot

1.1. tabula

Lauksaimniecības statūtsabiedrības¹

Pavisam izveidotas statūtsabiedrības	No tām 01.02.1998		
	svītrotas no Uzņēmumu reģistra	pašlikvidējušās	darbojošās
613	292	211	110

¹ Privatizācijas procesa norise Latvijā, 2(8)/1998., 24. lpp.

patstāvīgi, būt privātpašnieki. Centieni pēc "sava kaktiņa, sava stūrīša zemes" bija dziļi iesakņojušies latviešu zemnieku apziņā.

Šo procesu atspoguļo 1.1. tabulas dati.

Kā valsts īpašums palika dažas zinātniskās pētniecības un speciālās izmēģinājumu stacijas.

1.2. PRIVATIZĀCIJA

1.2.1. LATVIJAS PRIVATIZĀCIJAS AĢENTŪRAS (PA) DARBĪBA

Funkcijas. Privatizācijas process bija jāievada stingri organizatoriskās sliedēs. Jāievieš stingra tiesiskā kārtība atbilstoši privatizācijas likumiem. Šādam nolūkam 1994. gadā tika dibināta Latvijas Privatizācijas aģentūra. Tās funkcijas bija šādas: *pirmkārt*, precīzi noteikt privatizējamus objektus, kas pagaidām bija valsts īpašums; *otrkārt*, izstrādāt privatizācijas projektus; *treškārt*, organizēt privatizējamo objektu izsoli, atlasīt šo kunkursu uzvarētājus; *ceturtkārt*, slēgt līgumus par privatizāciju ar konkursu uzvarētājiem; *piektkārt*, kontrolēt privatizācijās līguma, noteikumu izpildi, ieguldījumu savlaicīgu investēšanu, darbavietu saglabāšanu utt.; *sestkārt*, pārvaldīt privatizācijai nodotos objektus līdz pārejai privātā īpašumā; *septītkārt*, valsts vārdā kārtot visus jautājumus likumu ietvaros, kas saistās ar privatizācijas īstenošanu.

Privatizācijas daudzveidība. PA, izstrādājot dažādus privatizācijas projektus, vadījās pēc dažādiem modeļiem. Viens no modeļiem paredzēja privatizēt tikai akciju kontrolpaketi, pārējo daļu pagaidām atstājot valsts rokās. Citi modeļi paredzēja objektu daļēji privatizēt, izmantojot privatizācijas sertifikātus. Varianti bija dažādi. Pēc viena varianta, objekta kolektīva locekļiem bija priekšrocības privatizācijas sertifikātus apmainīt pret privatizējamā objekta akcijām pēc nominālcenas Ls 28 par vienu sertifikātu. Pēc cita varianta, sertifikāti noteiktā daudzumā tiktu brīvi pārdoti. Valsts īpašumu varēja arī nomāt (uvertūra privatizācijai).

Valsts akciju sabiedrību dibināšana. Privatizācija, it sevišķi rūpniecībā, kur darbojās samērā lieli uzņēmumi, "atdūrās" pret iekšzemi un ārzemju investoru līdzekļu trūkumu. Izeja bija valsts

uzņēmumu pārveidošana valsts akciju sabiedrībās. Visu akciju vienīgais sākotnējais īpašnieks bija valsts. A/s komercdarbības forma deva iespēju objektu privatizēt pa daļām, pārdodot ierobežotu akciju paketi. Daļa akciju varēja noteiktu laiku palikt valsts īpašumā. Šāds īpašuma jauktenis (valsts un privāto a/s) bija pagaidu risinājums, lai atvieglotu un paātrinātu privatizācijas procesu. Turpmākos gados tika meklēti un vēl tiks meklēti šo objektu valsts daļas privatizētāji. "Puskoka lēcēju" variantā zināmu apstākļu dēļ valsts rokās varēja arī palikt akciju kontrolpakete. Vēl viens variants paredz pilnīgi privatizēt objektu, sadalot akciju paketi vairākās daļās starp konkursa uzvarētājiem. Iespējams, ka kontrolpakete paliek valsts rokās. Piemēram, SIA "Lattelekom" 51% akciju pieder Latvijas Republikai, 49% — "Tilts Communication". Savukārt "Tilts Communication" pēc īpašuma pieder "Cobles & Wirless" — 63%, "Telecom Finland" — 27%, Starptautiskajai Finansu korporācijai — 10%. Jumta līgums ar "Tilts Communication" tika noslēgts pirms PA nodibināšanas. Ar PA svētību "Tilts Communication" savas daļas pārdeva citam investoram.

PA darbības virzienus un apjomus raksturo 1.2. tabula.

1.2. tabula

Latvijas Privatizācijas aģentūras valdījumā pārņemtie objekti un privatizācijas noteikumi¹

	Privatizācijas aģentūras valdījumā pārņemtie objekti				Privatizācijas aģentūras valdījumā esošie objekti	Apstiprināti privatizācijas noteikumi
	kopā	nodots privatizācijai	nodots likvidācijai	citi		
1994	349	133	9	207	349	47
1995	329	297	12	20	678	393
1996	433	400	33		1118	355
1997	132	108	24		1243	545
1998 VI	12	12	—		1255	111

1.2. tabulā redzams, ka PA valdījumā ir vēl liels objektu skaits — 1255, turklāt privatizācijas noteikumi aptver tikai 9% no iepriekš minētā skaita. Visai nozīmīgs ir PA noslēgto līgumu reālais saturs. Ieskatam piedāvājam 1.3. tabulu.

¹ Turpat, 9. lpp.

Latvijas Privatizācijas aģentūras noslēgtie pirkuma līgumi (kopā)

	Noslēgtu pirkuma līgumu skaits			Objektu pārdoš. cena (Ls)	Maksāšanas līdzekļi		Pircēju pārņemamās saistības (Ls)	Paredzētas investīcijas (Ls)	Saglabā- jamās darba vietas	Pircēji	
	kopā	ar tūl- tēju kon- trol- sā- pa- ma- ketes su	uz no- maksu		lati	privatizācijas sertifikāti (Ls)				fizi- kā- perso- nas	juri- diskā- sonas
1994	14	8	6	1537174	1161449	375725	323769	1120000	297	3	11
1995	231	83	112	34322513	14466955	19855559	13416340	18338000	13594	70	161
1996	273	17	184	37085257	10495567	26589690	36527101	39767000	14964	42	231
1997	313	41	25	82112992	31484796	50628196	167741043	24771000	18880	50	263
1998								+250000000\$			
I—III	58	7	8	43	12858494	8503857	5932697	450000	2121	14	44
IV—VI	61	9	6	46	14642248	8585522	1299532	16930000	1935	12	49
									+81791		

Analizējot 1.3. tabulas datus, uzmanību saista vairāki apstākļi. Pirmām kārtām privatizācijas sertifikātu īpatsvars. No 1994. gada līdz 1998. gada pirmajam pusgamam privatizējamo objektu pārdošanas cena līdzinājās Ls 176975678, par privatizācijas sertifikātiem pārdoti 57%.

Privatizācijas sertifikātu loma. Visās postsociālistiskajās valstīs izvirzījās problēma, kā iedzīvotājiem kompensēt tos lielos zaudējumus, kas katram radās sociālistiskās plānsaimniecības iespaidā. Pamatideja bija viena: iedzīvotājus pārvērst par privatizējamo objektu līdzīpašniekiem, kas turpmāk saņemtu ienākumus kā dividendes. Šim nolūkam iedzīvotāji bez maksas saņēma privatizācijas sertifikātus, ko pēc pašu izvēles varēja apmainīt pret privatizējamo akciju sabiedrību akcijām. Latvijā, kur saņemamo sertifikātu skaits bija atkarīgs no Latvijā nodzīvotā laika, katra sertifikāta nominālcena bija Ls 28. Līdz 1998. gada 1. aprīlim 2,45 milj. iedzīvotāju ir piešķirti 104,3 milj. sertifikātu, tajā skaitā 761 tūkst. sertifikātu politiski represētām personām. 78,3 tūkst. bijušo īpašnieku vai viņu mantiniekiem piešķirti 5,7 milj. īpašuma kompensācijas sertifikātu 159,5 milj. latu nominālā apjomā.

Tautas gudrība māca, ka cēliem nodomiem ceļš uz elli klāts. Tas pilnā mērā attiecas uz privatizācijas sertifikātiem. *Pirmkārt*, bezmaksas sertifikāti samazināja ienākumus no privatizējamo objektu pārdošanas. *Otrkārt*, ne par santīmu nepalielināja investīcijas minētajos objektos. *Treškārt*, kopumā trūcīgie akcionāri, kuru akcijas bija iemaiņītas pret privatizācijas sertifikātiem, centās akcionāru kopsapulcēs zāgēt zaru, uz kura tiem nāksies sēdēt rīt un parīt, proti, peļņu nevis izlietot ražošanas pilnveidošanai, konkurences pozīciju stiprināšanai, jaunu tirgu apgūšanai, bet lielākai dividenžu izmaksai. Sertifikātu izdalīšana ir tīri populistisks pasākums. Mūsaprāt, šie sertifikāti izmantojami vienīgi zemes un dzīvokļu privatizācijai. Likumsakarīgi, ka daudzi centās sertifikātus pārdot par cenu, kas brīžiem līdzinājās 1 vai 2 latiem.

Fizisko personu kontos atlikuši 48,4 milj. sertifikātu, tajā skaitā 3,3 milj. kompensācijas sertifikātu.

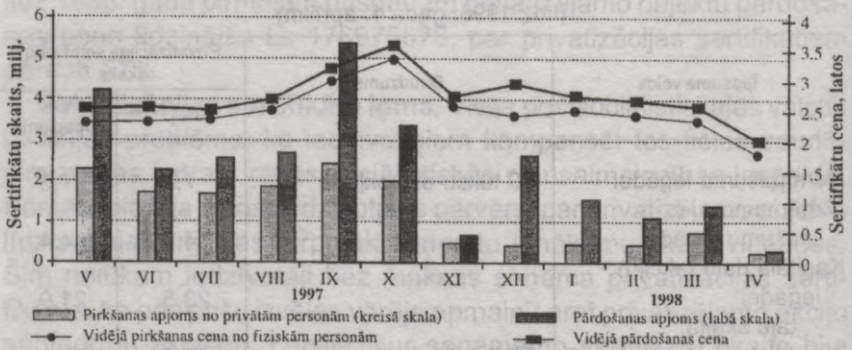
Sertifikātu tirgus. Gandrīz 50 milj. sertifikātu, kas atrodas fizisko personu rokās, nevar neradīt specifisku sertifikātu tirgu. Sertifikātu sākotnējie īpašnieki ne vienmēr lāgā ziņā, ko ar sertifikātiem iesākt.

Privatizācijas sertifikātu izmantošana
(līdz 1998. gada 1. aprīlim)

Īpašuma veids	Daudzums	Privatizācijas sertifikātu skaits	
		milj.	% no kopapjoma
Namīpašuma iegādei	79 tūkst. dzīvokļu	7,8	7,3
Uzņēmumu u. c.			
Īpašumu iegādei		4,7	4,4
Kapitāla daļu (akciju) iegādei		23,5	21,9
tajā skaitā:			
publiskajā piedāvājumā	42,7 milj. akciju iegādājušies 88,4 tūkst. cilvēku	18,6	17,3
Zemes izpirkšanai	96 tūkst. līgumu	5,1	4,7
Kopā		41,1	38,3

Zemais dzīves līmenis motivē ekonomisko uzvedību sertifikātus izmantot kā skaidras naudas avotu. Pārdosi pāris desmitu sertifikātu, un maciņš pildīsies ar naudas zīmēm. Iedzīvotājiem nav informācijas par to, kādas akcijas pret sertifikātiem iemainīt, kādi vērtspapīri nesīs peļņu. Uzticības sertifikātiem kā regulāriem ienākuma avotiem nav, tāpēc radās tīri pragmatiska pieeja — mēģināt atrast sertifikātiem pircēju. No otras puses, veidojas pieprasījums pēc sertifikātiem lielos daudzumos. Bankas, ieguldījumu fondi, visdažādākie investori lēti pērk sertifikātus, lai ar tiem aktīvi piedalītos privatizācijā, kļūtu par privatizēto valsts un pašvaldību uzņēmumu privātiem līdzīpašniekiem. Darījums ir visai izdevīgs: par sertifikātu ar nominālcenu Ls 28 naudas kāram sertifikātu īpašniekam var mierīgu sirdi samaksāt Ls 1—2. Tā ir likuma atļauta cilvēku otrreizēja aplaupīšana, īpašumu iegūšana, cēla privatizācija ar fantastisku ienākuma koeficientu $2:28 = 14$. Tā veidojas līdzsvars starp sertifikātu pieprasījumu un piedāvājumu, kur pamatīgs zaudētājs ir sertifikāta sākotnējais saņēmējs. Mēdz teikt, ka tirgus ekonomikā nepastāvot spekulācija, esot vienīgi komercdarbība. Šķiet, ka īpatnējā sertifikātu tirgū spekulācijas darījumu ēzeļa ausis lien ārā bez jebkādas maskēšanas.

Privatizācijas sertifikātu tirgū veikto darījumu apjomi un vidējās cenas

Darījumu veikšanai privatizācijas sertifikātu tirgū to īpašnieki var izmantot 75 licencētu starpniecības uzņēmumu pakalpojumus.

Līdz 1998. gada 1. maijam starpniecības uzņēmumu kopējais darījumu apjoms bija 140,69 milj. sertifikātu (sk. 1.1. shēmu), tajā skaitā 3,26 milj. īpašuma kompensācijas sertifikātu. 1998. gada 1. aprīlī starpniecības uzņēmumu tirdzniecības kontos bija uzkrāti 17,4 milj. sertifikātu (tajā skaitā 0,98 milj. kompensācijas sertifikātu).

Privatizācija un investīcijas. Privatizācijas nozīme saistās ar jaunas tehnikas, tehnoloģijas, organizācijas, pārvaldes ieviešanu. Privatizācijas projekti paredzēja investīcijas ieviest Ls 250 milj. apmērā. Vērtējot šo summu, jāatzīst, ka tā ir kopumā pieticīga, vēl krietni par mazu, lai īstenotu tehnoloģisku apvērsumu Latvijas saimniecībā, nostādītu mūsu republiku līdzās ES kaimiņu valstīm. Solis uz priekšu ir sperts, un tas ir pozitīvi. 7. Saeimai, jaunajai valdībai, ikvienai ministrijai, Latvijas attīstības aģentūrai jāgādā, lai nemitīgi uzlabotos investīciju klimats. Tā ir panākumu ķīla!

Saglabāt darba vietas. Privatizācijas uzdevums ne tikai radīs priekšnoteikumus tirgus ekonomikai, bet vienlaikus arī veidos sociālo tirgus saimniecību. Privatizācija nedrīkst būt bezdarba katalizators. Privatizācijai ne tikai privatizējamajos objektos jā saglabā darba vietu skaits, bet jā rūpējas par to pieaugumu. Šajā jomā panākumi nav lieli — pēc privatizācijas projektiem jā saglabā 81791 darba vieta.

Lasītāji var iebilst: darba vietu saglabāšana bremzē tehnisko progresu, kas bieži vien nodrošina pozitīvu rezultātu, samazinot strādā-

jošo skaitu. Tā ir nopietna saimniekošanas pretruna. Kā to risināt, ja jaunā tehnika, tehnoloģija, organizācija rada iespēju uz produkcijas vienību samazināt darba daudzumu, īstenot laika ekonomiju. Būtu regresīvi no tā atteikties. Šādos apstākļos saglabāt vai palielināt darba vietu skaitu var, vienīgi paplašinot ražošanu tādā mērā, ka darbs būtu gan pašlaik strādājošiem, gan papildu darba ņēmējiem. Uzdevums nav no vieglajiem. Darba vietu skaits, kā zināms, ir atvasināts lielums. Jāpalielina noiets, jāatrod jauni pircēji jaunos tirgos. Tad privatizācija pilnā apmērā vispusīgi dos gaidītos augļus.

Aktīvi noritēja lauksaimniecības pārstrādes uzņēmumu privatizācija.

1.5. tabula

**Zemkopības ministrijas uzņēmumu privatizācija
Rūpniecības un servisa uzņēmumu privatizācija
(pēc stāvokļa 01.06.1998)**

	Valsts uzņēmumu skaits	No tiem			
		privatizēti	uzsākta privatizācija	nodoti likvidācijai vai privatizācijai LPA	nav uzsākta privatizācija
Pavisam	328	186	—	111	31
1. Uzņēmumi, kuri privatizējami saskaņā ar speciāliem likumiem	185	157	—	28	—
1.1 piena pārstrādes uzņēmumi	15	15 ¹	—	—	—
1.2 gaļas pārstrādes uzņēmumi	14	11 ¹	—	3	—
1.3 maizes ražošanas uzņēmumi	14	13	—	1	—
1.4 labības pārstrādes uzņēmumi	17	14	—	3	—
1.5 agroservisa uzņēmumi	125	104	—	21	—
2. Uzņēmumi, kuri privatizējami saskaņā ar vispārējo likumu	143	29	—	83	31

¹ Ieskaitot "Cesvaines sviesta-siera rūpnīcu", "Liepājas saldētavu" un SIA "Balga", kuri vēlāk nodoti LPA sakarā ar privatizācijas kontrolpaketes neizpirkšanu noteiktos termiņos.

Pašvaldību īpašuma objektu privatizācija
Pašvaldību mazumtirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves
pakalpojumu objektu privatizācija

	Privatizēto objektu skaits	Pārdoto objektu sākotnējā cena, tūkst. latu	Galīgā cena, par kādu objekti pārdoti, tūkst. latu
Pavisam	1137	10824	14259
tajā skaitā:			
1992	302	361	1350
1993	423	1971	3871
1994	231	3521	4044 ¹
1995	68	1174	1188 ²
1996	45	2242	2245 ³
1997	45	1258	1263 ⁴
1998 I—III	12	200	201 ⁵
IV—VI	11	97	97 ⁶
No kopējā skaita: mazumtirdzniecības objekti—pavisam	559	7654	10129
tajā skaitā:			
1992	157	259	1146
1993	189	1335	2458
1994	125	2629	3076
1995	29	633	647
1996	24	1777	1780
1997	19	798	798
1998 I—III	7	164	165
IV—VI	9	59	59

Liels skaits uzņēmumu piederēja pašvaldībām un tie tika privatizēti pirmām kārtām.

Dzīvojamo māju privatizācija. Dzīvojamo māju klūšana par privātpašuma objektiem noritēja un norit divējādi: *pirmkārt*, kā māju

¹ Tajā skaitā summa Ls 75 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

² Tajā skaitā summa Ls 58 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

³ Tajā skaitā summa Ls 424 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

⁴ Tajā skaitā summa Ls 579 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

⁵ Tajā skaitā summa Ls 94 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

⁶ Tajā skaitā summa Ls 59 tūkst. segta privatizācijas sertifikātos.

denacionalizācija, *otrkārt*, kā māju un dzīvokļu privatizācija. Padomju pagātnē izbrīnu vienmēr radīja viens fenomens. Pilsētas auga kā sēnes pēc lietus, tapa jauni, plaši mikrorajoni, bet dzīvokļu bads pieņēmas spēkā. Pastāvošā dzīvokļu rinda (sadales sistēma) ar savām administratīvajām metodēm nespēja problēmu atrisināt. Korupcija bija šīs sistēmas neizbēgamais pavadonis. Oficiāls dzīvojamo māju un dzīvokļu tirgus neeksistēja, toties brangi darbojās melnais tirgus. Būtu priekšlaicīgi apgalvot, ka dzīvokļu problēma Latvijā jau būtu atrisināta, taču tam radīti nepieciešamie priekšnoteikumi. To skaitā dzīvojamo nomu un dzīvokļu privatizācija par sertifikātiem.

Pēc Centrālās dzīvojamo māju privatizācijas komisijas datiem, līdz 1998. gada 1. aprīlim valstī sagatavotas un nodotas privatizācijai 3316 dzīvojamās mājas jeb 129445 dzīvokļi, tas ir, 25,6% no kopējā dzīvokļu skaita. Dzīvojamo māju sagatavošanu privatizācijai uzsākušas 499 pašvaldību privatizācijas komisijas jeb 89% no visām komisijām. Dzīvojamo māju privatizācijas infrastruktūras sakārtošana ir jāpabeidz 1998. gada 1. ceturksnī privatizēt objektus kopsummā par 40,9 milj. latu (sk. 1.7. tabulu).

Dzīvokļu privatizācijā pieaug starpība starp izsūtīto privatizācijas paziņojumu skaitu un privatizēto dzīvokļu skaitu (sk. 1.2. shēmu).

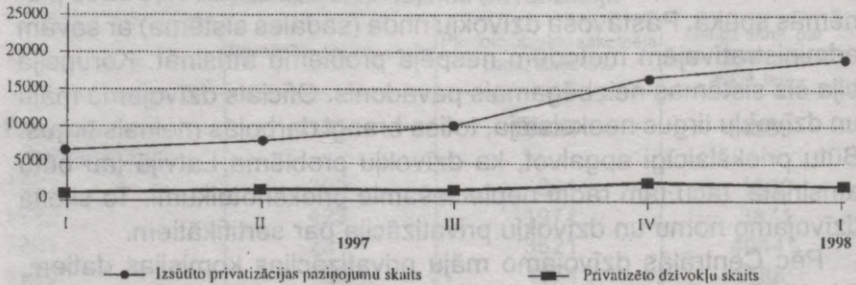
1.7. tabula

Dzīvojamo māju privatizācijā transformētais valsts un pašvaldību īpašums
(stāvoklis 1998. gada 1. aprīlī)

Rādītāji	Kopējais ieskaitīto sertifikātu skaits		Kopējais transformētais īpašums Ls	
	1998. g. 1. cet.	kopā	1998. g. 1. cet.	kopā
Pašvaldības dzīvokļu nodošana īpašumā līdz dzīvojamās mājas privatizācijai	992435	6211322	27788180	173917016
Valsts dzīvokļu nodošana īpašumā līdz dzīvojamās mājas privatizācijai	142448	460016	3988544	12880448
Dzīvojamo māju privatizācija	326034	1027122	9128952	28759416
Kopā	1460917	7698460	40905676	215556880

1.2. shēma

Izsūtīto privatizācijas paziņojumu un privatizēto dzīvokļu kopējā skaita dinamika

Avots: Centrālā dzīvojamu māju privatizācijas komisija.

Sakarā ar to, ka attīstās vispārējā dzīvojamu māju privatizācija, ir vērojams privatizācijas tempa samazinājums dzīvokļu nodošanā privatizācijai līdz dzīvojamu māju privatizācijai.

1.3. PRIVATIZĀCIJAS PROCESA IETEKME UZ TAUTAS SAIMNIECĪBU

1.8. tabula rāda, kā mainījās privātā sektorā strādājošo skaits.

1.8. tabula

Tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju vidējais skaits¹

	Visi nodarbinātie, tūkst.	Tajā skaitā			
		sabiedriskajā sektorā		privātā sektorā	
		tūkst.	%	tūkst.	%
1992	1294	763	59	531	41
1993	1205	593	49	612	51
1994	1083	460	42	623	58
1995	1046	422	40	624	60
1996	1018	382	37	636	63
1997	1037	357	34	680	66
1998 I—III	1045	339	32	706	68
IV—VI	1048	336	32	712	68

¹ Tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaits, sākot ar 1992. gadu, mainīts, pamatojoties uz dzīves līmeņa un darbaspēka apsekojumus iegūtiem rezultātiem par ekonomiski aktīvo un nodarbināto iedzīvotāju skaitu, kā arī

Viens no būtiskajiem tautsaimniecības rādītājiem, kas raksturo privatizācijas pakāpi, ir pievienotā vērtība, kas ražota privātā sektorā.

1.9. tabula

Privātā sektora īpatsvars kopējā pievienotā vērtībā
(procentos)

		1995	1996	1997.	1998 I—VI
Kopējā pievienotā vērtība bāzes cenās no tās pa darbības veidiem:	A..Q	53	59	62	63
lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	A	88	91	91	79
zvejniecība	B	37	58	77	79
ieguves rūpniecība	C	35	74	85	89
apstrādājošā rūpniecība	D	71	80	90	94
elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	E	2	8	8	9
būvniecība	F	91	97	98	98
pakalpojumi	G..Q	42	48	50	55
no tiem:					
vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; automobiļu, motociklu, personisko mantu un mājsaimniecības piederumu remonts	G	93	95	98	98
viesnīcas un restorāni	H	78	88	92	92
transports un sakari	I	25	36	41	44
finansu starpniecība	J	73	80	84	86
nekustamo īpašumu izmantošana; noma un komercdarbība	K	49	56	67	69
valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	L	—	—	—	—
izglītība	M	4	4	4	5
veselības aizsardzība un sociālā aprūpe	N	15	22	22	24
citi komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	O	39	53	58	61

informāciju par nestrādājošo darba meklētāju skaitu un tos raksturojošajiem rādītājiem (vecuma un dzimuma struktūru, izglītības līmeni, darba meklēšanas veidu, darba meklēšanas ilgumu u. c.)

Sabiedriskais sektors statistikā ir valsts un pašvaldību iestādes un uzņēmumi, uzņēmēj sabiedrības ar valsts vai pašvaldību kapitāla daļu 50% apmērā un vairāk, sabiedriskās un reliģiskās organizācijas.

Zemes privatizācija saistījās ar daudzām problēmām. Pirmām kārtām dotā privatizējamā zeme bija citu objektu aizņemta. Okupācijas armijas poligoni, mācību bāzes, lidlauki bija tādā stāvoklī, ka tie lauksaimniecībai turpmāk vairs nebija noderīgi. Ceļi, rūpniecības, infrastruktūras objekti bija "aprijuši" agrāko īpašnieku zemi. Radās šo zemes platību kompensācijas problēma. Plašā teritorijā ap Rīgu uz kādreizējo īpašnieku zemes bija uzcelti lieli dzīvojamu namu mikrorajoni, kad zeme piederēja vienam īpašniekam, bet nami, ēkas, celtnes citam īpašniekam. Šī pati problēma skāra jaunuzceltās vasarnīcas (vasarnīcu kooperatīvus). Ne mazums bija pārdoto māju, kas atradās uz cita īpašnieka zemes. Šīs "divīpašnieku" attiecības nācās speciāli tiesiski regulēt, vai nu zemi nomājot vai pārdodot. Namu īpašnieki parasti vēlējās zemi pirkt, zemes īpašnieki — iznomāt. Bija tādi objekti, kad zemes īpašnieki uzstājīgi prasīja objektu nojaukt, būtībā iznīcināt. Sava problēma bija ar zemes cenas vai nomas maksas lielumu. Zemes ekonomiskais novērtējums ne vienmēr spēja attiecīgos strīdus atrisināt. Cita problēma bija tā, ka daļa zemes mantinieku ne prata, ne spēja zemi apsaimniekot. Viņu sapnis bija zemi pārdot vai iznomāt. Zemes drudzis sevišķi bija pārņēmis Latvijas pilsoņus, kas pastāvīgi dzīvoja ārzemēs. Jāpārdomā Lietuvas pieredze, kur atgūt zemi varēja tikai Lietuvā dzīvojošie pilsoņi. Lielas platības Latvijā ir atstātas atmatā. Zemes nodoklis galā piespiedīs zemes īpašniekus lemt, ko iesākt ar savu zemi. Tas viss atstās iespaidu uz pieprasījuma un piedāvājuma samēru zemes tirgū un zemes cenu veidošanos. Ārzemniekiem ilgāku laiku bija nopietni ierobežojumi zemes iegūšanai īpašumā, kas bija nopietns šķērslis ārzemju investīcijām. Brīvais zemes tirgus bez jebkādiem ierobežojumiem vēl gaida atrisinājumu.

1.10. tabula

Lauksaimnieciski izmantojamās zemes sadalījums pēc tās lietotāju grupām (gada sākumā)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
--	------	------	------	------	------	------	------	------

Lietotāju skaits

Statūtsabiedrības	421	422	680	812	656	617	474	421
-------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Tabulas 1.10. turpinājums

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Valsts saimniecības Citi	210	213	92	103	95	92	81	59
lauksaimniecības uzņēmumi	192	188	1184	2950	4149	...	631	...
Zemnieku saimniecības Piemājas	7296	10076	52279	57510	64264	74097	94905	95167 ¹
saimniecības un personiskās palīgsaimniecības	186965	228351	243485	...	173280	217401 ¹
Individuālie augļu dārzi	55368	59199	65037	73512	81902	...

Lauksaimnieciski izmantojamā zeme, tūkst. ha

Visu veidu saimniecības tajā skaitā:	2472,8	2473,9	2184,7	2010,0	1849,5	1849,3	2329,4	2443,8
statūtsabiedrības valsts	1408,6	1386,5	1038,9	607,2	334,2	245,2	112,8	49,7
saimniecības citi	790,7	791,3	49,2	44,9	40,0	29,2	19,0	8,5
lauksaimniecības uzņēmumi	34,9	25,2	39,4	57,1	38,7	16,2	8,9	213,1
zemnieku saimniecības piemājas	108,7	132,2	526,3	676,4	778,0	864,9	1297,9	1347,1
saimniecības un personiskās palīgsaim- niecības	} 525,7	618,8	652,9	688,0	885,4	825,4	129,9	138,7
individuālie augļu dārzi			5,2	5,6	5,7	5,8	5,4	

¹ Neieskaitot iesniegtos, bet ar lēmumiem nenoformētos zemes pieprasījumus.

**Lauksaimnieciski izmantojamās zemes sadalījuma īpatsvars
lietotāju grupās
(gada sākumā; procentos)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība	100	100	100	100	100	100	100	100
Tajā skaitā:								
statūtsabiedrības	57,0	56,0	47,6	30,3	18,1	13,2	4,8	2,1
valsts saimniecības	32,0	32,0	2,2	2,2	2,2	1,6	0,8	0,3
citi lauksaimniecības uzņēmumi	1,4	1,0	1,8	2,8	2,1	0,9	0,4	8,7
zemnieku saimniecības	4,4	5,4	24,1	33,7	42,0	46,8	55,7	55,1
piemājas saimniecības un personiskās palīgsaimniecības un individuālie augļu dārzi	5,2	5,6	24,3	31,1	35,6	37,5	38,3	33,8

Zemes privatizācijas reālo rezultātu rāda 1.8. un 1.9. tabula.

**Dažādu īpašuma formu saimniecību īpatsvars lauksaimniecības
produkcijas ražošanā
(salīdzināmās cenās; % no kopsummas)**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Visu veidu saimniecības	100	100	100	100	100	100	100	100
Tajā skaitā:								
valsts saimniecības un statūtsabiedrības	72	66	48	35	27	24	24	20
zemnieku saimniecības, piemājas saimniecības un personiskās palīgsaimniecības	28	34	52	65	73	76	76	80

Produkcijas struktūru no privatizācijas viedokļa rāda 1.13. tabula.

1.13. tabula.

Augkopības produkcijas ražošanas dažādu īpašuma formu saimniecībās
(tūkst. tonnu)

	Visu veidu saimniecībās			Valsts saimniecībās un statūtsabiedrībās			Zemnieku saimniecībās, piemājas saimniecībās un personiskajās palīgsaimniecībās		
	graudi	kartupeļi	cukur- bietes	graudi	kartupeļi	cukur- bietes	graudi	kartupeļi	cukur- bietes
1990	1621,9	1016,1	439,1	1513,7	387,0	407,8	108,2	629,1	31,3
1991	1335,5	944,0	377,9	1146,5	247,2	309,3	189,0	696,8	68,6
1992	1152,0	1167,4	462,6	747,9	177,0	177,5	404,1	990,4	285,1
1993	1235,0	1271,7	298,0	472,9	89,0	112,3	762,1	1182,7	185,7
1994	900,6	1044,9	228,2	257,0	36,5	78,0	643,6	1008,4	150,2
1995	593,7	863,7	250,0	193,4	32,4	116,0	500,3	831,3	134,0
1996	968,6	1081,9	257,8	243,7	45,1	100,9	724,9	1036,8	156,9
1997	1043,5	946,2	387,5	208,0	29,9	141,5	835,5	916,3	246,0

Privātā īpašuma attīstību lopkopībā raksturo 1.12. un 1.13. tabula.

1.14. tabula

Mājlopu un putnu skaits visu veidu saimniecībās
(gada beigās)

	Visu veidu saimniecībās, tūkst.			Tajā skaitā zemnieku saimniecībās, piemājas saimniecībās un personiskajās palīgsaimniecībās, % no kopskaita				
	liellopi	cūkas	aitas	putni	liellopi	cūkas	aitas	putni
1990	1439,3	1401,1	164,6	10321,1	22,4	14,3	82,0	9,5
1991	1382,9	1246,5	183,7	10395,1	27,5	20,9	89,7	11,7
1992	1144,3	866,5	164,7	5438,3	37,2	30,6	94,7	24,5
1993	677,9	481,8	114,0	4123,7	57,1	50,7	98,8	29,7
1994	550,8	500,7	86,3	3699,6	66,7	54,6	98,7	33,0
1995	537,1	552,8	72,1	4198,3	73,7	63,4	98,6	32,2
1996	509,4	459,6	55,5	3790,7	75,5	63,0	99,1	34,2
1997	476,9	429,9	40,7	3550,7	79,3	64,6	99,3	30,3

1.15. tabula

Lopkopības produkcijas ražošana dažādu īpašuma formu saimniecībās
(tūkst. tonnu)

	Visu veidu saimniecībās			Valsts saimniecībās un statūtsabiedrībās			Zemnieku saimniecībās, piemājas saimniecībās un personiskajās palīgsaimniecībās		
	gaļa (dziv- masā), tūkst. t	piens, tūkst. t	olas, milj. gab.	gaļa (dziv- masā), tūkst. t	piens, tūkst. t	olas, milj. gab.	gaļa (dziv- masā), tūkst. t	piens, tūkst. t	olas, milj. gab.
1990	452,7	1891,9	818,9	330,7	1346,1	734,5	122,0	545,8	84,4
1991	429,8	1739,2	760,6	294,6	1145,8	664,8	135,2	593,4	95,8
1992	370,8	1476,4	595,5	224,6	787,1	494,0	146,2	689,3	101,5
1993	292,9	1155,7	389,0	139,9	394,2	283,6	153,0	761,5	105,4
1994	200,3	999,6	359,9	63,3	229,7	249,7	137,0	769,9	110,2
1995	169,3	943,9	421,0	47,1	174,0	291,8	122,2	769,9	129,2
1996	103,6	920,6	470,8	43,2	150,6	324,5	60,4	770,0	146,3
1997	97,0	985,8	464,7	40,5	136,0	347,8	56,5	849,8	116,9
1998									
I—III	22,6	171,3 ¹	113,2 ¹	10,3	25,9	91,4	12,3	145,4 ¹	21,8 ¹
IV—VI	23,1	280,4	113,4	9,6	36,2	77,0	13,5	244,2	36,4

Privātās ražošanas īpatsvars procentos redzams 1.16. tabulā.

1.16. tabula

Dažādu īpašuma formu saimniecību īpatsvars lopkopības produkcijas ražošanā
(procenti no kopapjoma)

	Valsts saimniecībās un statūtsabiedrībās			Zemnieku saimniecībās, piemājas saimniecībās un personiskajās palīgsaimniecībās		
	gaļa (dzivmasā)	piens	olas	gaļa (dzivmasā)	piens	olas
1990	73,1	71,2	89,7	26,9	28,8	10,3
1991	68,5	65,9	87,4	31,5	34,1	12,6
1992	60,6	53,3	83,0	39,4	46,7	17,0
1993	47,8	34,1	72,9	52,2	65,9	27,1
1994	31,6	23,0	69,4	68,4	77,0	30,6
1995	27,8	18,4	69,3	72,2	81,6	30,7
1996	41,7	16,4	68,9	58,3	83,6	31,1
1997	41,8	13,8	74,8	58,2	86,2	25,2
1998 I—III	45,6	15,1 ¹	80,7 ¹	54,4	84,9 ¹	19,3 ¹
IV—VI	41,6	12,9	67,6	58,4	87,1	32,1

¹ Dati precizēti.

Lēnākiem tempiem ritēja privatizācija rūpniecībā.

1.17. tabula

Dažādu īpašuma formu uzņēmumu īpatsvars rūpniecības produkcijas ražošanā (procentos)

	1996	1997				1998	
		I-III	I-VI	I-IX	I-XII	I-III	I-VI
Visas īpašuma formas tai skaitā:	100	100	100	100	100	100	100
Sabiedriskajā sektorā¹ no tā:	34,3	36,5	31,8	28,9	28,8	29,9	25,5
valsts īpašums	24,2	23,8	21,4	20,0	19,5	18,1	16,2
pašvaldību īpašums	4,3	5,8	4,4	3,6	3,8	4,8	3,6
jauktais īpašums ar valsts un pašvaldību kapitāla daļu lielāku par 50%	5,8	6,9	6,0	5,3	5,5	7,0	5,7
privātajā sektorā no tā:	65,7	63,5	68,2	71,1	71,2	70,1	74,5
kooperatīvo organizāciju īpašums	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	0,5
privātīpašums	15,4	15,5	16,2	17,3	17,4	17,9	18,8
ārvalstu juridisko vai fizisko personu īpašums	2,2	2,9	3,1	3,0	3,3	3,6	3,6
jauktais īpašums bez valsts un pašvaldību kapitāla daļu	28,3	27,4	30,4	31,8	31,1	28,9	31,2
jauktais īpašums ar valsts un pašvaldību kapitāla daļu līdz 50%	19,2	17,1	17,9	18,4	18,8	19,3	20,4

Būtisks rādītājs ir investīcijas privātā sektorā.

1.18. tabula

Nefinansu investīcijas pa īpašuma formām (procentos)

	1997				1998
	I-III	I-VI	I-IX	I-XII	I-III
Pavisam tajā skaitā:	100	100	100	100	100
sabiedriskajā sektorā no tā:	46	47	45	48	38
valsts īpašums	27	18	22	23	17
pašvaldību īpašums	13	18	12	11	10
privātajā sektorā no tā:	54	53	55	52	62
privātīpašums	15	17	16	15	25
ārvalstu juridisko vai fizisko personu īpašums	8	11	12	11	7
jauktais īpašums bez valsts kapitāla daļas	22	18	18	18	21

Tas pats attiecas uz kapitālieguldījumiem.

1.19. tabula

Kapitālieguldījumu izmantošana pa īpašuma formām
(procentos)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Pavisam,	100	100	100	100	100	100
tajā skaitā:						
sabiedriskajā sektorā	81	72	70	68	58	46
no tā:						
valsts īpašums	65	53	43	30	19	17
pašvaldību īpašums	14	8	11	5	9	14
privātajā sektorā	19	28	30	32	42	54
no tā:						
privātīpašums	12	26	21	19	20	18
ārvalstu juridisko vai fizisko personu īpašums	—	—	0	3	8	7
jauktais īpašums bez valsts kapitāla daļas	—	1	8	10	14	22

Mazumtirdzniecība, t. sk. sabiedriskā ēdināšana ir tautsaimniecības nozare ar vislielāko privātā īpašuma īpatsvaru. To nosaka nozares raksturs, samērā mazas investīcijas, apgrozāmo līdzekļu ātrā aprite. Pēdējos divos gados ārzemju firmas, pirmām kārtām norvēģi, visai drosmīgi ieguldīja ievērojamas investīcijas supermārketos. Šie procesi atspoguļojas privātās tirdzniecības īpatsvara rādītājos.

1. 20. tabula

**Mazumtirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas apgrozījums
sadalījumā pa uzņēmumu īpašuma formām**
(faktiskajās cenās)

	Kopējais apgrozījums		Tajā skaitā			
	tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma	sabiedriskais sektors		privātais sektors	
			tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma	tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma

Mazumtirdzniecības uzņēmumos

1995	836806	100	119347	14,3	717459	85,7
1996	877521	100	109968	12,5	767553	87,5

1.20. tabulas turpinājums

	Kopējais apgrozījums		Tajā skaitā			
	tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma	sabiedriskais sektors		privātais sektors	
			tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma	tūkst. latu	% no kopējā apgrozījuma
1997	1108795	100	63608	5,7	1045187	94,3
1997 I—III	224158	100	14609	6,5	209549	93,5
IV—VI	270000	100	15972	5,9	254028	94,1
VII—IX	295177	100	16312	5,5	278865	94,5
X—XII	319460	100	16715	5,2	302745	94,8
1998 I—III	282668	100	13851	4,9	268817	95,1
IV—VI	359186	100	13779	3,8	345407	96,2

Sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos

1995	56644	100	6620	11,7	50024	88,3
1996	67003	100	7950	11,9	59053	88,1
1997	67912	100	3788	5,6	64124	94,4
1997 I—III	16213	100	1427	8,8	14786	91,2
IV—VI	17253	100	845	4,9	16408	95,1
VII—IX	17186	100	791	4,6	16395	95,4
X—XII	17260	100	725	4,2	16535	95,8
1998 I—III	17031	100	732	4,3	16299	95,7
IV—VI	19431	100	670	3,4	18761	96,6

Pakalpojumu sfēra sava rakstura, sīkražošanas dēļ ir visai piemērota privātam īpašumam un ātrai privatizācijai.

1. 21. tabula

**Atsevišķu maksas pakalpojumu realizācijas apjoms sadalījumā
pa uzņēmumu īpašuma formām
(procentos)**

	Kopējais apgrozījums	Tajā skaitā					
		sabiedriskajā sektorā	no tā		privātajā sektorā	no tā	
			valsts īpašums	pašvaldību īpašums		privātīpašums	jauktais īpašums bez valsts kapitāla
1995	100	5	0,0	4	95	69	20
1996	100	7	1	3	93	78	8
1997	100	2	0,0	1	98	81	13
1998 I—III	100	1	0,0	0,0	99	82	11
IV—VI	100	1	0,0	0,0	99	81	7

Sadzīves tehniskas un individuālās lietošanas priekšmetu remonts

1995	100	5	0,0	4	95	69	20
1996	100	7	1	3	93	78	8
1997	100	2	0,0	1	98	81	13
1998 I—III	100	1	0,0	0,0	99	82	11
IV—VI	100	1	0,0	0,0	99	81	7

1.21. tabulas turpinājums

	Kopējais apgro- zījums	Tajā skaitā					
		sabied- riskajā sektorā	no tā		privātajā sektorā	no tā	
			valsts īpašums	pašval- dību īpašums		privāt- īpašums	jauktais īpašums bez valsts kapitāla

**Veļas mazgāšana, ķīmiskā tīrīšana, frizētavas, kosmētiskie saloni un citi
individuālie pakalpojumi**

1995	100	14	3	9	86	66	8
1996	100	10	2	7	90	75	9
1997	100	8	2	6	92	72	16
1998 I—III	100	7	1	5	93	61	17
IV—VI	100	7	1	6	93	75	12

Pirmsskolas bērnu iestāžu pakalpojumi

1996	100	94	4	90	6	6	0,0
1997	100	95	1	94	5	5	—
1998 I—III	100	91	1	90	9	9	—
IV—VI	100	93	1	92	7	7	—

Citi izglītības maksas pakalpojumi

1996	100	63	50	10	37	16	21
1997	100	60	50	8	40	23	15
1998 I—III	100	60	50	7	40	27	12
IV—VI	100	48	37	8	52	39	13

Veselības aizsardzības pakalpojumi

1996	100	57	28	25	43	30	5
1997	100	56	19	30	44	33	7
1998 I—III	100	50	18	27	50	31	12
IV—VI	100	51	19	26	49	30	11

Kultūras, atpūtas un sporta pakalpojumi

1996	100	49	34	13	51	23	28
1997	100	30	20	9	70	26	43
1998 I—III	100	23	17	5	77	15	61
IV—VI	100	20	13	6	80	16	63

Ar datoriem saistītie pakalpojumi

1995	100	9	8	0,0	91	63	16
1996	100	12	10	0,0	88	62	23

1.21. tabulas turpinājums

	Kopējais apgrozījums	Tajā skaitā					
		sabiedriskajā sektorā	no tā		privātajā sektorā	no tā	
			valsts īpašums	pašvaldību īpašums		privātīpašums	jauktais īpašums bez valsts kapitāla
1997	100	7	5	0,0	93	62	28
1998 I—III	100	3	2	0,0	97	48	43
IV—VI	100	3	2	0,0	97	44	45

Reklāmas pakalpojumi

1995	100	7	5	1	93	46	1
1996	100	18	11	1	82	35	37
1997	100	11	10	1	89	40	38
1998 I—III	100	9	8	0,0	91	40	43
IV—VI	100	6	5	0,0	94	40	44

Juridiskie, grāmatvedības, kopēšanas u. c. komercpakalpojumi

1995	100	22	14	5	78	35	10
1996	100	38	27	4	62	42	8
1997	100	33	26	3	67	41	11
1998 I—III	100	29	19	8	71	41	14
IV—VI	100	27	22	2	73	37	16

Transporta specifika noteica to apstākli, ka privāto uzņēmumu pārvadāto kravu īpatsvars 1997. gadā bija tikai 66,3%. Sabiedrisko sektoru vispirms pārstāv valsts īpašumā esošais dzelzceļš.

1.22. tabulā redzams, ka pasažieru pārvadājumos privātajam sektoram ir vismazākais īpatsvars (1997 — 4,8%). Izskaidrojums vienkāršs: autobusu parki pieder pašvaldībām. Būtībā darbojas pasažieru pārvadāšanas pašvaldību monopoli. Konkurence netiek atbalstīta. Pašvaldības savu iedzīvotāju interesēs nosaka gan maršrutus, gan tarifus. Privātā īpašumā ir vairākas mikroautobusu un taksometru firmas. Satiksmes ministrija ne visai gribīgi (praktiski gaužām lēni) izsniedz licences pasažieru pārvadājumu maršrutiem.

Komerציālā autotransporta kravu pārvadājumi un kravu apgrozība

	Pārvadātās kravas		Kravu apgrozība	
	tūkst. t	%	milj. tkm	%
	1995			
Pavisam	4926,7	100	941,1	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	2575,9	52,3	166,5	17,7
privātais sektors	2350,8	47,7	774,6	82,3
	1996			
Pavisam	4852,5	100	1019,3	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	2092,0	43,1	94,6	9,3
privātais sektors	2760,5	56,9	924,7	90,7
	1997			
Pavisam	4706,2	100	1369,5	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	1587,7	33,7	58,4	4,3
privātais sektors	3118,5	66,3	1311,1	95,7

1.23. tabula

Pasažieru pārvadājumi un pasažieru apgrozība regulārās satiksmes autobusos

	Pārvadātie pasažieri		Pasažieru apgrozība	
	tūkst.	%	milj. pasažier-kilometru mln	%
	1995			
Pavisam	184506,8	100	1835,1	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	181986,5	98,6	1790,1	97,5
privātais sektors	2520,3	1,4	45,0	2,5
	1996			
Pavisam	148736,2	100	1605,9	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	145351,3	97,7	1545,9	96,3
privātais sektors	3384,9	2,3	60,0	3,7
	1997			
Pavisam	151352,4	100	1720,4	100
tajā skaitā:				
sabiedriskais sektors	144090,5	95,2	1586,5	92,2
privātais sektors	7261,9	4,8	133,9	7,8

1.23. tabula ar attiecīgiem paskaidrojumiem raksturo to privātā īpašuma gaisotni, kas atļauj apgalvot, ka Latvija praktiski beidz pārējas periodu no komandekonomikas uz tirgus ekonomiku. Privātīpašums un tirgus jau ir spēcīgi prožektorī, kas rāda ceļu uz templi, proti, uz attīstītu tirgus saimniecību. Tirgus "neredzamai rokai" nav jāmaidās pustumsā, tā spēj gaismā regulēt saimniecību ar visiem tās plusiem un mīnusiem. Visu tabulu avots ir LR Centrālās statistikas pārvaldes un Latvijas privatizācijas aģentūras bijetens "Privatizācijas procesa norise Latvijā", Nr. 2(8)/1998, Rīga.

1.4. SECINĀJUMI

1. Latvijas neatkarības atjaunošanai bija nepieciešami radīt nosacījumus pārejai uz tirgus ekonomiku. Viens faktors jau bija dots: sabiedriskā darba dalīšana. Bija jānodrošina savstarpējās atsvināšanas iespēja. Šai nolūkā bija jāatjauno privātā īpašuma attiecības. To prasīja arī vēsturiskais taisnīgums: Latvijas iedzīvotājiem bija jāatdod tas, ko okupācijas vara bija vardarbīgi atņēmusi, nacionalizējusi vai vienlaidus kolektivizācijā bija māņu ceļiem sabiedriskojusi, pēc "brīvprātīgas" masveida izsūtīšanas uz Sibīriju, Ziemeļu Gulaga nometnēm likusi zemniekiem ar visiem ražošanas līdzekļiem iestāties kopsaimniecībās. Tā bija tā pati nacionalizācija, sākot ar zemi un beidzot ar darbarīku un vecu kleperī.

2. Privātīpašuma atjaunošanas procesā atšķir divus veidus. Pirmais ir reprivatizācija vai denacionalizācija, kad, balstoties uz 1937. gada Civillikuma mantojuma iedaļu, īpašniekiem, to mantiniekiem atdeva atņemto īpašumu, t. sk. arī zemi. Otrais veids ir valsts un pašvaldības īpašumā esošo objektu privatizācija. 1994. gadā sāka darboties Latvijas Privatizācijas aģentūra, kam nodeva privatizācijai paredzētos objektus. LPA bija jā sagatavo privatizācijas projekti, jāsameklē privatizētāji plašajā pasaulē, jāorganizē privatizācijas konkursi, jāseko privatizācijas nosacījumu izpildei. Diemžēl kontrole bija nepilnīga. No vienas puses, privatizējamus objektus izlaupīja, no otras puses, daļa šo objektu pircēju savas saistības nepildīja. Krājās parādi valsts uzņēmumiem, ko vajadzēja dzēst tiem, kam bija drosme un interese piedalīties privatizācijā. Šīs grāmatas autors

pirms gandrīz pieciem gadiem ierosināja objektus, kam grūti atrast pircējus, pārdot par 1 latu ar nosacījumu īstenot ievērojamas investīcijas. Priekšlikumu noraidīja, jo tā esot Latvijas izpārdošana par sviestmaizi. Pēc pieciem gadiem šos pašus ierosinājumus izvirzīja LPA. Latvijas izpārdošanas pretarguments bija aizmirsts, toties šīs "piecgades" laikā valsts uzņēmumi, kurus pārraudzīja LPA, bija pamatīgi "aptīrīti" un atrast pircēju pat par latu bija visai sarežģīti.

Pretēji visām grūtībām un šķēršļiem privatizācijas process visās jomās virzījās uz priekšu un 1998. gada nogalē ir tuvu nobeigumam. Palikuši vairāki lielāki neprivatizēti projekti, ap kuru nacionalizāciju, piemēram, "Latvenergo" turpinās asi un principiāli strīdi.

3. Privatizācijas process sasniedzis tādu brieduma pakāpi, ka varam apgalvot, ka no ģpašuma attiecību viedokļa nosacījumi tirgus ekonomikai ir radīti. Bagātīgais tabulu klāsts pilnā mērā apstiprina šo tēzi. Zaļā gaisma ir iedegta. Tagad uz priekšu, lai radītu labvēlīgu investīciju klimatu, brīvu no birokrātisma un korupcijas! Postoša krīze Dienvidaustrumāzijā, Latīņamerikā un it sevišķi Krievijā nevar negatīvi neiespaidot arī Latvijas ekonomiku. Bet katra krīze kādreiz beidzas. Stabilizācija ir neizbēgama. Latvijai jābūt gatavai, izmantojot privatizācijas panākumus, turpmāk platāku un raitāku soli doties uz priekšu pretī sociālai tirgus ekonomikai.

1.5. PAMATTERMINI

Ģpašuma attiecības	Ownership	Отношение собственности
Komercdarbība	Commercialactivity	Комерческая деятельность
Privatizācija	Privatization	Приватизация
Denacionalizācija	Denacionalization	Денационализация
Apstiprināti privati- zācijas noteikumi	Privatization rules approved	Утвержденные правила приватизации
Privatizācijas sertifikāti	Privatization certificates	Приватизационные сертификаты
Latvijas Privatizācijas aģentūra	Latvien privatization agency	Агентура привати- зации Латвии

Noslēgto pirkuma līgumu skaits	Purchase contracts concluded number	Число договоров о заключенных покупках
Objektu pārdošanas cena	Selling price of units	Продажная цена объекта
Maksāšanas līdzekļi	Means of payment	Платежные средства
Pircēju pārņemamās saistības	Liabilities assumed by purchases	Обязательства перенятые покупателем
Paredzētās investīcijas	Investments expected	Предусмотренные инвестиции
Saglabājamās darba vietas	Jobs to be retained	Сохраняемые рабочие места
Sabiedriskais sektors	Public sector	Общественный сектор
Privātais sektors	Private sector	Частный сектор
Privatizācijas aģentūras valdījumā pārņemti objekti	Units taken over by the Privation agency	Объекты перенятые во владении агенты
Privatizācijas valdījumā esoši objekti	Units held by Privatization agency	Приватизации Объекты находящихся во владении агенты Приватизации

16. PAŠPĀRBAUDES JAUTĀJUMI

1. Kāpēc bija nepieciešama denacionalizācija un privatizācija?
2. Kādi ir privatizācijas sertifikātu plusi un mīnusi?
3. Kādas funkcijas pilda Latvijas Privatizācijas aģentūra?
4. Kādi ir maksāšanas līdzekļi, privatizējot objektu?
5. Kādus noteikumus izvirza Privatizācijas aģentūra, slēdzot privatizācijas līgumu?
6. Kāpēc valsts īpašuma objekti jānodod Privatizācijas aģentūras valdījumā?
7. Kāda ekonomiskā jēga ir valsts uzņēmumu pārvēršanai par valsts a/s?
8. Kas veido sabiedrisko sektoru tautas saimniecībā?

9. Kas veido privāto sektoru tautas saimniecībā?
10. Kādās nozarēs un kāpēc visstraujāk noritēja privatizācija?
11. Kāds sakars ir starp īpašuma attiecībām un komercdarbības formām?
12. Kādi, jūsuprāt, ir objektu privatizācijas kritēriji?
13. Kādi objekti, jūsuprāt, pēc kādiem kritērijiem būtu jāatstāj valsts un pašvaldību īpašumā?
14. Argumentējiet savu nostāju "Latvenergo" nacionalizācijā!
15. Kāds sakars ir starp privatizāciju un tautas saimniecības attīstību?

18. PASĀRBAUDES JAUJĀLUMI

1. Kāpēc bija nepieciešams dekoncentrēties un privatizēties?
2. Kādi ir privatizācijas sākotnējie pārejas mērķi?
3. Kādas funkcijas bija Latvijas Privatizācijas aģentūrai?
4. Kādi ir mērķsaasnes līdzekļi, privatizējot objektus?
5. Kādas notikumu izvēzes Privatizācijas aģentūrai bija?
6. Kāpēc valsts īpašuma objekti jānodod Privatizācijas aģentūrai?
7. Kāds ekonomiskais jēgs ir valsts īpašumu pārveidšanai par valsts vai privātu?
8. Kāpēc valsts sektorā jānodrošina ekonomiskā attīstība?

2. ĪPAŠUMA ATTIECĪBU STRUKTŪRA UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMAS MŪSDIENU TIRGUS EKONOMIKĀ

2.1. ĪPAŠUMA ATTIECĪBU NOTEICOŠĀ LOMA

Motivācijas loma. Mūsdienų tirgus ekonomikas apstākļos vienmēr pastāv saikne starp noteiktām īpašuma attiecībām un konkrēto uzņēmējdarbības formu. Šo saikņu dažādība, kas saimniekošanas praksē ir raibāka par dzeņa vēderu, nosaka tirgus dalībnieku ekonomiskās uzvedības daudzveidību. Tās avots ir sociāli ekonomiskā motivācija. Tieši motivētā ekonomiskā uzvedība nosaka saimniekošanas efektivitāti (mēs abstrahējamies no tehnikas, tehnoloģijas, organizācijas, faktoriem, kas saistās ar ideoloģisko, teorētisko, aksioloģisko un heiristisko motivāciju).

Īpašnieki un neīpašnieki. Darba veicējus, saimniekotājus jebkurā nozarē var dalīt īpašniekos un neīpašniekos. Motivācijas atšķirības īpašniekiem un neīpašniekiem var uzskatāmi ilustrēt ar šādu piemēru: īpašnieks atšķirībā no neīpašnieka ekonomisko cēloņu dēļ (kas atkarīgi no viņa) nekad neslinkos, sev piederošo mantu nezags, ikdienas normālā darbā "nehaltūrēs", apzināti neražos brāķi, saimniekos taupīgi, nedarīs neko tādu, kas atbaida klientu, mērķtiecīgi mazina peļņu.

Darba devējs un darba ņēmējs. Krasi atšķirīga motivācija ir darba devējam (it sevišķi, ja pēdējais ir īpašnieks) un darba ņēmējam, ja tas vienlaikus ir neīpašnieks.

Juridiskā ietērpā mēs principiāli atšķiram valsts un privāto īpašumu, kas neaptver visu īpašuma attiecību klasifikāciju. 2.1. shēmā

ĪPAŠUMA FORMU KLASIFIKĀCIJA

Īpašuma forma	Īpašuma attiecību nesēji	Piemēri
Valsts īpašums un tam pakļautās formas	Visi valsts pilsoņi Štatu un municipālo teritoriju iedzīvotāji Visi valsts pilsoņi, municipālo teritoriju iedzīvotāji	ASV: federālais īpašums, štatu īpašums, municipālais īpašums, komunālais īpašums Vācijā: federālais īpašums, municipālais īpašums Latvijā: valsts īpašums, pašvaldību īpašums
Privātais īpašums	Atsevišķs iedzīvotājs Ģimene vai tās atsevišķi locekļi SIA līdzīpašnieki, akcionāri, komanditsabiedrību līdzīpašnieki Kooperatīvu un paju sabiedrību biedri atbilstoši īpašuma daļai	Vienas personas īpašums Ģimenes īpašums Līgumsabiedrības: SIA, a/s, komanditsabiedrības Kooperatīvi un paju sabiedrības
Kolektīvais īpašums un tā paveidi	Draudžu locekļi, biedrību biedri, partiju biedri, pensiju fondu locekļi, slimu kasu, veselības apdrošināšanas fondu biedri	Reliģisko draudžu īpašums, biedrību īpašums, t. sk. sporta, kultūras u. c. Partijas, politiskās organizācijas, pensiju fondi, slimu kases un veselības apdrošināšanas fondi
Jauktais īpašums	Īpašuma attiecību konkrētie nesēji (valsts, privātpašnieki, t. sk. akcionāri, SIA locekļi, municipalitāšu teritoriju iedzīvotāji)	Valsts un privātais īpašums; privātais un kolektīvais īpašums, dažādu valstu, arī to pilsoņu un līgumsabiedrību kopējais īpašums; privātais un municipālais (pašvaldību) īpašums

mēģināsim dot pilnīgāku klasifikāciju, to ilustrējot ar dažu valstu piemēriem. Būtiski ir tas, ka uzņēmējdarbība var saistīties, bāzēties uz jebkuru īpašuma formu.

Kritēriji un klasifikācija. Šī īpašuma attiecību klasifikācija nav līdz galam "tīra", konsekventa. Iespējams lietot citus kritērijus vai pazīmes, un mēs iegūstam citu īpašuma attiecību raksturojumu. Lūk, daži piemēri. Varena būve K. Valdemāra un Elizabetes ielas stūrī (nams domāts moderniem kantoriem) piederēs zviedru firmai "Skanska" un Rīgas Domei, kuras ieguldījums ir zeme (*locus standi*), uz kuras pacelsies šī lepnā celtnē Rīgas centrā. Ēka no zemes nav atraujama, lidināties gaisā šī masīvā celtnē nespēj. Runa ir par organiski vienotu kompleksu, kuru var raksturot kā partneru privātipašumu. Tad jāatsakās no jauktā īpašuma raksturojuma. Dažādas ir tikai valstis; ēka ir "Skanskas" vistīrākais privātipašums, zeme ir valsts (pašvaldības) īpašums, īpašnieks Rīgas Dome ir visu rīdzinieku kopējais īpašums, ar kuru brīvi kā ar savu īpašumu rīkojas Rīgas domnieki. Citu piemēru, gan citā sakarā mēs jau minējām. SIA "Lattelekom", kur 51% ir valsts īpašums, būtībā Latvijas pilsoņu kopējā manta. Kas lēma par SIA "Lattelekom" likteni? Visaugstākā ranga valsts ierēdņi, kas ar kopējo īpašumu rīkojās ne visai gudri, kā ar savu īpašumu. SIA "Lattelekom" ir īsts jaukts īpašums. Katrai apakšstacijai, kabeļu līnijai atsevišķu īpašnieku, ārzemju vai pašmāju, neno-teiksī. Atšķirīgas īpašuma attiecības organiski saplūst vienotā veselumā. Un tomēr jauktā īpašumā mēs vērojam dažādu īpašnieku atšķirīgu motivāciju, centienus, ekonomisku uzvedību.

Šāda rakstura problēmas radīsies, privatizējot valsts a/s "Latvenergo", "Ventspils naftu", "Latvijas dzelzceļu". Administratīvi, juridiski var tehnoloģiski vienotus objektus sadalīt starp atsevišķiem īpašniekiem, proti, starp privātiem un valsts. Kam piederēs akciju kontrolpakete? Šo jautājumu nevar ne apiet, ne ignorēt. Var būt jaukts īpašums — valsts-privātais īpašums, bet kontrolpakete šinī jauktajā īpašumā var piederēt privātam īpašniekam, kas arī būs pilnvarots īstenot ekonomisko uzvedību pēc sava prāta. Mīkstčaulība (abstrahēsīmies no korupcijas) var novest arī pie pretēja rezultāta: kontrolpaketes īpašnieks nav īstais saimnieks, bet liktenlēmējs ir mazākums. Kopsecinājums ir nepārprotams: atšķirīgi kritēriji noteiks dažādu īpašuma attiecību klasifikāciju. Tomēr izšķirošais ir nevis formāla

pažīme, patvaļīgi izraudzīts kritērijs, bet sociāli ekonomiskā motivācija, kas nosaka ekonomisko uzvedību. Ja motivāciju determinē (pēc teorijas) sociāli ekonomiskās attiecībās, tad praktiski šo motivāciju noteiks minētā īpašuma attiecību juridiskais ietērs.

Ieskatu par īpašuma attiecību dažādību un uzņēmējdarbības formām dod 2.2. tabula.

2.2. tabula

Latvijā reģistrēti uzņēmumi (līdz 1998. g. 1. septembrim)¹

	Reģistrētie uzņēmumi		Darbojas vai nav ziņu par darbības pārtraukšanu	Pārtraukta darbība uz nenoteiktu laiku	Izbeigta darbība
	skaits	%			
Pavisam tajā skaitā pa uzņēmējdarbības formām:	99434	100	50502	14856	34076
valsts uzņēmumi	1249	1,2	210	24	1015
pašvaldību uzņēmumi	1331	1,3	716	18	597
sabiedrības ar ierobežotu atbildību	64182	64,5	32097	7435	24650
akciju sabiedrības	2151	2,4	1454	199	498
paju sabiedrības	761	0,7	255	62	444
individuālie uzņēmumi	25876	27,0	13844	6417	5615
citas uzņēmējdarbības formas	3884	3,9	1926	701	1257

2.2. UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMU KLASIFIKĀCIJA

2.2.1. KLASIFIKĀCIJAS PAMATI

Formu daudzveidība. Uzņēmējdarbības formām mūsdienu tirgus ekonomikā, kas parasti tiek uzskatīta par jaukto tirgussaimniecību, ir raksturīga liela dažādība, tās ir krietni raibākas par dzeņa vēderu. Kas ir šīs daudzveidības pamatā? Atbilde ir nepārprotama: īpašuma attiecības. Šīs attiecības nebūt nav vienkāršas. Arī šini jomā dominē

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 8/98, Rīga, 74. lpp.

formu daudzveidība. Formējas sarežģīts attiecību režģis, kas determinē visai atšķirīgu motivācijas ievirzi.

Kas nav valsts (pašvaldību) īpašums, tas ir privātais īpašums.

Šāda tēze guvusi zināmu izplatību un no pirmā acu uzmetiena liekas pietiekami loģiska. Dzīve ir krietni daudzpusīgāka nekā zinātnieku veidotās prāta shēmas. Ja uzticēsimies vienkāršām klasifikācijām, mēs ātri vien nonāksim līdz *Prokrusta gultai*, kur uzņēmējdarbības formas nu nekādi nelien iekšā. Saglabājot par klasifikācijas pamatu īpašuma attiecības, mums jāmeklē vēl citi kritēriji, kas organiski savieno abstrakto teoriju ar saimniekošanas praksi. Jānodod atbilde uz jautājumu, kam reāli pieder īpašums, kas piesavinās uzņēmējdarbības rezultātu, kas ir šī rezultāta faktiskais pārdevējs?

Vienas personas īpašums. Praktiski ir runa par amatnieka darbnīcu, veikalu, kur bez jebkāda algota darbaspēka saimnieko pats īpašnieks, kas vienā personā ir gan darba veicējs, gan pārvaldnieks organizators, gan grāmatvedis kasieris, kas vienpersoniski ar visu viņam piederošo īpašumu pilnīgi atbild par uzņēmējdarbības rezultātu. Ekonomiskās uzvedības motivācija šeit nav dalīta. Šī daudzsejainā Janusa kā vienpersoniskā īpašnieka motivācija ir šīs uzņēmējdarbības virzošais spēks.

Ģimenes īpašums. Uzņēmējdarbībā bieži vien bez algotā darbaspēka piedalās darbspējīgie ģimenes locekļi. Šādu ģimenes īpašumu pārstāv zēmiņu ģimenes saimniecības, ģimenes amatnieku darbnīcas, nelielas viesnīcas, mazi krodziņi (kafejnīcas, bistro), automašīnu apkopes punkti, nelieli veikali, īres mājas, zeme, mežs. Viennozīmīgs nav jautājums par algoto darbaspēku. Darbaspēku ģimenes uzņēmējdarbībai nealgo. Izņēmums var būt pagaidu strādnieki ģimenes lauku saimniecībā viskarstākajā darba cēlienā.

Šādā ģimenes īpašumā attiecības var būt visai vienkāršas. Ģimenes galva (parasti vīrietis) ir kungs, saimnieks, īpašnieks, vagars. Īpašuma mantošana īstenojas pēc pastāvošās likumdošanas. Juridiski korekts ir arī cits variants. Ģimenes īpašumu uz vienošanās pamata sadala formāli atšķirtos īpašumos ar īpašuma objektu precīzu uzskaiti. Bez juridiska jucekļa šādā variantā neiztikt. Piedzimst jauna atvase (nepārprotama ģimenes daļa) jau pēc tam, kad īpašums starp ģimenes locekļiem sadalīts. Ko darīt? Kā un kad īpašumu un ģimenes kopējā darba ienākumus pārdalīt?

Partnerattiecības. Uzņēmējdarbību var īstenot, uzņēmumam kā privātipašumam var piederot vairākiem partneriem. Tiek noslēgts līgums partnerattiecībām: kam kāda īpašuma daļa pieder, kā tiks sadalīta peļņa. Latvijā ir pazīstams veikalu tīkls "Gerken un partneri". Rietumos šādu īpašumu apzīmē, piemēram, "*Smith and Co (companion)*".

Visas uzskaitītās īpašuma formas pārstāv īpašuma attiecības, kas ir uzņēmējdarbības konkrēto formu klasifikācijas pamats. Privātais īpašums var piederēt daudziem partneriem, kad kvantitāte pāriet kvalitātē. Veidojas uzņēmējsabiedrības ar daudzu formu dažādību.

2.2.2. UZŅĒMĒJSABIEDRĪBAS

2.2.2.1. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību (SIA)

Līdzekļu centralizācija un SIA dibināšana. Uzņēmējdarbības uzsākšana brīžiem (visai bieži) prasa prāvus līdzekļu ieguldījumus. Ceļš uz nepieciešamās līdzekļu summas savākšanu ir centralizācija, investoru ieguldījumu apvienošana. Izvirzās atbildības problēma. Investors ir gatavs riskēt tikai tās summas ietvaros, ko viņš ieguldījis dotajā sabiedrībā. No tā arī nosaukums — sabiedrība ar **ierobežotu atbildību**.

Viena īpašnieka SIA. Nevēlēšanās riskēt uzņēmējdarbībā ar visu savu īpašumu attiecas arī uz vienas personas uzņēmumu. Ievērojot šādu motivāciju, likums atļauj dibināt vienas personas SIA. Nosaukuma pretrunīgumam (sabiedrība?) ir liela politiska jēga. Salīdzināsim vienas personas īpašumu (ne SIA) ar SIA, kas ir tikai vienas personas īpašums. Vienas personas īpašums atbild ar visu savu kustamo un nekustamo īpašumu par sava uzņēmuma darbības negatīvo rezultātu līdz pat bankrotam. Ja tev (arī partnerim) pieder māja, automašīna, vēl kāds cits uzņēmums, šis īpašums var tikt izūttrupēts kredīta prasību apmierināšanai. Toties, ja *skurstenī izlido* SIA, kreditori var likuma ietvaros pretendēt tikai uz to īpašumu, kas pieder SIA, pat tad, ja SIA īpašnieks ir viens cilvēks, ģimene. Tā praktiski izpaužas SIA ierobežotā atbildība.

2.2.2.2. SIA darbības principi

Pirmkārt, SIA dibinātāju un locekļu skaits ir no 1 līdz 50. *Otrkārt*, minimālais ieguldījums – Ls 2000. *Treškārt*, ieguldījumi tiek saukti par daļām (daļu daļām). *Ceturtkārt*, daļas attiecīgi noformēta apliecība nav vērtspapīrs; to nevar pārdot biržā. *Piektkārt*, īpašnieku atbildībā savu daļu ietvaros. *Sestkārt*, peļņas sadale proporcionāli SIA locekļiem piederošām daļām. *Septītkārt*, SIA augstākais pārvaldorgāns — SIA locekļu, investoru kopsapulce, kas ievēl SIA izpildorgānu — valdi, direkciju atkarībā no SIA lieluma. *Astotkārt*, SIA locekļa nāves gadījumā daļa kļūst par mantinieku īpašumu vai daļas pirkšanas priekšrocības tiesības ir SIA locekļiem; pēdējo atteikums daļu pirkst paver ceļu citiem pirkst attiecīgo daļu un kļūst par SIA pilntiesīgu locekli. *Devītkārt*, ja daļas īpašnieks vēlas savu daļu pārdot, vispirms tā piedāvājama SIA locekļiem; ja pircēju starp SIA locekļiem nav, ar pārvaldes orgāna atļauju daļu var brīvi pārdot, pircējs kļūst par SIA locekli ar visām tā tiesībām. Daļas pirkšanas un pārdošanas nosacījumus regulē SIA nolikums. 1998. gada 1. augustā SIA skaits tuvojās 6,4 tūkstošiem uzņēmumu. Starp visiem reģistrētajiem uzņēmumiem to bija 64,5%. SIA skaits gandrīz 30 reizes pārsniedz akciju sabiedrību (a/s) skaitu. Ņemot vērā akciju sabiedrību lomu uzņēmējdarbībā, apskatīsim akciju sabiedrības (a/s) atsevišķā nodaļā.

2.3. SECINĀJUMI

1. Mūsdienu tirgus ekonomika literatūrā bieži tiek raksturota kā jauktā ekonomika. To pamatos nosaka divi apstākļi: bez valdošā privātipašuma funkcionē arī valsts un pašvaldību īpašums, it sevišķi infrastruktūras jomā.

2. Praktiskā saimniekošanā mēs saskaramies ar lielu īpašuma formu un uzņēmējdarbības formu dažādību. Tēze — kas nav valsts (pašvaldības) īpašums, tas ir privātais īpašums — neiztur kritiku.

3. Plaši izplatīts ir viena īpašnieka īpašums (amatnieku darbnīcas, ģimenes fermas, nelieli veikali, viesnīcas), kad uzņēmumu apsaimnieko viens darbinieks. Tam radniecīgi ir ģimenes uzņēmumi, kur

ražošanu vai pakalpojumus veic bez algotā darbaspēka vienas ģimenes locekļi. Šeit sastopams patriarhālā tipa saimnieks, kur ģimenes galva (vecākais vīrietis) ir juridiskais īpašnieks. Ģimenes uzņēmumā īpašums var būt sadalīts starp ģimenes locekļiem noteiktā proporcijā. Bērniem kļūstot tiesīgiem būt par īpašniekiem, var ierosināt ģimenes uzņēmumu sadalīt. Brīžiem šādā variantā rodas sarežģītas tiesiskās kolīzijas.

4. Praksē pazīst partneruzņēmumus, kas pieder nelielam skaitam cilvēku ("Gerkens un partneri"), kur partneru tiesības, t. sk. ienākumu sadale ir detalizēti noteiktas.

5. Naudas līdzekļu un cita īpašuma nepieciešamā centralizācija objektīvi noved pie uzņēmējsabiedrībām. To apmēri var būt ļoti dažādi.

6. Vislielākā uzņēmējsabiedrību daļa ir sabiedrības ar ierobežotu atbildību (SIA). Īpašuma īpatnība šajā gadījumā ir tāda, ka var būt viena īpašnieka SIA. Ierobežots ir kopīpašnieku skaits — 50 cilvēku. Investīcijas SIA veido daļas, un atbildība skar tikai šo daļu īpašniekus. Tāpēc arī nosaukums — sabiedrība ar ierobežotu atbildību. SIA dalībnieku personisko īpašumu, lai cik liels tas arī būtu, ekonomiskā atbildība neskar. Starp līgumsabiedrībām vislielākais skaits ir SIA, kas daudzkārt pārsniedz akciju sabiedrību skaitu. Pat dabiskais monopols "Lattelekom" nes SIA ekonomisko ietēru.

2.4. PAMATTERMINI

Īpašums	Property	Собственность
Uzņēmējdarbība	Entrepreneurship	Предпринимательство
Vienas personas īpašums	Sole proprietorship	Собственность одной личности
Ģimenes īpašums	Family proprietorship	Семейная собственность
Partnerattiecības	Partnership	Отношения партнерства
Sabiedrība ar ierobežotu atbildību (SIA)	Limited liability company (LHC)	Общество с ограниченной ответственностью

2.5. PAŠPĀRBAUDES JAUTĀJUMI

1. Kas nosaka uzņēmējdarbības formu daudzveidību?
2. Kad ir tipisks vienas personas īpašums?
3. Kad veidojas ģimenes īpašums?
4. Kāda motivācija ir raksturīga vienas personas īpašumam?
5. Kādi var būt ģimenes īpašuma varianti?
6. Kāds uzņēmējdarbības tips ir raksturīgs partnerattiecībām?
7. Kādas ir īpašuma attiecības partnerattiecību variantā?
8. Kāda ir līdzekļu un kapitāla centralizācijas nepieciešamība un būtība?
9. Kāda ir līgumsabiedrību dibināšanas nepieciešamība?
10. Kas ir raksturīgs sabiedrībai ar ierobežotu atbildību?
11. Ar ko atšķiras viena īpašnieka SIA no vienas personas īpašuma?
12. Kāpēc Latvijā vislielākais uzņēmumu skaits ir SIA formā?

3. AKCIJU SABIEDRĪBA KĀ PRIVĀTĪPAŠUMA FORMA

3.1. AKCIJU SABIEDRĪBU DIBINĀŠANA

Akciju sabiedrība pēc klasifikācijas ir uzņēmējsabiedrība. Formāli SIA rāmji ir par šauru lieluzņēmumam. A/s paver plašākas iespējas līdzekļu centralizācijai. Hrestomātisks ir teiciens, ka cilvēce paliktu bez dzelzeļa, ja neveidotos akciju sabiedrības.

Akciju sabiedrību dibināšana. Ir vairāki dibināšanas etapi.

I etaps: uzņēmējdarbības idejas dzimšana.

II etaps: pētījumi tirguzinību jomā par attiecīgās produkcijas un pakalpojumu tirgu, investīciju kopsummas aprēķins, gaidāmās tīrās peļņas novērtējums un vienas investīcijas vienības rentabilitāte.

III etaps: dibinātāju investoru grupas veidošanās.

IV etaps: projektēšana.

V etaps: celtniecība.

VI etaps: darbības uzsākšana.

VII etaps: līgumu slēgšana par produkcijas piegādi vai pakalpojumu sniegšanu.

Par a/s var pārveidot SIA, to paplašinot. Par a/s var izaugt sākotnējais ģimenes uzņēmums, pat vienas personas uzņēmums. Privatizācijas sagatavošanas gaitā līdzšinējais valsts uzņēmums tiek pārveidots par valsts akciju sabiedrību.

A/s dibināšanai nepieciešama valsts institūciju atļauja, kas vienlaikus dod svētību akciju izlaišanai par noteiktu summu.

Investīcijas, dibinot akciju sabiedrību. Kļūdainais ir uzskats, ka

akcionāri obligāti iegulda a/s statūtu fondā naudu un tikai naudu. Likums nosaka, ka statūtu fonda lielumam sākotnēji jābūt ne mazākam par Ls 5000 ar nosacījumu, ka šī summa 5 gadu laikā pieaugs līdz Ls 25 000. Dibinātājiem (dibinātāju grupai) jā sastāv no vismaz trim juridiskām vai fiziskām personām. Dibinātāju skaits nav ierobežots. Dibinātāji ir tie, kas parakstījuši a/s statūtus un kuriem pieder vismaz viena akcija.

Savas īpatnības ir bankām un apdrošināšanas sabiedrībām, kurām starta kapitālam jābūt ne mazākam par Ls 100 000 ar nosacījumu, ka pamatkapitāls pēc pieciem gadiem pieaugs līdz Ls 500 000. Statūtu fondu jeb pamatkapitālu a/s izlieto pamata un apgrozāmiem līdzekļiem darbības uzsākšanai.

Investīcijas naudā dibinātāji var papildināt ar investīcijām graudā. Pēdējās var būt tīri ķermeniskas lietas: ēkas, mašīnas, zeme, kas tiek novērtēta naudā akciju izlaidei un izsniegšanai. Tā, ceļot lielu ēku moderniem kantoriem Elizabetes un Valdemāra ielas stūra laukumā, dibināta a/s "Valdemārs". Viens no tās dibinātājiem ir Rīgas Dome, kas ieguldījusi statūtfondā prāvu zemes gabalu un pēc novērtējuma naudā saņems atbilstošu skaitu akciju.

Īpatnēja investīcija statūtu fondā ir intelektuālais īpašums. Kas ar to jāsaprot? Jaunā tehnoloģija rasējumos un aprakstā, oriģināli uzņēmējdarbības plāni, kuru īstenošanu būtiski kāpinās ražošanas resursu atdeve, ražošanas un pakalpojumu sniegšanas organizācijas un pārvaldes reorganizācijas plāni, kas nodrošinās rentabilitātes pieaugumu, citi principiāla rakstura jauninājumi, kas vērā ņemami pilnveidos a/s uzņēmējdarbību, tirgzinības pētījumi, kas paplašinās tirgu, visādi rakstiski noformēti priekšlikumi panākumu gūšanai konkurencē. Intelektuālais īpašums tiek novērtēts naudā, tāpēc tā ir subjektivisma valstība. Nekādā gadījumā intelektuālais īpašums nav kādas abstraktas idejas, nenoformēti priekšlikumi, brīvas fantāzijas lidojums. Nav ko slēpt: intelektuālo īpašumu bez jebkāda reāla seguma pietiekami bieži piedēvē vajadzīgiem cilvēkiem, kas šādi ar nulles ieguldījumu kļūst par akciju īpašniekiem. Īstais apzīmējums šādai prettiesiskai rīcībai ir korupcija. Visai grūti ir konstatēt, vai intelektuālais īpašums ir reāls un tā novērtējums no dibinātāju puses atbilstošs gaidāmajai potenciālajai atdevei. Radīt stingru mehānismu, kas precīzi atdala radošu intelektuālo īpašumu no veiklas blēdības, ir bezcerīgi.

Dibinātājiem jāizlemj principiāls jautājums, vai tā būs atvērta vai slēgta akciju sabiedrība. Pirmajā gadījumā ir iespējams brīvi pirkt akcijas, tā sekmējot a/s pamatkapitāla augšanu. Otrajā gadījumā a/s statūtkapitāla lielumu iegrožo dibinātāju investīcijas bez iespējas pieaicināt papildu investorus.

Īpašums un akcijas. A/s pārstāv noteiktu īpašumu. Šis īpašums savukārt sadalīts starp līdzīpašniekiem akciju veidā. Katra akcija ir attiecīgā īpašuma daļas pārstāve — vērtspapīrs, kas rentablas uzņēmējdarbības gadījumā garantē tiesību saņemt atbilstošu peļņas daļu. Līdz ar to a/s nav ne kooperatīvs, ne kolektīvs īpašums, bet specifiska privātā īpašuma forma. Tāpat kā SIA akciju sabiedrība ir ar ierobežotu atbildību: akcionārs atbild tikai savu akciju ietvaros.

3.2. AKCIJAS, TO VEIDI

Akcijas ar pilnām tiesībām. Akcijas, pārstāvot īpašumu, ir diferencētas pēc tiesību apjoma. Ierindas akcijas ar maksimālām privātīpašnieka tiesībām nodrošina: *pirmkārt*, balsstiesības akcionāru kopsapulcē; *otrkārt*, dividendžu saņemšanu atbilstoši akcionāru kopsapulces lēmumam (nosacījums — rentabla uzņēmējdarbība).

Akcijas ar ierobežotām tiesībām. To īpašniekiem, *pirmkārt*, nav balsstiesību akcionāru kopsapulcē; *otrkārt*, tās ir garantētas, būtībā fiksētas dividendes procentos pret akcijas nominālvērtību.

Personāla (darbinieku) akcijas. To turētāji, tātd īpašnieki ir vienīgi dotās a/s kolektīva locekļi. Te veidojas īpatnējas attiecības. A/s kā juridiskā persona ir darba devējs, a/s darbinieks — darba ņēmējs. Kā personālakciju īpašnieks viņš vienlaikus ir a/s līdzīpašnieks. Kādas ir personālakciju īpatnības? *Pirmkārt*, tās nodod darbiniekiem par velti, bieži vien kā gada vai svētku prēmiju. Formāli veidojas darbinieku līdzdalība peļņā — darbinieks uzņēmējs. Šādas akcijas var tikt izmaksātas darba algas vietā. Darbinieka uzņēmēja vienības ilūzija šinī variantā nekavējoties zūd. *Otrkārt*, akcijas darbiniekiem pārdod ar krietnu atlaidi. No jauna veidojas mīts — darbinieks īpašnieks. *Treškārt*, šiem darbiniekiem īpašniekiem, kam ir personālakcijas, nav balsstiesību. Līdzīpašnieka tiesības izgaist. Atsevišķa darbinieka personālakciju daudzums un cenu kopsumma

ir tāda mikroskopiska daļa visu akciju kopējā masā, ka runas par darbinieku, personālakcijas īpašnieku kā par reālu a/s līdzīpašnieku ir nepārprotami meli. *Ceturtkārt*, ja darbinieks tiek atlaists vai pats aiziet no a/s, pēdējās pienākums ir šīs personālakcijas atpirkt. Toties aiziešana pensijā saglabā tiesības palikt par personālakciju īpašnieku. Attiecības nāves gadījumā regulē a/s statūti. Te var būt vairāki varianti līdzīgi SIA.

3.3. AKCIJU CENA

Kāpēc pērk un pārdod akcijas? Akciju pirkšanas motivācija ir divējāda. *Pirmkārt*, akcijas pērk investīcijas nolūkos, lai pelnītu, saņemot dividendes. *Otrkārt*, akcijas pērk un pārdod spekulācijas nolūkos: pērk lētāk, pārdod dārgāk; pārdod dārgāk, pērk lētāk. Veiksmes gadījumā spekulatīvā peļņa pilda maku. Šādas operācijas ir operācijas ar reālu naudas piegādi un ar augstu riska pakāpi. Akcijas cenu no motivācijas loģikas viedokļa nosaka pieprasījuma un piedāvājuma samērs. Būtībā veidojas klasiskā līdzsvara cena. Ja dividendes par akcijām ir lielas, bet šādu akciju piedāvājums ir mazs, līdzsvara cena būs augsta. Un otrādi: dividende ir maza, bet piedāvājums liels, akcijas cena kā līdzsvara cena būs zema.

Akciju cenas formulas pamatojums. Iepriekšējais akciju apraksts bija kopumā primitīvs. Virkne apstākļu netika ievēroti. Naudas īpašniekiem, investoriem ar pilnu maku ir tūkstoš iespēju visā plašajā pasaulē ieguldīt savu naudu. Katrs prātīgs investors grib ne tikai maksimizēt rentabilitāti, bet arī būt drošs par savām investīcijām. Zaudēt neviens nevēlas. Jābūt kritērijiem izdevīgam naudas ieguldījumam ar minimālu risku. Investors miegamīce, kas vairās riska kā velns no krusta un nevēlas krāmēties ar piņķerīgo uzņēmējdarbību, apsver, kā visdrošāk un vismierīgāk naudu uzticēt solīdai bankai. Tad var mierīgi snaust, neierobežoti skatīties tālrādi, doties ilgstošos ceļojumos, bet procenti par termiņnoguldījumu nepārtraukti katru baltu dienu pilēs kontā. Paies gads, un noguldījums kā pasakā bez jebkādas piepūles būs papildinājies ar latiem un santīmiem. Jā, šodien neviena banka kā bēdīgi slavenā "Baltija" nemaksā gadā 90%. Bet 7,5% gadā var bez vismazākās piepūles nopelnīt. Veidojas

salīdzināšanas mēraukla. Var it viegli salīdzināt summu, ko tu nopelnīsi bez pūlēm un riska ar termiņnoguldījumu bankā, ar to summu, ko tu šaubu pilns ar risku ceri nopelnīt, pērkot akcijas.

Akcijas, kam gaidāmas lielas dividendes, motivēs lielu pieprasījumu, it sevišķi, ja šo akciju vērtspapīru tirgū ir maz. Un otrādi — maza dividende un liels akciju piedāvājums akciju cenu pazeminās. Citiem vārdiem, akciju emisijas brīdī tai ir nomināla cena, ko ievēro, lēšot statūtu fonda dibināšanas laiku. Pāriet mēneši, un aprakstīto iemeslu dēļ akciju cena sāk svārstīties. Augsta cena iegrožo pieprasījumu, un tas sāk kristies, zema cena pievelk pircējus, un cena ceļas. Šis apraksts ir gaužām primitīvs. Tas ignorē vienu būtisku apstākli. Peļņas kāri investori drudžaini plašajā pasaulē meklēs iespēju ieguldīt savu naudu sevišķi izdevīgi un ar minimālu risku. Iespēju ir atliku likām. Naudu var uzticēt bankai termiņ- vai krājnoguldījumos, pirt vienā, otrā, trešā valstī šķietami bezriskā parādzīmes ar *pieklājīgu* procentu likmi, visādas obligācijas ar iepriekš fiksētu, būtībā garantētu procentu likmi utt.

Naudīgs miegamice, lai minimizētu risku un dzīvotu bez stresa draudiem, drošs par sagaidāmo ienākumu, procentu likmi, akcijas nepirks. Mierīgās dzīves motivācija viņa soli virzīs uz drošo banku pusi. Šāda motivācija iespaidos arī akciju cenu. Dividendei par akciju nominālcenu jālīdzinās banku procentu likmei par vidējo termiņnoguldījumu.

Šo miegamices motivāciju, kad naudas maiss baidās no riska kā velns no krusta, var izteikt vienkāršā akciju cenas (ac) formulā

$$ac = \frac{\text{dividende}}{\text{vidējā bankas procentu likme par termiņnoguldījumu}} \times 100$$

Ar nosacītiem skaitļiem dividende, piemēram, Ls 15 apmērā, dalīta ar bankas procentu likmi 7,5 un reizināta ar 100, līdzināsies Ls 200. Tas nozīmē, ka akcija ar nominālcenu Ls 100 dos investoram dividendi 7,5% apmērā (15% : 2), proti, tieši tikpat daudz, cik termiņnoguldījuma vidējā procentu likme bankā. Ja pēdējā būtu 5%, akcijas cena (kurss) tūdaļ celtos. (Ls 15 : 5) × 100 = Ls 300. Toties, ja bankas procentu likme celtos līdz 10%, akciju kurss kristos (Ls 15 : 10) × 100 = Ls 150, un tas ir gaužām loģiski: banka par Ls 100 termiņnoguldījumu maksās gadā Ls 10 nevis Ls 7,5. Lai saņemtu

iepriekšējās dividendes Ls 15 apmērā, jāmaksā mazākā summa, nevis Ls 200, bet gan Ls 150. Bankas vidējā termiņnoguldījuma procentu likme ir īpašs akciju cenas regulators. Lai investors saņemtu Ls 15, būtu joprojām jāmaksā par akcijām Ls 200, tad tas būtu viņam neizdevīgi, prātīgi rīkojoties, viņš būtu naudu ieguldījis bankā, kur saņemtu iepriekš zināmu procentu daudzumu ar minimālu risku. 10% no Ls 200 ir Ls 20, proti, Ls 5 vairāk nekā investējot akcijās tos pašus Ls 200. Neaizmirsīsim, ka paliek spēkā pieprasījuma un piedāvājuma samēra cēloņsakarība.

3.4. KAPITĀLA DEMOKRĀTIJA

Akciju kontrolpakete. Cik liela ir kontrolpakete? Akcija ir ne tikai ienākumu (dividenžu) avots, bet arī privātīpašums ar likumīgām pārvaldes tiesībām. Lai diktētu savu gribu akciju sabiedrībai, akcionāram vismaz formāli ir jāpieder pusei visu akciju plus vēl viena akcija. Īsta kapitāla demokrātija. Akciju pakete, kas dod iespēju šīs paketes īpašniekam diktēt savu gribu, būt akciju sabiedrības kungam un pavēlniekam, sauc par kontrolpaketi.

Vai kontrolpaketei obligāti jābūt pusei no visām balsstiesīgām akcijām? Tirdzniecības ekonomikas prakse visā pasaulē liecina, ka kontrolpakete visai bieži aptver 30%, 20%, 10%, 5% un pat mazāku daļu no visām akcijām. Akcionāru kopsapulcē ir spēkā princips — viena akcija viena balss. Lasītājs var būt sašutis, kur tad paliek demokrātija, ja, piemēram, investors ar 12% balsstiesīgo akciju ir kontrolpaketes īpašnieks. Akciju sabiedrība nav kooperatīvs. Akciju sabiedrībā valda investīciju, kapitāla demokrātija: jo vairāk investīciju, jo vairāk balsu ar visām no tā izrietošām “demokrātijas” diktāta tiesībām.

Gadās arī pretēja parādība. Tev formāli pieder kontrolpakete, bet reālais lēmējs tu neesi. Piemēram, Latvijas valstij pieder 51% SIA “Lattelekom” akciju. Juridiskās lēmējtiesības ir Latvijas valsts pārvaldes institūcijām ar tās pilnvarotajiem pārstāvjiem. Bet ārzemju investori noslēdza ar valsti tā saucamo jumta līgumu, kur SIA “Lattelekom” darbības noteicējs (telefonu tīkla kungs un ķeizars) ir nevis kontrolpaketes turētājs, bet ārzemju investori — līdzīpašnieki. 51%

lim $\rightarrow 0$ — tā situāciju raksturotu matemātiķi. Reālā vara, tiesības likumīgi stājas formālas varas un tiesību vietā.

Jo vairāk akcionāru, jo mazāka kontrolpakete. Ieskatīsimies 3.1. tabulā.

3.1. tabula

A/s	Akcionāru un darbinieku skaits	
	akciju skaits	darbinieku skaits
Excon	684000	127000
Dunon de Nemup	200600	131000
Standart Oil	268000	38000
United States steel	243000	166500

Šie dati ir mazliet novecojuši, bet pietiekami labi atsedz problēmu būtību.

Lasītāj, padomā, vai ir reāli savākt akcionāru kopsapulci ar vairākiem simtiem tūkstošu balsstiesīgo akcionāru? Tādu stadionu pasaulē nav. Paši akcionāri, labi saprazdami, ka viņu balsij nav praktiskas nozīmes a/s likteņa noteikšanā, būs pamatoti savā ekonomiskajā uzvedībā, ignorējot akcionāru kopsapulci. Bet kā ar kvorumu? — jautās “tīrās” demokrātijas censoņi. Šāds bezkvoruma variants a/s statūtos ir ar gudru ziņu paredzēts. Pēc vairākām kopsapulcēm, kas kvoruma trūkuma dēļ neko nevar lemt, atļauts sasaukt akcionāru sapulci, kas ir tiesīga lemt ar jebkuru dalībnieku skaitu. Vairāku simtu tūkstošu akcionāru vietā ierodas kāds desmits dežūrakcionāru. Šāda sapulce kādas klusas un greznas viesnīcas mazajā sēžu zālē var būt visai vētraina, jo notiek aktīva cīņa par kontrolpaketi. Akciju kontrolpakete *a priori* var nepiederēt kādai atsevišķai juridiskai vai fiziskai personai. Dižakcionāri var apvienoties, veidot koalīcijas, vienoties par solidāru balsošanu svarīgākos jautājumos, slēgt kompromisus par atbildīgu amatu un varas lauku sadali. Šādas kolektīvas kontrolpaketes visai atgādina virves vilkšanas sacikstes. Kura komanda uzvarēs? Kas būs pirmā vijole, precīzāk, virsdiriģents? Līdzsvars cīņā par absolūto varu ir pārejoša parādība. Aprakstītais attiecas uz sevišķi lielām akciju sabiedrībām.

3.5. FORMĀLĀS AKCIJU SABIEDRĪBAS

Kontrolpaketes īpašnieks ir konkrēta persona, tas šaubas nerada. Pārējie akcionāri ar akciju mazumiņu veido formālu dekorāciju. Tas noder, ierobežojot bosa atbildību, dažkārt mazina nodokļu maksājumus. Paruna "Galms spēlē karali" šeit galīgi nav vietā. Kontrolpakešu īpašnieka partneri var būt ģimenes locekļi, tuvi draugi. Kopsapulce var atgādināt ģimenes sapulci vai draugu saietu. Faktiskā kontrolpaketes īpašnieka vārds ir diktatora likums. Gudram dižvadītājam ir vēl gudrāki padomdevēji, kuriem akcijām obligāti nav jāpieder. Kontrolpaketes īpašnieks var iecelt sev absolūti paklausīgu prezidentu, valdes priekšsēdētāju, padomes priekšsēdētāju, revīzijas komisijas vadītāju. Kontrolpaketes īpašniekam nebūt nav jāiekļaujas pārvaldnieku kārtā.

3.6. KĀ AIZSARGĀT SĪKOS AKCIONĀRUS?

Muša pret ziloni. Akciju kontrolpaketes īpašnieks ir visuvarens. Sīkais akcionārs — muša pret ziloni. Zilonis ir viens, bet mušu brīžiem simtiem, tūkstošiem. Daži ir tipiskas miegamices, kas tikai sapņo par treknākām dividendēm dīkdieņu dzīvei. Ir arī sīki akcionāri aktīvistu, ar ievērojamām uzņēmējspējām. Liktenis tiem bijis nelabvēlīgs, un ekonomisko virsaišu kārtā tie nav iekļuvuši. Vai tas nozīmē, ka viņu loma atklātā akciju sabiedrībā ir nulles vērtā? Formulēsim problēmu tā: viens otrs relatīvi sīkais akcionārs aktīvi vēlas piedalīties a/s pārvaldē, ietekmēt akciju sabiedrības darbu. Vai tā nav kārtējā utopija, "sīkā" tukšs sapnis? Jāatzīmē, ka valsts institūcijās par "sīkajiem" nedomā: kapitāla "demokrātija" to neparedz. Ir tāds paņēmiens, kā tikt vaļā no parādiem: to kapitalizācija. Par parāda summu emitē papildu akcijas, parāds tiek segts (par šīm akcijām gan jāmaksā dividendes). Kā tas notika a/s "Kaija"? Humānā Privatizācijas aģentūra par labu cenu kapitalizēja "Kaijas" parādu, proti, par pusmiljonu latu. Uzņēmuma rādītāji uzlabojās, akcijām biržā cēlās kurss. Bet ar gudru ziņu tiesības uz kapitalizācijas it visu akciju summu PA nodeva tikai kontrolpaketes īpašniekam. Pēdējais arī nokrejoja visus kapitalizācijas labumus. Vai bija cita izeja? Protams! Kapitalizēt, proti, pirkt papildu emisijas akcijas vajadzēja ļaut visiem akcionāriem, arī "sīkajiem". Tie paši lemtu, ko darīt, rēķinātu, vai iegādāties minētās

akcijas ir vai nav prāta darbs. Tā būtu liberāla pieeja, proti, bagātnieku mērķtiecīgai administratīvai atbalstīšanai.

Peļņu parasti dala divās daļās: attīstībai un dividendēm. Dividenžu lauvas tiesa nonāk dižakcionāru ķetnās. "Sīkajiem" tiek visai maz. Var rīkoties arī savādāk — daļu peļņas no dividendēm izmantot papildu akciju emisijai un kā **prēmiju akcijas** izdalīt **visiem** akcionāriem.

Ir vēl viens paņēmieni. Pēc peļņas sadales kopsapulce lemj izlaist nelielu slēgtu akciju emisiju, akcijas pārdodot tikai akcionāriem. Paši akcionāri — lielie, sīkie, bez jebkāda sociālā dalījuma — šīs akcijas iegādājas pēc sava ieskata. Tā pie kaut kādas akciju tiesas var tikt arī "sīkie". Tālāk kapitāla "demokrātija" neiet.

3.7. TEHNOSTRUKTŪRA UN "PĀRVALDNIĒKU REVOLŪCIJA"

Terhostruktūra un informācija. Akciju kontrolpakešu īpašniekam ir visspēcīgākā motivācija, kas regulē viņa ekonomisko uzvedību. Ar to vēl nepietiek patiesi efektīvai saimniekošanai. Nepieciešamas teicami izkoptas uzņēmējspējas un bagātīga informācija uzņēmējdarbības jomā. Kas praktiski pārvalda mūsdienu attīstīto akciju sabiedrību? Atbilde ir viennozīmīga: tehnostuktūra. Kas ir tehnostuktūra? Saskaņā ar Dž. Gelbreita, izcilā amerikāņu ekonomista, sociologa un diplomāta, raksturojumu tehnostuktūru veido a/s prezidenti, viceprezidenti, valdes priekšsēdētājs un tās locekļi, nozaru direktori, visādu padomju vadītāji, atbildīgie pārvaldnieki, stratēģiskais menedžeris, visi, kas vāc, apstrādā, analizē nepieciešamo informāciju, bez kuras pārvaldnieki ir tikai "akli kucēni". Īsta māksla un zinātne reizē ir stratēģijas noteikšana un lēmumu projektu gatavošana, kas paredz stratēģijas īstenošanas pasākumus. Šī reālā prakse lika piedzimt teorijai, kuru nosauca par "pārvaldnieku revolūciju".

"Pārvaldnieku revolūcija". Loģika ir dzelzaina: ja a/s pārvalda tehnostuktūra, bet nevis īpašnieki, tad īstie saimnieki ir tehnostuktūra. Īpašnieku varu nomainījusi tehnostuktūras vara, tie cilvēki, kas spēj sekmīgi pārvaldīt a/s, jo viņu rīcībā ir tā absolūti nepieciešamā informācija, bez kuras nevar tapt neviens jēdzīgs lēmums, nevar radoši spert soli pretī panākumiem. Veiksme uzņēmējdarbībā nav

laimes rats. Stūri savās rokās tur labi sagatavota, zinoša tehnostruk-tūra. Jāpārvalda tehnika, tehnoloģija, organizācija, pārvalde, tirgus, tādi ir nosacījumi, lai stūres ratu pagrieztu veiksmes virzienā.

Vai tehnostuktūrai ir savas intereses, kas neatbilst kontrolpakešu īpašnieku interesēm? Dž. Gelbreits uzskata: "Tehnostuktūra nav nepieciešama peļņas maksimizācijā, tā necenšas īstenot šādu mērķis". Šis zinātnieks vienlaikus nenoliedz, ka "peļņas maksimizācija ir vienīgais mērķis, kas savienojams ar tirgus likumiem". Dž. Gelbreita nostāja ir tāda, ka tehnostuktūras ekonomiskā uzvedība pretēji iepriekšējam apgalvojumam vērsta uz attīstību. Dž. Gelbreita secinājums skan tā: "Pēdējos trīs gadu desmitos nemitīgi krājas pierādījumi, ka lielajās korporācijās (a/s) vara no īpašniekiem pāriet pārvaldniekiem. Kaut arī pārvaldniekiem parasti pieder visai neievērojams akciju skaits, viņi uzņēmusies cieši tur savās rokās. Pēc visām pazīmēm vara pieder tieši viņiem."

Ievērojamais sociologs Stjuarts Čeiss to pašu tēzi par pārvaldnieka revolūciju kā varas maiņu raksturo šādi: "Amerikāņu ekonomisko sistēmu vairs nepārvalda kapitāla īpašnieki. To pārvalda algoti administratori. Tas, ko redzēja Markss un ko turpina paust Maskavas propaganda, gandrīz pilnīgi izzudis."¹

Šai problēmai veltītai grāmatai ir zīmīgs nosaukums "XX gadsimta revolūcija". Tur zinātnieka Berli spalvai pieder šādi paradoksāli vārdi: "Paliek kapitālisms, paliek kapitāls, bet izzūd kapitālisti."

Principiālais strīda ābols ir atbilde uz jautājumu: kam pieder reāla ekonomiskā vara? Formālam īpašniekam vai pārvaldniekam, kas, balstoties uz uzņēmējspējām un plašu informāciju, pieņem stratēģiskus lēmumus? Vai patiešām īstenojusies "pārvaldnieku revolūcija"? Vai tas plašais tiesību komplekss, kas agrāk nepārprotami piederēja īpašniekam, reāli pārgājis tehnostuktūras, pārvaldnieku rokās? Vai mums ir tiesības pasaulei vēstīt: īpašnieks miris! lai dzīvo pārvaldnieks! Viennozīmīgas atbildes nav. Pārāk raiba ir akciju sabiedrības pasaule. Variantu ir milzum daudz. Un tomēr ir viena vadlīnija, kas palīdz atšķetināt šo pretrunīgo kamolu. Pamats zinātniskam strīdam nepārprotami ir. Runa ir par t. s. attīstīto akciju sabiedrību ar prāvu akcionāru skaitu.

¹ Šī tēze izskanēja ilgi pirms PSRS un sociālisma vēsturiskā kraha.

Kas pasūta mūziku? *Pirmkārt*, jātbild uz jautājumu, kas iecel amatā augstākos pārvaldniekus, nosaka to pilnvaras? Atbilde nepārprotama: akcionāru sapulce ar balsu vairākumu, tātad kontrolpakešu turētāji. *Otrkārt*, kas atceļ no amata tehnostuktūras pārstāvjus? Tāpat kontrolpakešu īpašnieki, akciju sabiedrību īstnieki saimnieki. *Treškārt*, līdz ar to tehnostuktūra ir gaužām ieinteresēta īstenot kontrolpakešu īpašnieku centienus. *Ceturtkārt*, īpašnieki savā vairākumā nebūt nav plānprātīgi peļņas ierāvēji, kas domā vienīgi par to, kā šodien piebāzt pilnu maku un palielināt noguldījumus personiskajā bankas kontā. Viņus interesē jaunu tirgu iekarošana, likvīdu bagātību vairošana, spēka un varas pieaugums ne tikai šodien, bet arī nākotnē. Viņi ir gatavi atteikties no peļņas šodien, lai rīt un parīt to vairotu ar uzviju. Šo centienu īstenošanā darbojas tehnostuktūra. *Piektkārt*, var apgalvot, ka tehnostuktūras liktenis ir atkarīgs no kontrolpakešu īpašnieku atbalsta, simpātijām, arī patvaļas. Var nesakrist uzskati, kas atbilst vai neatbilst īpašnieku interesēm, kāds ceļš ejams, kāda stratēģija īstenojama. Vienlaikus kontrolpakešu īpašnieki ir atkarīgi no tehnostuktūras. Tikai pēdējās kompetence, speciālās zināšanas konkrētā jomā, pieredze, māka, stratēģiskā domāšana rada nosacījumus īstenot kontrolpakešu īpašnieku ambiciozos centienus. Tehnostuktūras neaizstājamā bagātība ir informācija. Bez tās nav iespējams izstrādāt nevienu priekšlikumu, pieņemt lēmumu. Īpašnieku bagātība ir tiešā atkarībā no tehnostuktūras darbības. Tāpēc netiek taupīti līdzekļi, lai tehnostuktūras virsaišus dāsni atalgotu. Prēmijas par reālu veikumu plūst kā no pārpilnības raga. Bet ja tehnostuktūras locekļi neattaisno uz tiem liktās cerības, tiem ātri vien parāda durvis. Tehnostuktūra jūtas visomulīgāk un drošāk, ja akcionāru saimē nevienam nav reāla balsu vairākuma. Tad tehnostuktūras neatkarība manāmi pieaug. Vienlaikus rodas problēma, kuram kungam kalpot. Secinājums šaubas nerada: "mūziku pasūta" kontrolpaketes īpašnieks. Ja vairākiem dižakcionāriem ir aptuveni vienāds akciju skaits, var notikt šo akciju pakešu īpašnieku vienošanās par saskaņotu rīcību ar atsevišķa šīs vienošanās dalībnieka veto tiesībām. Var izmantot arī parastā un kvalificētā vairākuma principu.

3.8. KO LEMJ AKCIONĀRU KOPSAPULCE?

Akcionāru kopsapulce — augstākais akciju sabiedrības (arī SIA) vadības orgāns. Kopsapulces pilnvaras ir varen plašas, būtībā izšķirošas.

Pirmkārt, augstāko a/s amatpersonu (prezidenta, viceprezidenta, padomes priekšsēdētāja, valdes priekšsēdētāja un tās locekļu, revīzijas komisijas sastāva, citu padomju) ievēlēšana.

Otrkārt, infrastruktūras sagatavotas stratēģijas apstiprināšana.

Treškārt, tīrās peļņas pēc nodokļu nomaksas sadales (peļņas daļa investīcijām, rekonstrukcijai, tehniskiem, tehnoloģiskiem, organizatoriskiem pārkārtojumiem, rezerves fondu izveidei, dividenžu izmaksai, spekulācijai, humānai palīdzībai, sponsorēšanai).

Ceturtkārt, statūtu fondu palielināšana, izmantojot pašu uzkrājumu vai izlaižot papildu akciju metienu (akciju emisija).

Piektkārt, obligāciju, to emisijas nosacījumu noteikšana.

Sestkārt, peļņas daļas sadale personālām pensijām.

Septītkārt, akciju sabiedrības likvidācija.

Visus šos jautājumus praktiski lemj kontrolpakešu īpašnieki, bet gatavo tehnostuktūra.

Akciju sabiedrības uzņēmējdarbība cieši saistīta ar Fondu biržas funkcionēšanu.

Viena no īpatnējākām privātipašuma formām ir akciju sabiedrība. Akcija ir privātipašuma objekts. Formāli SIA rāmji ir par šauru liel-uzņēmumu dibināšanai, jo to prasa tehniski tehnoloģiskie nosacījumi. Investīcijas, dibinot akciju sabiedrību, var būt gan naudā, gan graudā; t. sk. arī intelektuālais īpašums.

A/s statūtu fonds var paredzēt slēgtas un publiskas (atklātas) akciju sabiedrības. Pirmajā gadījumā akciju īpašnieki, emitējot akcijas, ir tikai a/s dibinātāji. Otrajā gadījumā akcijas nonāk brīvā pārdošanā.

Arī akcijas ir ar dažādām tiesībām. Akcijas ar pilnām tiesībām nodrošina to īpašniekiem balsstiesības akcionāru kopsapulcēs. Akcijas ar ierobežotām tiesībām ir bez balsstiesībām, toties nodrošina fiksētu dividendi.

Personālo (darbinieku) akcijas balsstiesības nedod, bet tās izsniedz darbiniekiem algas, prēmijas veidā, vai pārdod ar atlaidi. Akciju cenu, kā jebkuru citu cenu, nosaka piedāvājuma un piepra-

sījuma samērs, un veidojas līdzsvara cena. Pieprasījumu regulē izdevīguma pakāpe, praktiski dividenžu lielums (% pret nominālcenu), salīdzinot ar banku termiņnoguldījumu procentlikmi.

Kapitāla "demokrātija" nodrošina balsu skaitu atbilstoši akciju skaitam. Tā veidojas kontrolpakete, akciju skaits, kas dod pilnīgu kontroli par a/s, jo ar balsu vairākumu izlemj jebkuru a/s darbības un attīstības jautājumu. Jo vairāk ir sīku akciju, jo mazāka pēc īpatsvara ir kontrolpakete.

A/s vadība atrodas tehnostuktūras rokās. Tehnostuktūra ir augstākie pārvaldnieki, tie, kas, pamatojoties uz informāciju, gatavo a/s attīstības lēmumus. Šī tehnostuktūras loma sekmēja "pārvaldnieku revolūciju", teorētisku atziņu, ka a/s īstie saimnieki ir nevis akciju īpašnieki, bet pārvaldnieki, jo bez tehnostuktūras akcionāriem nav nepieciešamās informācijas vadīt, noteikt likteni akciju sabiedrībai, veidot tās rītdienu, gūt panākumus konkurencē. Kontrolpakešu īpašnieku iespēja ir nomainīt neveiksmīgi darbojošos tehnostuktūru.

3.9. VARAS SVIRAS

Jau apcerot antimonopolu likumdošanu, minējām uzņēmumu "dominējošo stāvokli" un "izšķirošo ietekmi". Jautājums ir visai sarežģīts un neaprobežojas ar ekonomisko diktātu, bet ar daudzveidīgiem varas mehānismiem ekonomikā un politikā.

3.9.1. LĪDZDALĪBAS SISTĒMA

Mātes, meitas, mazmeitas. Akciju kontrolpaketes dod absolūtu ekonomisko varu. Top daudzpakāpju veidojumi, kuru priekšgalā ir uzņēmums māte. Tai ir kontrolpakete uzņēmumā, kurš savukārt ir kontrolpakešu turētājs citā uzņēmumā vai uzņēmumos. Kontrolpakete var būt neliela, dažkārt divdesmit, pat desmit un mazāk procentu publisko akciju. Tā veidojas pakļautības ķēde. Mātei ir meitas, meitām — mazmeitas, nav izslēgtas mazmazmeitas. Tā ir ekonomiskas varas koncentrācija mātes rokās. Lai šāda pakļautība spētu sekmīgi

funkcionēt, nepieciešami "atlanti", kas uz saviem kamiešiem balsta līdzdalības sistēmu.

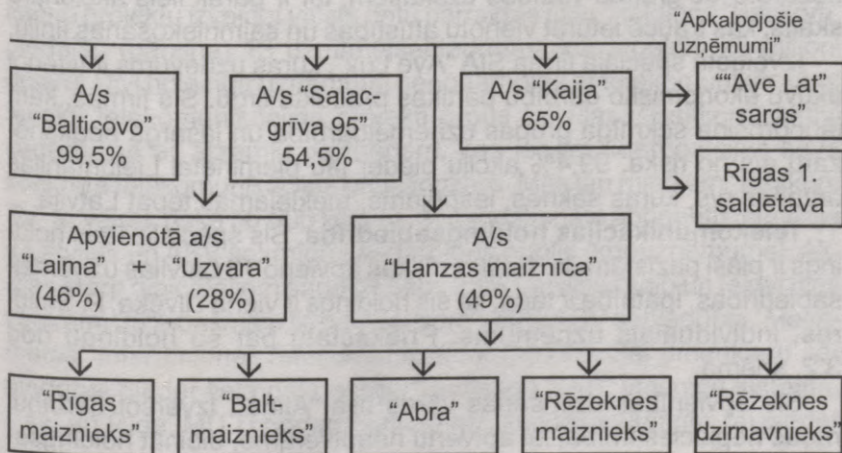
Atlanti — holdingi. Tiek organizētas speciālas turētāju kompānijas, kuru vienīgais uzdevums ir turēt savā īpašumā kontrolpaketes un līdz ar to dirģēt daudzu uzņēmumu ekonomisko uzvedību. Šīm turētāju kompānijām (angļu valodā *holding company*; uzņēmēju slengā — holdingi) ir iepriekšminētā izšķirošā ietekme. Mātes, meitu, mazmeitu atkarības saites veido spēcīgu ekonomikas varas elementu, līdzdalības sistēmas saturu. Kaut gan Latvija ir vēl jauna tirgus ekonomikas valsts, līdzdalības sistēma ar holdingiem jau ir attīstījusies, izvērsusi savu darbību plašumā un dziļumā. Vienu no līdzdalības sistēmām tā arī sauc — a/s "Baltijas holdings", kas ietver formāli patstāvīgas, pietiekami varenas akciju sabiedrības: a/s "Rīgas kuģu būvētava", a/s "Ogre", a/s "Austrumu alianse", a/s "Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca", SIA "LaCon".

A/s "Ave Lat" struktūra, darbība. Plaši pazīstama grupa ir "Ave Lat", kas kontrolē lielu daļu Latvijas pārtikas rūpniecības, zivju pārstrādes.

3.1. shēma

A/s "Ave Lat" grupas struktūra¹

Struktūrā ietverti tikai tie uzņēmumi, kuros "AveLat" pieder kontrolpakete.

¹ Diena, 1997. g. 29. septembris.

Turklāt a/s "Ave Lat" pieder akcijas šādos uzņēmumos:
Rīgas piena kombināts — 37%

"Rīgas vīni" — 10%, kam savukārt pieder 25% nedalāmās akciju paketes privatizētajā "Latvijas balzamā".

"Rīgas vīni" saistīti arī ar alus darītavu "Rīgas alus".

Ar to līdzdalības sistēma nebeidzas. Ekonomiskās varas koncentrācija ir ievērojama. Pēc oficiāliem Uzņēmuma reģistra datiem "Ave Lat" grupas valdes priekšsēdētājam un vienlaikus ģenerāldirektoram E. Masteiko pieder 58% uzņēmuma akciju, Normānam Putānam (valdes loceklim) — 10% akciju, Lielbritānijas firmai "Quaiton limited" — 31% akciju. Pēc dažām ziņām, pieminētā Lielbritānijas firma ir reģistrēta kā ārzonas firma. Tas neizslēdz iespēju, ka tās īpašnieki dzīvo Latvijā.

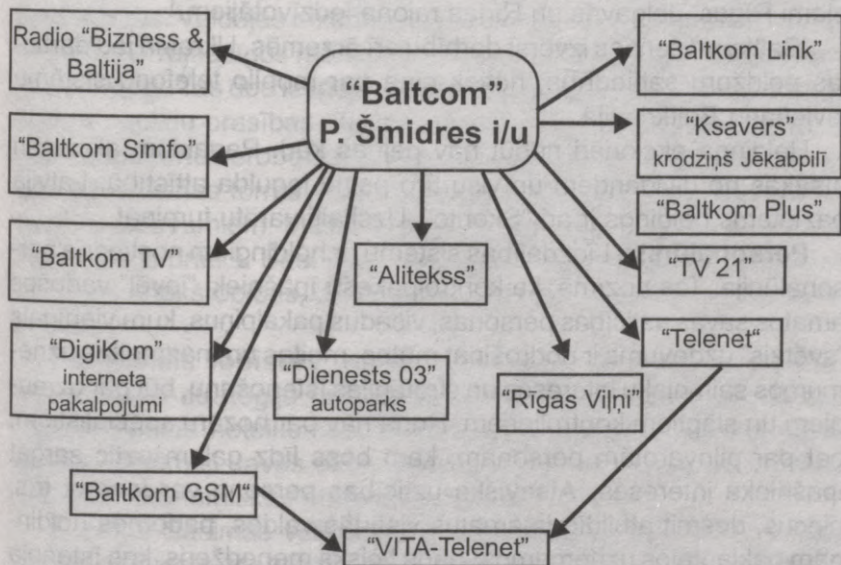
Kopējā vadība. Pats par sevi saprotams, "Ave Lat" grupai ir kopējas stratēģiskas intereses Latvijas pārtikas tirgū un ārvalstīs. Tas nosaka visiem grupas uzņēmumiem vienotu stratēģiju un kopēju vadības sistēmu, pakļaušanos centralizētai pārvaldei. Tas neizslēdz plašu autonomiju atsevišķām grupas akciju sabiedrībām, atšķirīgus spēles noteikumus, taktikas gājienu atbilstoši apakšnozares tirgus situācijai, neizbēgamām īpatnībām.

Zīmīgs fakts. A/s "Ave Lat" attecās no līdzdalības gaļas ražošanas nozarē. Pēc grupas vadības uzskatiem, tur ir pārāk liels akcionāru skaits, kas traucē ieturēt vienotu attīstības un saimniekošanas līniju.

Izveidota speciāla firma SIA "Ave Lux", kuras uzdevums ir īstenot aktīvu ekonomisko darbību pārtikas produktu tirgū. Šīs firmas, kam jānodrošina sekmīga grupas uzņēmējdarbība un jāsargā apakšnozaru a/s no riska, 99,4% akciju pieder jau pieminētai Lielbritānijas ārzonas a/s, kuras saknes, iespējams, meklējamas tepat Latvijā.

Telekomunikācijas holdingsabiedrība. Šis specializētais holdings ir plaši pazīstamais "Baltkom", kas apvieno 13 Latvijas uzņēmēj-sabiedrības. Īpatnība ir tāda, ka šis holdings ir viena cilvēka, P. Šmidres, individuālais uzņēmums. Priekšstatu par šo holdingu dod 3.2. shēma.

Šīs apvienības dzimšanas vārds bija "Alīna". Izvērsot darbību, radās nepieciešamība, lai aptvertu neaptveramo, dibināt holdingsabiedrību, kuru nosauca par "Baltkom". Šis holdings kļuva populārs, kad uzsāka darbu "Baltkom TV", "Baltkom Plus" — peidžeru sabied-

"Baltkom" struktūra¹

rība, "Baltkom GSM" — mobilo telefonu sistēma. "Baltkom" ir arī sadarbības partneris valsts bezpeļņas organizācijai a/s "VITA", kas īsteno projektu izveidot valsts datu pārraides tīklu. Holdings "Baltkom" piedalās (pārzina) 13 uzņēmēj sabiedrībās, kur ieguldīti 75 miljoni dolāru. Divi holdinga uzņēmumi nenodarbojas ar telekomunikācijām. Iesākti telekomunikācijas projekti ārpus Latvijas. "Baltkom" aktīvi sadarbojas ar ārzemju partneriem, kas ieņem līderpozīcijas savā konkrētā telekomunikācijas apakšnozarē. Mēs jau minējām "Baltkom TV" ar vairāk nekā 50 000 klientu. Šī daudzkanālu abonentu televīzija ir Latvijas un ASV sekmīgās sadarbības auglis (kopuzņēmums). Akcijas starp dibinātājiem sadalās šādi: 25% Latvijas radio un televīzijas centram, 25% pašmāju firmai "Baltcom", 50% ASV sabiedrībai "Melro-media International Telecommunication" (MITTI). Šai amerikāņu sabiedrībai pieder liela daļa akciju "Radisson SAS" viesnīcu sistēmā, t. sk. arī Rīgā. MITTI nodarbojas arī ar izklaides industriju, tai pieder

¹ Diena, 1998. g. 30. marts.

sabiedrība "Orient Pictures", proti, firma nodrošina šīs sabiedrības telekomunikāciju sakarus. "Baltkom" pakalpojumi pagaidām ir pieejami Rīgas, Jelgavas un Rīgas rajona iedzīvotājiem.¹

"Baltkom" cenšas izvērst darbību arī ārzemēs. Ukrainā jau darbojas peidžeru sabiedrība, notiek cīņa par mobilo telefonu sistēmu ieviešanu Baltkrievijā.

Holdinga akcionāri nebūt nav peļņas kāri. Pagaidām akcionāri atsakās no dividendēm un visu tiro peļņu iegulda attīstībā. Latvijā pazīstams holdings ir arī "Skonto". Uzskaiti varētu turpināt.

Personālūnija. Līdzdalības sistēmu ar holdingiem nostiprina personālūnija. Tas nozīmē, ka kontrolpakešu īpašnieki "ievēl" vadošos amatos savas uzticības personas, visādus pakalpiņus, kuru vienīgais "svētais" uzdevums ir nodrošināt mātes, meitas un mazmeitas uzņēmumos saimnieku intereses un stratēģijas īstenošanu, būt par uzraugiem un slēptiem kontrolieriem. Runa nav par nozaru speciālistiem, bet par pilnvarotām personām, kam boss līdz galam uztic sargāt īpašnieka intereses. Atsevišķa uzticības persona var ieņemt trīs, piecus, desmit atbildīgus amatus visādās valdēs, padomēs holdingam pakļautajos uzņēmumos. Šāds tipisks menedžeris, kas īstenoja personālūniju, pirms ievēlēšanas Ministru prezidenta amatā bija A. Šķēle, kas ieņēma ne vienu vien amatu "Ave Lat" uzņēmumos.

Politīki aizņem krēslus. Latvijā privatizējamās akciju sabiedrībās veidojās īpaša pārvaldnieku sistēma. Partijas, kas bija pozīcijā, veidoja valdošo koalīciju, guva tiesības partijas pārstāvjus iecelt minēto uzņēmumu padomēs vai norīkot par valsts pilnvarniekiem. Šiem bieži vien nekompetentajiem partiju pārstāvjiem maksāja lielas algas par krēslu sildīšanu padomju sēdēs. Anekdotiski izklausās reālais fakts, ka komponists kā partijas pilnvarotais ieņem padomes locekļa sēdekli bankā. Kāds labums no valsts interešu viedokļa no šādas uzticības personas padomes sēdēs? Lasītājs atbildi zina. Nekāds! Tā ir nekaunīga nodokļu maksātāju līdzekļu izsaimniekošana. Samazinās valsts uzņēmumu peļņa un līdz ar to ar mūsu tik trūcīgo budžetu arī nodokļu ieņēmumi. Šāda personālūnija ir pretrunā ar veselo saprātu, taupīgu saimniekošanu. Vienlaikus nevar noliegt, ka mums ir darīšana ar spēcīgām varas svirām.

¹ Turpat.

Ilgtermiņu sakari. Uzņēmumi ir savstarpēji atkarīgi. Viens uzņēmums otram gadu gadiem piegādā izejvielas, kas pēc avota ir visai ierobežotas. Veidojas atkarības saite. Ja pirmais uzņēmums no otrā nesaņems vajadzīgos ražošanas resursus, pirmais būs spiests savu ražotni slēgt. Tas dod iespēju piegādātājam izdarīt zināmu spiedienu, izvirzīt papildu prasības. Te izpaužas arī alternatīvas izmaksas, lai cits "nepārķertu" ierobežotos resursus. Ilgstoši sakari gan pirkšanas, gan pārdošanas formā visai apgrūtina partneru maiņu, saista to ar papildu izdevumiem. Mainīt tirgu, kuru esi apguvis gadu desmitiem ilgi, ir dārgs priekšs. Šādi ilgtermiņa sakari dod vienai vai otrai pusei zināmas priekšrocības, diktē iespējas un līdz ar to ir viena no varas svirām.

Politiskais lobisms. Katrs uzņēmējs ir ieinteresēts noteiktā ekonomiskā stratēģijā un taktikā, konkrētā likumdošanā, ekonomiskās spēles noteikumos. Vienkāršots ir uzskats, ka visi darba devēji, uzņēmēji savās ekonomiskās interesēs ir absolūti un totāli vienotas ekonomiskās politikas piekritēji.

Septītās Saeimas vēlēšanas un pēcvēlēšanu cīņa par premjera krēslu, citiem augstiem amatiem, kas dod lemsšanas tiesības un būtībā ir politiskas varas avots, to uzskatāmi pierādīja. Uzņēmēji, kas sponsorējuši vienu vienotu partiju, ir rūpīgi pārdomājuši, tieši kādu partiju atbalstīt, jo no šiem politiskā rakstura ieguldījumiem gaida noteiktu atdevi vēlamās ekonomiskās politikas jomā. Šiem sponsoriem nav vienalga, kas ieņems kādu amatu, kādus pasākumus, neņemt vērā varas iespējas, politiķi īstēnos. 236 fiziskās un juridiskās personas materiāli atbalstīja Tautas partijas vēlēšanu kampaņu un cerēt cerēja Ministru prezidenta krēslā trešo reizi ieraudzīt A. Šķēli un vākt ražu no tās politikas, ko solījis īstēnot šis politiķis, kas valsti domā pārvaldīt kā lielu uzņēmumu. Aktīvi Tautas partijas atbalstītāji bija "Ave Lat" vadība. Kopsummā uz Tautas partijas altāra tika ziedoti gandrīz 600 tūkstoši latu.

Citi, materiāli atbalstot "LC", lika uz V. Krištopana un tā politikas kārts. Cīņiņu par varu starp divām lielākajām partijām A. Šķēle, aizkulišu dzinējspēku labs pazinējs, raksturoja šādi: "Pieļauju, ka aiz šīm nesaskaņām un ultimātīvām prasībām stāv noteikti finansētāji un sponsori."¹

¹ Jaunā Avīze, 1998. g. 21. oktobris.

Savi atbalstītāji pretējā spārnā bija Tautas saskaņas partijai. Šiem sponsoriem, darba devējiem, bija svarīgi, lai šīs partijas pārstāvji kaut vai opozīcijā iespaidotu likumdošanas gaitu republikā, aktīvi pretotos pasākumiem, kas nebūt nebija viņu interesēs. Atbalstot materiāli vienu vai otru partiju, sponsoriem ir tiesības prasīt, lai viņu vēlmes gan politikā, gan personāliju ziņā tiktu ievērotas. Politiskajam lobismam ir izteikts ekonomisks pamats un visai iespaidīga varas svira. Politika ekonomisko interešu vārdā — tāda ir politiskā lobisma būtība.

3.9.2. DIVERSIFIKĀCIJA. KONGLOMERĀTI. KONCERNI

Kā mazināt risku? Tirgus ekonomikai stabilitāte katram preces veidam nav raksturīga. Realizācijas un peļņas līkne slīd gan augšup, gan brīžiem krītas, nesot uzņēmumiem zaudējumus. Arī tirgzinības nav brīnumstabule, kas vienmēr spēj pildīt glābēja funkcijas. Šajā ziņā vislielākais risks ir monoražotājiem, kas specializējas tikai viena produkcijas veida ražošanā. Ja attiecīgi šauro tirgus sektoru pārņem neveiksmes viļņi, bankrota briesmas stipri pieaug. Kur redzama izeja? Diversifikācijā jeb, latviešu mēlē, daudznozaru ražošanā viena uzņēmuma ietvaros. Neveiksmi vienā jomā kompensē panākumi citā jomā. Diversifikācija ir uzņēmējdarbības stabilizācijas līdzeklis. Iepriekšpieminētie holdingi ir tipiski ar savu daudzveidību. Ogres trikotāža, autoelektropiederumi, kuģu būvniecība un remonts un vēl viens otrs pakalpojums, tieši pateicoties savām atšķirībām, dažādiem tirgiem, spēj viena holdinga ietvaros cits citu balstīt. Arī "Ave Lat" ir diversificēta grupa. A/s "Laima" šokolādei ir cits tirgus nekā piena produktiem vai Hanzas maizei, zivju konserviem. Arī pircēju pieprasījums atkarībā no to maka biezuma ir dažāds. Kas ik dienu pērk maizi, samērā reti spēj našķoties ar "Prozit". Šie piemēri raksturo diversifikāciju holdinga ietvaros. Tā kļūst vēl efektīvāka, ja holdingā ietilpst kāda naudīga un droša komercbanka.

Sastopami arī citi varianti. Tehnoloģiski nesaistīta daudznozaru ražošana aptver vienu atsevišķu palielu akciju sabiedrību. Tā veidojas konglomerāti.

Konglomerāti. Konglomerātam kā daudznozaru akciju sabied-

rībai ir savi plusi un mīnusi. Plusi ir riska mazināšana, savstarpējs atbalsts, glābiņš no kopējās lejupslīdes. Mīnusi — pārvaldes grūtības. Uzņēmumā jābūt nozares tehnoloģijas speciālistiem, konkrētā tirgus īpatnību zinātājiem, koordinācijas un saskaņošanas pārvaldniekiem, kam visiem jāmaksā brangas algas. Pārvalde kļūst gaužām dārga. Ja vadības štats ir mazs un konglomerātu galvenie menedžeri ir finansisti, nav vietas tehnoloģijas un nozaru organizācijas speciālistiem, bet tas mazina saimniekošanas efektivitāti. 70. gadi bija konglomerātu ziedu laiki, bet 80. gados ne mazums konglomerātu izira.

Koncerns. Komerclikuma saturs (šīs grāmatas rakstīšanas laikā minētais likums vēl nebija līdz galam sagatavots), paredzot pārkārtot (samazināt) uzņēmējdarbības formas, īpaši izdala koncernu lomu. Acīmredzot Saeima pieņems pat atsevišķu koncerna likumu. Šis likums gan vienkāršos attiecības starp uzņēmumiem, gan pastiprinās valsts kontroli pār koncerna darbību. Koncerns būs praktiska līdzdarbības sistēmas forma ar māti un meitām. Māte būs koncerna kodols. Koncerns būs daudzuzņēmumu savienība, turklāt ir atļauti diversifikācijas elementi, arī konglomerātu apvienība. Uzņēmuma reģistrs sīki izseko, kā, uz kāda pamata mainās pakļautības attiecības koncernā. Tikos noskaidrots (fiksēts), kā mainās lēmumu pieņemšanas kontrole. Būtiski ir sekot jaunu dalībnieku iekļaušanai koncernā, kā tas iespaido balsu sadalījumu un līdz ar to kā darbojas koncerna ekonomiskās uzvedības mehānisms.

Agrāk līdzdarbības sistēmas realitātes tika rūpīgi slēptas, bet tagad šos uzņēmumu sakarus, atkarības formas izsekos vesels kontrolieru leģions: VID, konkurences padome u. c.

Koncerna ietvaros manāmi tiks paaugstināta rīcības brīvības pakāpe. Koncerna dalībnieki varēs pilnīgi likumīgi nomaksāt viens otra parādus, dalīt peļņu, kas ir nozīmīgi no investīciju viedokļa.

Tiesiskie akti, kas papildinās koncerna likumu, saturēs būtiskas izmaiņas akciju sabiedrību dibināšanā. Līdz šim tikai valstij, pašvaldībai, ārzemju juridiskai personai bija atļauts vieniem pašiem dibināt akciju sabiedrību, bet tagad akciju sabiedrības dibinātājs var būt viena persona trīs dibinātāju vietā. Var prognozēt, ka vienas personas akciju sabiedrību skaits aktīvi pieaugs.

3.10. SECINĀJUMI

1. Akciju sabiedrība ir īpatnējs divdabis. No vienas puses, tā ir privātīpašuma forma. Privātā īpašumā gan fiziskām, gan juridiskām personām pieder akcijas, proti, vērtspapīri, kas pārstāv akciju sabiedrības īpašuma noteiktu daļu. No otras puses, akciju sabiedrība ir vienota tehnoloģiskā ražotne, pakalpojumu sniedzēja, kas starp akcionāriem materiāli nesadalās. Šodien akcijas vairs nav speciāli papīra dokumenti, bet pastāv dematerializētā formā kā elektroniskā informācija datoru atmiņā. Šādā veidā akcijas glabājas īpašā Depozitārijā, kas elektroniski fiksē visas operācijas ar dematerializētām akcijām līdz pat dividenžu izmaksai.

2. Akciju sabiedrībā valda īstā "kapitāla demokrātija" — cik akciju, tik balsu akcionāru kopsapulcēs. Tas dod iespēju veidoties akciju kontrolpaketei, kas ļauj "demokrātiski" ar balsu vairākumu izlemt jebkuru stratēģisku un taktisku jautājumu kontrolpakešu īpašnieku interesēs. Formāli kontrolpaketē ir 50% visu akciju plus viena akcija. Jo lielāks ir akciju un akcionāru skaits, jo mazāks var būt kontrolpaketes īpatsvars akciju kopējā masā.

3. Akcijas publiskās, atklātās akciju sabiedrībās ir pirkšanas un pārdošanas objekts. Akciju pirkšanas motīvi:

- investīcijas, kad tiek pirktā kontrolpakete;
- portfelinvestīcijas, kad tiek pirktā zināma akciju pakete, bet ne kontrolpakete;
- akciju pirkšana sakarā ar spekulatīviem darījumiem.

Akciju pirkšana un pārdošana notiek Fondu (vērtspapīru) biržā, tai skaitā Rīgas fondu biržā (RFB).

4. Motivācijas īpatnības nosaka akciju cenas (kurša) principiāla formula:

$$\text{Akciju cena} = \frac{\text{gada dividendes}}{\text{banku termiņnoguldījumi}} \%$$

Citiem vārdiem, akciju kurss ir kapitalizēta dividende.

Spekulatīvi darījumi ar akcijām notiek pēc divām stratēģijām. Pirmā stratēģija — bulļu stratēģija: pērk noteiktas akcijas lētāk ar nolūku tās pārdot dārgāk. Kurša starpība — spekulanta "likumīgais" ienākums. Otrā stratēģija — lāču stratēģija: pārdod noteiktās akcijas

pēc iespējas dārgāk, lai tās nopirktu pēc iespējas lētāk. Tāpat kā pirmajā stratēģijā kursu starpība ir spekulanta ienākums.

5. Teorijā izplatību guva t. s. "pārvaldnieku revolūcija", atziņa, ka vara a/s pāriet no īpašniekiem pie t. s. tehnostuktūras, augstākiem pārvaldniekiem. Pamatojums — vara ir to rokās, kam ir efektīvai pārvaldei nepieciešamā informācija (tehniskā, tehnoloģiskā, organizatoriskā, ekonomiskā, tirgus), jo, tikai balstoties uz šo informāciju, var izstrādāt, pieņemt un realizēt stratēģiskus un taktiskus lēmumus, reāli īstenot noteiktu ekonomisko uzvedību. Tehnostuktūrai dod rīcības brīvību, kamēr uzņēmējdarbība attīstās sekmīgi. Neveiksmes, zaudējumi rosina kontrolpakešu īpašniekus nomainīt tehnostuktūru. Kontrolpakešu īpašnieki ir un paliek a/s īstie saimnieki.

6. Akciju sabiedrībās darbojas vesela varas sviru sistēma. Pirmā nozīmīgā svira ir līdzdalības sistēma. Mātes uzņēmums tur savās rokās meitas uzņēmuma kontrolpaketes, meitām savukārt pieder mazmeitas uzņēmuma kontrolpaketes. Lai šī varas sistēma darbotos, nepieciešamas turētājkompānijas — *holding company* — holdingi, kuru vienīgā funkcija ir pārvaldīt kontrolpaketes, veikt uzraudzību, lai meitas un mazmeitas īstenotu mātes intereses.

Otrā svira — personālūnija — nostiprina līdzdalības sistēmu. Kontrolpakešu turētāji, holdingi nozīmē atbildīgos amatos, tehnostuktūrā savas uzticības personas no a/s prezidentiem līdz padomju locekļiem, valsts pilnvarotiem. Viena uzticības persona var ieņemt krēslus trijos, piecos un vairākos amatos, uzmanīgi sekojot, vai īpašnieku griba tiek sekmīgi pildīta. Trešā iedarbīgā varas svira ir ilgtermiņa sakari, kas veido ciešas atkarības saites. Resursu ierobežotības dēļ šīs saites dod iespēju sev pakļaut plašu, paklausīgu partneru tīklu. Nespēja atrasties no piegādātāja dod pēdējam iespēju diktēt savu gribu.

Nākamā varas svira ir politiskais lobījs. Juridiskās un fiziskās personas ar biezu maku materiāli atbalsta vienu vai otru politisko spēku, partiju apvienību, gaidot, ka šie ieguldījumi nesīs brangus, politiskus un secīgi ekonomiskas dividendes. Tā varas sviras paplašina varas lauku un tirgu. Ekonomiskos apstākļos ar akcijām saistītais privātais īpašums pārvēršas par varas varenu multiplikatoru.

3.11. PAMATTERMINI

Akcija	Stock, share	Акция
Privileģētā akcija	Privilege stock	Привилегированная акция
Akciju sabiedrība	Joint stock company, corporation	Акционерное общество
Intelektuālais īpašums	Intellectual property	Интеллектуальная собственность
Publiska akciju sabiedrība	Public Joint stock company, corporation	Публичные акционерные общества
Dividendes	Dividend	Дивиденды
Akciju kontrolpakete	Stock control packet	Контрольный пакет акций
Tehnostruktūra	Tehnostructure	Техноструктура
Pārvaldnieks	Manager	Управляющий
Varas sviras	Lever of power	Рычаги власти
Līdzdalības sistēma	Coopartnership system	Система участия
Personālūnija	Personalunion	Личное уния
Ilgttermiņa sakari	Long-term relation	Долголетные связи
Politiskais lobījs	Political lobby	Политический лобби
Koncerns	Concern	Концерн

3.12. UZDEVUMI

3.1. UZDEVUMS.

Akciju sabiedrības gada dividendes ir Ls 120. Bankas termiņnoguldījumu vidējā gada procentu likme ir 8. Aprēķināt akcijas cenu.

3.2. UZDEVUMS.

Akcijas cena ir Ls 5. Bankas termiņnoguldījumu vidējā gada procentu likme ir 7,5. Kāda ir gada dividende par vienu akciju?

3.3. UZDEVUMS.

Pieci akciju sabiedrības dibinātāji ieguldīja statūtu fondā:

Ls 1000 + zemes gabalu ar novērtējumu Ls 500 + intelektuālais

īpašums, kas novērtēts par Ls 2000 + ražošanas ēku par Ls 3500 = Ls 7000. Nolemts emitēt 20 000 akciju. Kāda būs akciju sākuma (nomināla) cena? Pēc trim gadiem akcionāru kopsapulce nolēma no peļņas Ls 2000 pusi izmaksāt dividendēs. Kāda būs jaunā akciju cena, ja termiņnoguldījuma procentu likme bankā ir 5?

3.13. PAŠPĀRBAUDES JAUTĀJUMI

1. Kāpēc a/s ir privātā īpašuma forma?
2. Kas nosaka a/s dibināšanas nepieciešamību?
3. Kā tiek dibināta akciju sabiedrība?
4. Kādi ir akciju sabiedrību tipi?
5. Kas ir akcija?
6. Kādi akciju veidi tiek emitēti, ar kādām tiesībām?
7. Kas ir kontrolpakete?
8. Kas nosaka akciju kontrolpaketes lielumu?
9. Kāpēc liels akciju skaits nosaka neliela apmēra kontrolpaketi (viens no variantiem)?
10. Kas ir tehnostuktūra, tās loma?
11. Kāpēc dzima "pārvaldnieku revolūcijas" teorija?
12. Kur slēpjas "pārvaldnieku revolūcijas" vājš punkts, neatbilstība saimniekošanas realitātei?
13. Kāda ir saistība starp akciju pircēju un pārdevēju motivāciju un akciju kursu?
14. Ar ko atšķiras a/s no SIA?

4. FONDU BIRŽAS DARBĪBA

4.1. FONDU BIRŽAS RAKSTUROJUMS

Akciju otrreizējais tirgus. Datoru laikmets ar savām plašām iespējām ir būtiski izmainījis akciju kursa praktisko veidošanās mehānismu. Akcijas no speciāla papīra (no tā arī vērtspapīru jēdziens) un ūdenszīmes palikušas pagātnē. Akcijas pastāv dematerializētā formā kā elektroniski signāli ar visiem nepieciešamajiem rekvizītiem datoru atmiņā. Fondu birža ir akciju cenu noteikšanas vieta ar attiecīgo mehānismu. Katrai akcijai ir divas cenas: nominālcena un tirgus, proti, pārdošanas-pirkšanas cena. Kādas akcijas un kā kotējas (tiek noteiktas) Rīgas Fondu biržā (RFB)? Rīgas Fondu biržā pašlaik kotējas tikai privatizēto uzņēmumu akcijas. Nominālcena visām akcijām ir vienāda — Ls 1. Tirgus cenas svārstās plašā diapazonā. Tā, piemēram, vienā no 1997. gada maija dienām akciju tirgus cenu svārstību amplitūda bijusi no Ls 0,18 līdz 5,50. Birža savā būtībā ir akciju otrreizējais tirgus, kur vienu un to pašu akciju var pārdot vairākkārt. Akciju nominālcenai biržas operācijās nav nekādas nozīmes. Praktiski birža operē ar reālām tirgus cenām, t. i., ar cenām, par ko savas akcijas ir ar mieru pārdot akciju turētāji, īpašnieki. Viņi ir akciju pārdevēji, kas vēlas savas akcijas pārdot par noteiktu cenu. Akciju kotēšana, kas ir biržas centrālā funkcija, nozīmē cenas noteikšanu, ievērojot konkrēto akciju pieprasījumu un piedāvājumu. Birža apkalpo gan akciju pārdevējus, gan pircējus. No vienas puses, biržas operācijās piedalās pārdevēji — akciju piedāvātāji, proti, banku klienti un vērtspapīru brokeri. No otras puses, pieprasījumu veido potenciālie

pircēji, kas tāpat darbojas ar starpniekiem. Tirgošanās notiek šādi: kā pārdevēji, tā pircēji piesaka biržā, kādas akcijas tie ir gatavi pirkt un pārdot par iepriekš noteiktu cenu. Birža apkopo visu šo informāciju uz noteiktu laiku, aprēķina saņemto uzdevumu skaitu, akciju skaitu, ko vēlas pārdot vai pirkt, cenas, par kurām pārdevēji un pircēji ir gatavi konkrētas akcijas pārdot vai iegādāties. Datori, kas apbruņoti ar speciālām programmām, lēš katrai akcijai optimālo cenu. Šīs biržas datoru aprēķinātās cenas mērķis ir noteikt tādu cenu līmeni, kas motivēs pārdot maksimālu akciju skaitu. Runa ir par cenu veidošanu, kas nodrošina vislielākā akciju skaita realizāciju.

Ierobežojumi. Pagaidām RFB darbojas ne visai tikams ierobežojums attiecībā uz akciju cenu pieaugumu vai samazinājumu. Katrā nākamā sesijā (pārdošanas dienā) akciju cenu izmaiņas nedrīkst pārsniegt 15% robežu. Pieņemsim, ka šodien akcijas cena ir Ls 2. Nākamā sesijā, kas notiek pēc 2 dienām, akciju cena nedrīkst pārsniegt Ls 2,30 un kristies zem Ls 1,70.

Izsoles princips. Birža būtībā darbojas pēc izsoles principa. Katrs var šajā izsolē piedalīties un ar vairāksolīšanu vēlamās akcijas nopirkt. Turpināsim iepriekšējo piemēru. Akcijas sākotnējā tirgus (izsoles) cena ir Ls 2,3. Kāds pircējs gatavs maksāt par šīm akcijām Ls 2,40 par katru. Ja cits pircējs viņu nepārsolis, akcijas tiks pārdotas par minēto cenu Ls 2,40. Ja toties pircējs solījis par akciju tikai Ls 2, akcijas viņam neredzēt kā savas ausis. Pretējs raksturs ir pārdevēja izredzēm. Biržas noteiktā cena, kā jau minējām, aprēķināta Ls 2,30 līmenī. Pārdevējs pieprasa Ls 2,50 par akciju. Maksimāli tiek solīts Ls 2,40 par akciju. Prognoze skaidra: pārdevējs paliek bez pircēja. Ja toties pārdevējs pieticīgi apmierināsies ar akcijas cenu Ls 2,15 un atradīsies solītājs, kas gatavs samaksāt biržas noteikto cenu Ls 2,30 par akciju, pārdevējs var būt drošs — akcijām pircējs atradies.

Pārdošanas cena. RFB akciju pārdošanas sesija un akciju kotēšana notiek katru dienu, izņemot sestdienu, svētdienu un svētku dienas. Būtiska īpatnība ir tā, ka akciju pārdod par biržas cenu, lai cik arī solītu pircējs. Mūsu piemērā tirgus cena, ko aprēķinājusi birža, ir Ls 2,30 par akciju. Kāds pircējs solījis Ls 2,40 par akciju. Akcija tiks pārdota solīšanas "čempionam" nevis par Ls 2,40, bet gan tikai par Ls 2,30. Katrā sesijā birža konkrēto a/s akciju cenu parasti nosaka tikai vienu reizi. Visi šie nosacījumi ievieš biržā noteiktu stabilitāti.

Gadās, ka cenu nav iespējams noteikt, jo konkrētām akcijām nav ne pārdevēja, ne arī pircēja.

Kad birža nenosaka cenu. Biržas praksē zināmi gadījumi, kad akcijas cena nav nosakāma, jo pircēju un pārdevēju cenas "nepārklājas". Kā to saprast? Gauzām vienkārši. Visaugstākā cena, ko sola pircējs, ir mazāka par to zemāko cenu, ko sola pārdevējs. Piemēram, pircējs maksimāli sola Ls 2,10, bet pārdevējs nav ar mieru akciju pārdot par minimālo cenu Ls 2,20. Pārdošana nevar īstenoties, biržas mehānisms nespēj noteikt cenu. Šādu situāciju biržas biļetenā apzīmē ar burtu D¹.

Tirgus stāvoklis. Katras akcijas piedāvājuma un pieprasījuma samērs liecina par to, vai šīs akcijas tirgus ir vai nav sabalansēts. Tam ir sava nozīme biržas cenas noteikšanai, investīciju piesaistei vai, otrādi, akciju pārdošanai. Tirgus sabalansētību apzīmē ar burtiem A, B, C, D, E. Šie burti ir īpaši indikatori, kas liecina, cik sabalansēts bijis pieprasījums un piedāvājums, pastāvot attiecīgajam akcijas cenu līmenim. Katra cena ir saistīta ar citu attiecīgās akcijas sabalansētības pakāpi.

Par ko liecina indikators A? Par ideālu stāvokli akciju tirgū. *Pirmkārt*, biržas aprēķinātā cena iekļāvās 15% robežās. *Otrkārt*, pircēji un pārdevēji bija vienādā skaitā. *Treškārt*, visi uzvarējušie pircēji un pārdevēju uzdevumi simtprocentīgi tiks izpildīti.²

Par ko liecina tirgus stāvoklis B? *Pirmkārt*, biržas kotētā cena iekļaujas 15% robežās. *Otrkārt*, ar šādu cenu vai nu pirkšanas, vai pārdošanas pusē ir pārpalikums. Biržas biļetenā tiek norādīts, kurā pusē ir pārpalikums.

Ko norāda indikators C? *Pirmkārt*, biržas aprēķinātā cena ir bijusi ārpus atļautās 15% robežas attiecībā pret iepriekšējo sesiju, un birža administratīvi pievelk cenu tuvākai robežai. *Otrkārt*, šajā gadījumā visi uzvarējušie uzdevumi pārpalikuma pusē tiek izpildīti tikai daļēji, neatkarīgi no solītās cenas. Katrs saņems akcijas atbilstoši aprēķinātajam izpildes koeficientam.

Ko norāda indikators D? *Pirmkārt*, tas ir ļoti rets gadījums. *Otrkārt*, tāpat kā C gadījumā, biržas aprēķinātā cena ir ārpus 15%

¹ Diena. 1997. gada 26. maijs, 8. lpp.

² Turpat.

robežas, bet, pievelkot cenu tuvākai robežai, zūd pircējs vai pārdevējs. *Treškārt*, cena tiek noteikta. *Ceturkārt*, neviens darījums nenotiek.

Par ko liecina indikators E? Kotēšana nenotiek.

4.2. SPEKULĀCIJA AR VĒRTSPAPĪRIEM

Vēsturē aizgājis tas laiks, kad spekulācija bija krimināli sodāma un spekulants uz dzīvi ārpus cietuma noraudzījās caur restotu lodziņu. Tagad tirgus ekonomikas apstākļos spekulācija ir uzņēmējdarbības likumīga forma, kam nav nekāda sakara ar parazitismu un trūdēšanu.

Akciju cenu starpība – spekulācijas pamats. Akciju cenas nemitīgi svārstās. Šīs svārstības var notikt ilgākā vai īsākā laikā. Tas dod iespēju spekulēt uz kursa paaugstināšanas vai pazemināšanas rēķina. Lai gūtu panākumus šajās augsta riska operācijās, jābūt zināšanām par akciju cenu svārstību cēloņiem, pieredzei, intuīcijai, izturībai, plašai informācijai par norisēm fondu biržā.

Spekulācijas stratēģijas. Ir divas stratēģijas. Pirmā — pirkt lētāk, bet pārdot (akcijas vai citus vērtspapīrus) dārgāk. Tā tiek dēvēta par buļļu stratēģiju. Otrā — dārgāk pārdot, lētāk pirkt. To sauc par lāču stratēģiju.

4.2.1. BUĻĻU STRATĒGIJA

Spekulācijas māksla ir ne tikai pareizi uztvert akcijas cenas tendences, bet noteikt to konkrēto brīdi, kad akcijas pirkt un kad tās pārdot. 4.1. shēmā redzamajā gadījumā nav jāsteidzas akcijas pirkt punktos 1, 3, 5. Jāpagaida, līdz akciju cena svārstību gaitā noslīdēs līdz punktam 7. Tas prasīs spēju pacietīgi gaidīt un arī izpratni, ka akciju cena nākotnē tiešām noslīdēs zemāk par punktiem 1, 3, 5.

Jābūt lielai izturībai un spējai pretoties kārdinājumam, psiholoģiskam vilinājumam akcijas pārdot punktā 8 un tālāk 12. Spekulatīvās starpības maksimums un līdz ar to iespēja gūt vislielāko ienākumu vērtspapīru spekulācijai ir, pērkot akcijas punktā 7 un pārdodot tās

4.1. shēma

Bullu stratēģija

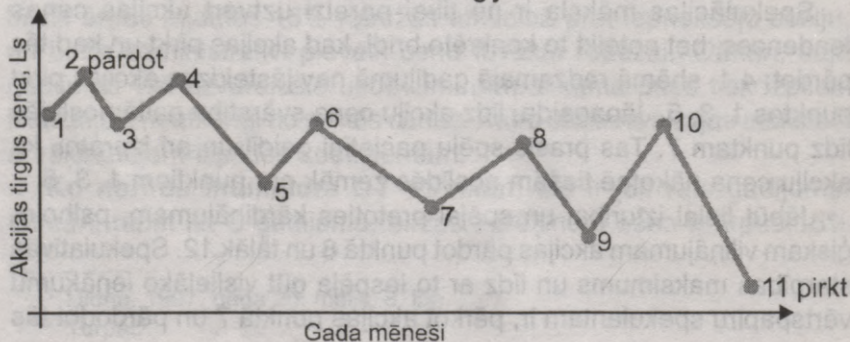
punktā 14. Tad tā būs ne vien bullu stratēģijas praktiskā izpausme, bet arī augstākā spekulatīvā veiksmē.

4.2.2. LĀČU STRATĒGIJA

Lāču stratēģijas ilustrācijai var skatīt 4.2. shēmu. Ja pārdod akcijas punktā 7 un pērk punktā 14, tiks iegūta vislielākā cenu starpība un vienlaikus šī laika posma ietvaros arī maksimālais spekulatīvais

4.2. shēma

Lāču stratēģija

ienākums. Tomēr 4.2. shēma nav īsti tipiska lāču stratēģijai. Šīs shēmas pamattendence saistās ar akciju cenas pieaugumu. Periodiskās cenu svārstības dod iespēju pārdot un pirkt arī pēc lāču stratēģijas. Un tomēr tipiskāka lāča stratēģijai būtu shēma ar cenas pazemināšanās tendenci.

4.2. shēmā akciju cenas pazemināšanās pamattendence ir ievērota. Lāču stratēģija spekulantiem liekas piemērota. Pārdot visizdevīgāk ir punktā 2, bet pirkt, pārvarot daudzus kārdinājumus, punktā 11. Šādai lāču stratēģijai nepieciešama bagāta pieredze, izcila izturība, stipri nervi, spēja pretoties spēcīgiem vilinājumiem, negaidīt, bet pirkt punktos 3, 5, 7, 9 un atbilstoši pārdot punktos 2, 4, 6, 8. 2.1. Abas shēmas ir mācību piemēri. Reāla biržas dzīve ir krietni daudzpusīgāka, un spekulatīvie risinājumi, kad pirkt un kad pārdot, ir visai sarežģīti un prasa pamatīgu galvas lauzišanu. Risks zaudēt dara stratēģijas izvēli un ekonomisko izvēli nervozu, un tas savukārt veicina nepamatotu lēmumu pieņemšanu. Gala rezultātā spekulantu, kas zaudē, ir daudzkārt vairāk nekā spekulantu, kas laimē. Augsta riska pakāpe ir fondu biržas spekulāciju tipiskākā pazīme. Cita būtiska īpatnība ir nepieciešamība bankas vai brokeru kantorī bezdarbībā glabāt ievērojamas naudas summas. Pieredzes bagāts biržas spekulants labi saprot, ka nemītīga cenas kāpuma un krituma tendence ir neiespējama. Augot pieprasījumam pēc izdevīgām akcijām, to cena ceļas, tās kļūst mazāk pievilcīgas un pircēju skaits samazinās. Toties, ja akcijas cena ir zema, palielinās pirktgribētāju skaits. Un, augot pieprasījumam, akciju cena ceļas, un tas savukārt iegrožo to pārdošanu, un cena sarūk. Nozīmīgs ir jautājums – pēc cik ilga laika un cik intensīvi mainās akciju cenas? Kādi blakus faktori (politiski notikumi, kas iespaido ekonomiku, dažādas baumas) iespaido akciju cenu svārstības. Tiešu iespaidu uz akciju cenām atstāj uzņēmuma attīstības perspektīvas un reāli izmaksātas dividendes. "Buļļus" var mierināt — gan jau akciju kurss sāks kāpt un gan jau gaidīt gatavie "lāči" piedzīvos kursa lejupslīdi. Vienīgi spekulantiem nevajadzētu būt pārāk peļņas kāriem: "buļļiem", pērkot akcijas, nav jāpiesaka pārāk zema cena, bet pārdodot — pārāk augsta. Tā var panākt nulles rezultātu, un ienesīgs darījums var vispār nenotikt. Savukārt "lāčiem" jābūt pieticīgiem, piedāvājot akciju cenu pārdošanai, un nav jāpiesaka pārāk zema, pērkot akcijas. No peļņas kāras uzvedības čiks vien

sanāks. Spekulantu izdoma, lai augsta riska apstākļos nepaliktu ar tukšu maku un gūtu loloto ienākumu, ir tiešām daudzpusīga. Operāciju, kas ieguvusi izplatību un popularitāti, dēvē par opciju.

4.2.3. OPCIJA

Kontrakta izvēle. Kontrakta nosaukums cēlies no latīņu vārda *optio* — izvēle. Runa ir par nosacījumu, kas iekļauts biržas termiņdarījumā un vienai no pusēm dod tiesības noteiktā laikā (pēc Eiropas pieredzes, vienas dienas laikā) saņemt vērtspapirus, arī akcijas saskaņā ar iepriekš noteiktu cenu (kursu)¹. Praksē izmanto divus dažādus opciju veidus. Opcija *call* piešķir pircējam tiesības noteiktā dienā pirkt konkrētu akciju daudzumu par iepriekš norunātu cenu. Opcija *put* dod tiesības pircējam pārdot noteiktu daudzumu akciju par noteiktu cenu. Opcijai ir kāda ļoti būtiska īpašība. Parasti investors var pārdot tikai tās akcijas, kas viņam pieder. Bet opcijas variantā darījuma noslēgšanas brīdī partneriem reālas akcijas, kaut vai par santīmu, var arī nepiederēt. Opcija dod iespēju pārdot arī to, kā pārdevējam nemaz nav. Pārdevējam akcijas vajadzīgas vienīgi kontrakta izpildes norunātajā brīdī. Vai pirms tam pārdevējam nepieciešamais akciju daudzums bija vai nebija – tas nevienu neinteresē.² Tas būtiski paplašina darījumu iespējas.

Opcijas mehānisma izpratnei minēsim divus piemērus.

1. piemērs. Pircējs V. Kalnmačs 5. decembrī pieteicis opciju *call* par 1000 Latvijas Unibankas akciju pirkšanu 30. decembrī par cenu Ls 3,25. Šāda opcija nosaka, ka jābūt samaksātai komisijas naudai Ls 0,05 par katru akciju, kopsummā Ls 50. Pircējs līdz ar to ir ieguvis tiesības prasīt no pārdevēja izpildīt 30. decembrī noslēgto darījumu. Tikai te ir viens bet... Pircējs prot rēķināt un lēš, ka kontrakta izpilde no pārdevēja puses viņam ir neizdevīga. Pircējam pēc opcijas par katru akciju jāmaksā Ls 3,25. Izrādās, ka biržā šajā laikā Latvijas Unibankas akcijas kotējas tikai par Ls 3,01. Pircējs nevēlas būt

¹ E. Vēciņš. Naudas lietas. Skaidrojošā vārdnīca. — R.: Zvaigzne, 1993. — 100. lpp.

² Бизнес&Балтия, 23.02.98.

zaudētājs. Viņa maks sākotnēji kļuvis smagāks par Ls 50 komisijas naudas. Ja viņš saskaņā ar opciju pirks paredzēto akciju skaitu par Ls 3,25 gabalā, pārdevējs būs totāls neļēga, jo, pārdodot akcijas biržā, viņa zaudējumi būs Ls 190 lieli. Aprēķins ir elementārs. Pircējs samaksās Ls $3,25 \times 1000 = 3250$. Pārdodot šīs akcijas pēc biržas kursa, viņš iegūs Ls $3,01 \times 1000 = 3010$. Zaudējums ir Ls $3250 - 3010 = 240$. Ls 50 komisijas naudas, ko viņš jau saņēmis, zaudējumu samazinās līdz Ls 190. Vienīgais pareizais lēmums ir opcijas *call* darījumu neizpildīt un opciju atsaukt. Ls 240 neizkūpēs vējā, un Ls 50 komisijas naudas papildinās maku.

2. piemērs. Sākuma dati tādi paši. Ar "Unibankas" akcijām noslēgta opcija *put*. Tas nozīmē, ka pircējs iegūst tiesības pirkt 1000 "Unibankas" akciju par Ls 3,01 par katru. Opcijas pārdevējs saņēmis komisijas naudu Ls 50 apmērā. Opcijas noteiktā datumā 30. decembrī "Unibankas" akcijas cena būs Ls 3,01. Opcijas pircējam ir visai izdevīgi prasīt kontrakta izpildi. Viņš pirks 1000 akcijas par Ls 3,01, bet varēs tās pārdot par Ls 3,25 par akciju. Jāatskaita samaksātā komisijas nauda Ls 50, peļņa — Ls 190!

Savukārt opcijas pārdevējs, ja izpildīs šo kontraktu, zaudēs Ls 190 ($3,01 \times 1000 - 3,25 \times 1000$) — jau agrāk saņemtās komisijas nauda + Ls 50.

Investoram ir iespēja vienlaikus iegādāties opciju *call* un opciju *put* par vienām un tām pašām akcijām. Tādējādi opciju kontraktu risku praksē iespējams reducēt līdz nullei. Vērtspapīru tirgū izmanto arī krietni sarežģītākus darījumus.

Latvijas komercbankas un opcijas. Daudzas Latvijas bankas saviem klientiem piedāvā opciju līgumus. Īpatnība vienīgi ir tāda, ka opcijas nekotējas Rīgas fondu biržā. Banka pilda opcijas pārdevēja lomu, bet bankas klients ir pircējs. Komisijas naudu maksā pārdevējs, tātad banka. Latvijas komercbankas slēdz opcijas kontraktus galvenokārt par akcijām, kas figurē Rīgas Fondu biržas oficiālajā sarakstā. Komisijas nauda tiek noteikta katrā gadījumā individuāli.

Ja opcijas sāks kotēt biržās, veidosies tāda pati situācija kā ar akcijām. Īstenojot operācijas ar biržas starpniecību, pircējs un pārdevējs viens otru nezina. Birža reģistrēs visus darījumus un būs opciju pircējs visiem pārdevējiem un pārdevējs visiem šo atvasināto vērtspapīru pircējiem. Birža garantēs opciju piegādi saskaņā ar

kontrakta termiņu. Opcija, kas kotējas biržā, kļūst plaši pieejama kā publisks vērtspapīrs. Opcijas darījumu likumdošanas mehānisms vēl nav izstrādāts.

4.3. BIRŽAS DALĪBNIKĪ

Biržas biedri. Fondu birža ir specifiska tipa akciju sabiedrība, kuras biedru sastāvs ir stingri ierobežots. Ikvienu akciju sabiedrība neatkarīgi no statūtfonda lieluma un aktīvas darbības biržā nav un nevar būt biržas biedrs.

Kas var iegūt biržas biedra statusu? *Pirmkārt*, brokeru sabiedrība. *Otrkārt*, banka, kas ir biržas akcionāre. Atsevišķā gadījumā biržas biedrs ir arī valsts ar savu ieguldījumu tiesu. Turklāt ir vairāki biržas biedra statusa piešķiršanas priekšnoteikumi. Brokeru sabiedrībām un bankām jābūt speciālai licencei, kas paver vārtus uz darbošanos vērtspapīru tirgū, obligāti jābūt Latvijas Centrālā depozitārija (LCD) dalībniecēm; jāpieder minimālam biržas akciju daudzumam. Bez tam biržas biedram, lai veiktu darījumus biržā, ir jābūt garantijas fonda dalībniekam. Biržas biedrs līdz ar to ir biržas akcionārs. Pastāv stingrs iegrožojums: tikai biržas biedram ir ekskluzīvas tiesības veikt darījumus biržā.

Biržas brokeri. Praktiski darījumus biržā veic brokeri. Biržas brokeris ir biržas biedra darbinieks, kuram biržas biedrs ir piešķīris tiesības darboties biržā. Brokeram jābeidz biržas mācību kurss, jānokārto brokera kvalifikācijas pārbaudījums, jāprot valsts valoda otrās (vidējās) pakāpes līmenī. Licence darbībai vērtspapīru tirgū ir brokera profesijas nosacījums. Brokers rakstiski apņemas izpildīt visas prasības, ko paredz biržas statūti, noteikumi, nolikumi, garantijas fonda noteikumi un ar tiem saistītie lēmumi.

Biržas šķīrējtiesa. Strīdi un domstarpības starp biržas biedriem, kas laiku palaikam gadās, prasa kvalificētus lēmumus, kam īsti ir taisnība. Šim nolūkam biržas biedri izveido speciālu šķīrējtiesu. Tās kompetencē ir izšķirt strīdus un domstarpības starp biržas biedriem, lemt par citām tiesiskām attiecībām, kas saistās ar biržas darījumiem. Lietu nevar nodot izskatīšanai tiesā, iekams to nav izskatījusi biržas šķīrējtiesa.

Kas ir šķīrējtiesas tiesneši? Katrs biržas biedrs ieceļ vienu

šķīrējtiesnesi uz trim gadiem. Šāds īpaši ieceltais šķīrējtiesnesis var būt tikai fiziska persona, kurai ir licence darbībai ar vērtspapīriem.

Šķīrējtiesa pieņem savus lēmumus slēgtā sēdē ar balsu vairākumu balsošanas kārtībā. Attiecīgais spriedums ir galīgs un nepārsūdzams. Likumīgs ceļš, kā apiet šo nosacījumu, ir vienas puses rakstisks brīdinājums pirms šķīrējtiesas sēdes sākuma par iespējamo nodomu lietu turpmāk izskatīt tiesā. Šāds variants īstenosies tad, ja viena no pusēm būs ar šķīrējtiesas spriedumu neapmierināta, uzskatīs to par netaisnu. Minētais rakstiskais brīdinājums vērsties pēc šķīrējtiesas tiesā ir preventīvs solis, piesardzīga rīcība, īpašs nodrošinājums.

Profesionālās ētikas kodekss. Brokers, apkalpojot klientus, tiek kārdināts pašam paralēli slēgt izdevīgus biržas darījumus savās interesēs. Šāda ekonomiska rīcība ir kategoriski aizliegta, tiek uzskatīta par profesionālās ētikas pārkāpumu. Šadai rīcībai brokeram jāsaņem speciāla atļauja.

Biržas darbinieks drīkst atvērt vērtspapīru kontu tikai vienā bankā vai brokeru sabiedrībā. Tas ir drošības līdzeklis pret manipulācijām, ko nepieļauj profesionālās ētikas kodekss. Izņēmumiem nepieciešama speciāla atļauja.

Biržas biedram, brokeram, šķīrējtiesas loceklim, it visiem biržas darbiniekiem jātur mēle aiz zobiem par to konfidenciālo informāciju, kas, pildot profesionālos pienākumus, nonāk viņu rīcībā. Atgādināsim, ka ekonomiskā, tehniski tehnoloģiskā informācija, tiešā tirgus informācija var būt komerciāls noslēpums, jo izmantojama konkurencē. Profesionālās ētikas kodekss prasa no biržas darbinieka noslēpumus neizpaust.

Konfidenciālā un publiski izpaužamā informācija. Zināmas grūtības rada klasifikācija, kāda informācija ir slēgta, slēpjama, kāda izpaužama. Pieeja ir tāda: jebkura informācija, kuru biržas valde nav atzinusi par publiski izpaužamu, ir uzskatāma par konfidenciālu, tātad slēgtu. Informācija, ko satur biržas biļeteni *a priori*, ir publiski pieejama informācija.

Lai izvairītos no interešu sakritības, kas it viegli var pārāugt korupcijā, profesionālās ētikas kodekss būtībā ierobežo tiesības biržas darbiniekam amatu savienošanas kārtībā strādāt konsultatīvā darbā vai nodarboties ar uzņēmējdarbību. Kārtējo reizi nepieciešama

speciāla atļauja. Problēma būtībā ir tā, ka darbinieks var vienu un to pašu informāciju izmantot divējādi, gan kā biržas darbinieks, gan kā konsultants vai uzņēmējs. Šāda informācijas divkārša izmantošana ir visai nevēlama, it sevišķi, ja tās pirmavots ir biržas darījumi.

Ētikas kodeksa galvenais bauslis. Īsi šo bausli var formulēt tā: pēc klienta uzdevumu pieņemšanas biržas biedram ir jānodrošina visu uzdevumu izpildīšanai nepieciešamo profesionālo darbību veikšana, un par to tas ir atbildīgs klientam un biržai. Tam pievienojas cita nozīmīga prasība: biržas biedrs uzņemas pilnu civiltiesisko atbildību par brokeru darbību biržā¹. Ko darīt, ja klients izrādās maksātnespējīgs vai pielauta tehniska kļūda. Profesionālās ētikas kodekss nepārprotami nosaka: nav tādu cēloņu, kas ļautu biržas biedram nepildīt pieņemto klienta uzdevumu.

Jaunumi. Pēdējos gados Fondu biržas veidošanā un darbībā ieviesa jauninājumus: biržas kļuva atklātas, publiskas. Ikviens gribētājs varēja brīvi pirkt biržas akcijas un gūt it visas akciju īpašnieka tiesības. Likumsakarīgi, ka biržās sāka veidoties kontrolpakešu īpašnieki ar visām no tā izrietošām sekām.

RFB darbības īpatnības. Nav ko slēpt, RFB ir maza birža, ar neievērojamu apgrozījumu finanšu tirgus nomalē. Interese par RFB pakāpeniski aug. Palielinās to banku un brokeru skaits, kam atļauts tirgoties Rīgas fondu biržā. Tas liecina par klientu intereses pieaugumu. Vienlaikus arvien sazarotāki kļūst sakari ne tikai ar pārējām Baltijas valstu biržām, ciešākas saites (arī atkarība) ar citu valstu vērtspapīru tirgiem. Tāpēc likumsakarīgi, ka tika dibināts 13—30 indeksa fonds, kurā ietilpst 10 populārākās katras valsts uzņēmumu akcijas.² Ceļu uz RFB atrod arvien jaunas tehnoloģijas. Interneta informācijas izmantošana kļūst par obligātu ikdienišķu parādību.

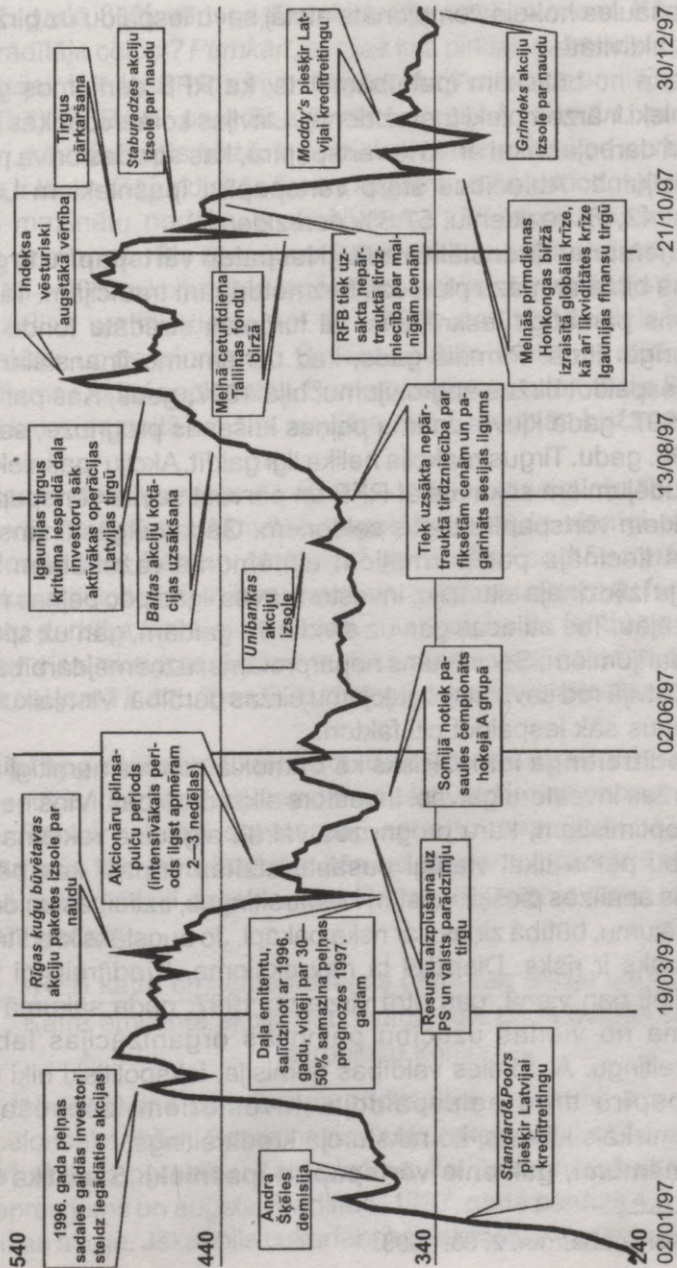
Mūsu birža nav vientuļš finanšu tirgus radījums, bet pietiekami precīzs ekonomikas spogulis. Šo sakarību var apsekot pēc viena saturīga pētījuma rezultātiem par RFB būtiskiem notikumiem salīdzinājumā ar indeksa *Dow Jones RSE* virzību.

Kā uzskatāmi rāda 4.3. shēma, Latvijas vērtspapīru tirgus norises ir cieši saistītas ar politiskiem un ekonomiskiem notikumiem pasaulē.

¹ Rīgas fondu biržas noteikumi. R., 1995, 4. lpp.

² Бизнес&Балтия, 2.03.1998.

RFB indekss Dow Jones RSE un svarīgākie 1997. gada notikumi

© Letta

Dienas Bizness, 1998., 29. IV.

Pat pasaules hokeja čempionāts atstāj savu iespaidu uz biržas darbības aktivitāti.

Viena no būtiskām īpatnībām ir tā, ka RFB darījumos galvenie dalībnieki ir ārzemnieki (nerezidenti). Latvijas komercbankas brokeru kantori darbojas tikai ar 10% vērtspapīru, kas atrodas brīvā publiskā apgrozījumā. Attiecības starp vērtspapīru īpašniekiem Latvijā ir šādas: 42,4% rezidentu, 57,6% nerezidentu¹.

Uzņēmumu finansiālie rādītāji iespaido vērtspapīru tirgu. RFB ir jauna birža ar mazu pieredzi, bez noturīgām tradīcijām. Tai nepieciešams pamatīgs ieskrējiens, lai turpmāk strādātu fondu biržām raksturīgā ritmā. Pirmais gads, kad uzņēmumu finansiālie rādītāji sāka iespaidot biržas apgrozījumu, bija 1997. gads. Kas par to liecina? 1997. gadā kļuva zināma peļņas krišanās prognoze, salīdzinot ar 1996. gadu. Tirgus reakcija nelika ilgi gaidīt. Akciju īpašnieki bailēs no zaudējumiem sāka atstāt RFB un pārvest savus vērtspapīrus uz drošākiem vērtspapīru tirgus sektoriem. Gada beigās finansu informācija liecināja par normāliem uzņēmuma rezultātiem. Biržas reakcija izlīdzināja situāciju, investori savās ilgās pēc peļņas manāmi aktivizējās. Tas attiecas gan uz dividenžu gaidām, gan uz spekulatīviem darījumiem. Secinājums nepārprotams: uzņēmējdarbības dinamika Latvijā rod savu atspoguļojumu biržas darbībā. Vienlaikus biržas darījumus sāk iespaidot citi faktori.

Kredītreitinga loma. Risks kā Damokla zobens nemitīgi karājas virs biržas investoru galvas. Investors alkst drošības. Viņš netic pašmāju optimistiem, kuru prognozes vairāk atgādina reklāmas klipu. Uzticību pelna tikai vienīgi pasaulē atzītas firmas, kas pēc visai rūpīgas analīzes piešķir valstīm kredītreitingus, uzticības un drošības novērtējumu, būtībā ziņas par riska pakāpi. Jo augstāks kredītreitings, jo mazāks ir risks. Diemžēl tā nav aksioma. Kredītreitingi var būt pārspīlēti gan vienā, gan otrā virzienā. 1997. gada sākumā Latvija saņēma no vienas uzticību pelnošas organizācijas labvēlīgu kredītreitingu. A. Šķēles valdības demisija, iekšpolitiski niķi un stiķi vērtspapīru tirgu neiespaidoja. Investoriem izšķirošais bija ekonomiskais klimats, ko raksturoja kredītreitings.

Uzņēmumi, galvenie vērtspapīru īpašnieki. Statistika liecina,

¹ Бизнес&Балтия, 2. 03. 1998.

ka 1997. gadā 81% vērtspapīru piederēja uzņēmumiem. Kādi ir šī augstā rādītāja cēloņi? *Pirmkārt*, akcijas tika pirktas galvenokārt nevis spekulācijai, bet ilgtermiņa investīcijām akcijās, kuras emitēja (laida apgrozībā) RFB. Šī parādība jāvērtē pozitīvi. *Otrkārt*, gavenie investori, kas darbojas biržā, ir juridiskas, bet ne fiziskas personas. Īpatnība ir tā, ka šīs juridiskās firmas reģistrējas ārpusnodokļu zonās, lai šādi mazinātu nodokļu maksājumus. 17% akciju īpašnieku ir fiziskās personas. Šis īpatsvars konkrētā situācijā atzīstams par mazu. 15—20% akciju tiek iegādātas publiskā piedāvājumā par privatizācijas sertifikātiem. Vēl 10—20% statūtfonda tiek iedalīti darbiniekiem un pensionāriem. Šīs specifiskās izcelsmes akcijas biržas darījumos aktīvi nepiedalās. Banku starpnieku informācija liecina, ka tikai katra desmitā no šīm akcijām aktīvi piedalās biržas apgrozījumā.

Pavisam pieticīgu vietu — ap 2% — ieņem investīciju fondi. To stunda vēl nav sīsi. Aktivitāti pagaidām uzrāda vienīgi spēcīgi nerezidenti “*New Century Holdings*” un “*Baltic Fond Securities*”. Ir cerība, ka, attīstoties vietējiem investīciju fondiem un pensiju fondiem, rezidentu darbība biržā aktivizēsies. Jāatzīst, ka šo fondu perspektīvas nav visai skaidras. Uzticība, risks paliek vērā ņemami šķēršļi. Bankas šai jomā ir atturīgas. Tās zināmā periodā vairāk sāka pievilkt kredīti.

Akciju apgrozība un likviditāte. Brangi pelnīt uz kursu starpības rēķina — tāds ir biržas darījumu dalībnieku vairākuma permanentais sapnis. Tam ir vairāki savstarpēji saistīti nosacījumi. Akcijām jāapgrozās un tām jābūt likvidām (tās var ātri pārdot, pārvērst naudā). Primitīvi matemātiski aprēķini ļauj lēst akciju apgrozījumu rādītāju A_{97} 1997. gadam

$$A_{97} = \frac{\text{RFB katra emitenta kopējais pārdotais akciju daudzums}}{\text{Katra emitenta akciju daudzums, kas gada beigās skaitās starpnieku kontos}}$$

4.1. tabula liecina par visai paradoksālām (no pirmā acu uzmetiena) cēloņsakarībām. Salīdzināsim “cukurakciju” apgrozību ar “Unibankas” akciju apgrozību. Labi zināms, ka “Unibankas” akcijām ir liels pieprasījums un augsta likviditāte. 1997. gadā pārdots 4,6 miljoni šīs bankas akciju. Jēkabpils cukurfabrikas akcijas — gandrīz 4 reizes

Aproģzības rādītājs 1997. gadā¹

Emitents	Akciju skaits, pārdots RFB	Akciju skaits starpnieku kontos	Aproģzības koeficients
Jēkabpils cukurfabrika	1230425	609173	2,02
"Salacgrīva 95"	259185	189484	1,38
"Kaija"	1165431	1127007	1,03
"Staburadze"	1802460	1850667	0,97
Mangaļu KPP	386592	406023	0,88
"Lode"	504383	574640	0,88
"Rīgas alus"	44638	52756	0,81
Ogres MRS	38647	54919	0,70
Talsu MRS	59333	86946	0,68
Liepājas ZKR	119278	301424	0,62
Rīgas transporta flote ²	3035450	8573346	0,35
"Balta"	911912	2762676	0,35
Rīgas kuģu būvētava	1444669	4561238	0,32
"Liepājas metalurģis"	431282	1866256	0,23
Latvijas Unibanka	4598742	22960560	0,20
Sauriešu būvkombināts	1885	81593	0,02
Latvijas investīciju bankas obligācijas	185	10000	0,02
"Olaines kūdra"	2599	333763	0,01
"Poligrāfists"	0	150134	0

mazāk. Toties koeficients A_{97} "cukurakcijām" ir 10 reizes lielāks. Lasītājam nav ko brīnīties. *Pirmkārt*, A_{97} ir relatīvs rādītājs, kas atspoguļo noteiktu attiecību. *Otrkārt*, šai sakarībā neliels uzņēmums ar ierobežotu statūtfondu var relatīvi pārdot vairāk akciju nekā akcijām bagāts milzenis. Tas arī izskaidro A_{97} paradoksus. *Treškārt*, aproģzības koeficients minēto apstākļu dēļ nekādā gadījumā nav likviditātes atspulgs. Te jāievēro akciju kursu svārstības. Tā, piemēram, "Brasas" akciju cena nevar lepoties ar augstu likviditāti. Šo akciju kurss 1997. gadā svārstījās starp Ls 0,12—0,35. Populāro un augsti likvido Rīgas transporta flotes akciju kurss svārstījās Ls 0,95—2,00 robežās.

¹ Бизнес&Балтия, 2.,03. 1998.

Svārstību relatīvā amplitūda sevišķi neatšķiras, ko nevar apgalvot par praktisko likviditāti.

Kādas valsts apgrozības koeficientu uzņēmumiem ar augstu kapitalizācijas pakāpi kopumā pozitīvi nevar vērtēt. Tā ir ne pārāk iedvesmojoša liecība, ka liela daļa līdzekļu ir uz zināmu (būtībā nezināmu) laiku iesaldēti, biržas apgrozībā nepiedalās. Šis mirušais kapitāls var "atpūsties" banku kontos, sniedzot akcionāriem procentu kripaņas, daļa optimistiski gaida dividendes, vēl viena daļa cer uz kursa pieaugumu. Latvijas vērtspapīru tirgus, *pirmkārt*, vēl ir neattīstīts un pasīvs, *otrkārt*, presē lasām lērumu cildinošu atsauksmju par Latvijas ekonomikas panākumiem, bet praktiski saskaramies ar rezidentu naudas badu un investoru nerezidentu neuzticību, riska bailēm. Biržas aktivitāti tas neveicina.

4.4. ĀRĒJIE BIRŽAS DARBĪBAS FAKTORI

Ārzemju biržu iespaids. Honkonga atrodas no Rīgas aiz trejdeviņām zemēm. Citi emitenti, citi vērtspapīru pircēji, visai atšķirīgi darījumu apjomi. Un tomēr būtu aplami apgalvot, ka Dienvidaustrumu Āzijas biržas krahs neatbalsojas Baltijas jūras krastos. Pasaules vērtspapīru tirgus ir pārāk internacionāls, emitenti un pircēji pārāk "saķēdēti", lai neiespaidotu cits citu. Tā Honkongas biržas "cunami" vilņi gan vājināti, tomēr sasniedza Rīgas fondu biržu. Drošs paliek drošs, labāk atturēties no darījuma, nekā lieki riskēt.

Krievijas barjeras. Bet Honkongas biržas krīzes iespaids ir tīrais sīkums salīdzinājumā ar Krievijas arvien augstākajām barjerām. Ekonomisko attiecību pārtraukšanas draudi ar politisku zemtekstu sākumā likās vārdu duelis. Uzņēmēji sevi mierināja: gan jau ekonomika ņems pārsvaru pār politisko demagoģiju. Bet birža sāka "spicēt ausis". Labāk tālāk no grēka. Kad Krievijas tirgus Latvijas precēm pakāpeniski tika slēgts (vispirms pārtikai), kad Latvijas kravas mašīnām liedza šķērsot Krievijas robežu, situācija austrumu virzienā kļuva draudoša. Un birža reaģēja ar augošu pasivitāti. Biržas darījumi saruka. Emitenti atturējās no akciju emisijas. Pircēji sargāja savu maku. Nav pamata runāt par RFB krīzi. Krievijas īpatsvars Latvijas

eksportā nepārsniedz 16%. Bet eksporta, investīciju pārorientēšana prasa laiku, panākumus konkurencē, izkoptas uzņēmējspējas. Šīs grāmatas rakstīšanas brīdī ir liela neziņa par Krievijas un Latvijas turpmākajām attiecībām, par investīcijām, kas iekaros citus tirgus, par reāliem apjomiem, pārorientējot eksportu. Aizsprosts uz Krieviju nav vienīgais cēlonis, kas iegrožo RFB darījumu aktivitāti. Ir vēstneši, kas brīdina par vispasaules fondu biržas aptverošas krīzes sākumu. Nav jābūt naiviem un jācer, ka investori un emitenti šādos apstākļos par visizdevīgāko investīciju vietu izraudzīsies tieši Latviju.

Latvija nebūt nav klusa viensēta, kas atraufa no pārējās pasaules. Austrumi tiek pakāpeniski slēgti, no Rietumiem veļas virsū vispasaules fondu biržu draudīgā krīze.

Jaunākā informācija neko labu nesola. Pasaules masu informācijas līdzekļi kopš 1998. gada 1. oktobra sniedz trauksmes pilnas ziņas, ka Eiropas akciju tirgos vērojama akciju cenu lejupslīde. Izskaidrojums — reakcija uz tiem nelabvēlīgajiem procesiem, kas aptvēruši starptautisko banku sistēmu jeb banku sistēmas krīzes neizbēgamās sekas. Melnajā oktobra pirmajā ceturtdienā akcijas sasniegta zemāko līmeni kopš 1997. gada decembra. Daži nobijušies analītiķi sāk meklēt analogiju starp 1998. gada oktobri un 1929. gada lielās depresijas vēstnešiem. Kad lasītāja rokās nonāks šī grāmata, būs skaidrs, vai vispasaules recesijas iespēja kļuvusi par īstenību.

Pagaidām nemitīgā informācijas plūsma nes aizvien jaunas un jaunas ziņas par akciju kursu krišanos visās pasaules biržās. Zīmīgi ir arī satraucošie virsraksti: "Eiropas biržās straujš kritums". Kritums aptvēris arī ASV un Japānas biržas, turklāt vienam otram uzņēmējam neztur nervi un klaji tiek vēstīts par nopietnām bažām, ka Āzijas, Latīņamerikas un pēdējo nedēļu Krievijas krīzes kritumu neizdosies apturēt. Secinājums ir visai pesimistisks: pieprasījuma spēja krišanās aptvers visu pasauli.

Biržu informācija patiešām vedina uz drūmām prognozēm. Vērtspapīru tirgus centri septembra nogalē un oktobra pirmajās dienās pilda masu medijus ar negatīvu informāciju. Šausmīgi lasīt, ka Frankfurtes biržā Vācijā, kas vienmēr lepni darbojās kā horoskops, kam var droši ticēt, likvidāko akciju indekss DAX30 krities nevis par nieka skaitli, bet par 5,13 procentiem. Šis kritiens pārkāpis psiholo-

ģiski bīstamu robežu zem 4000 punktiem, sasniedzot tikai 3884,53 punktus. No Francijas vēstis arī ir pietiekami drūmas — akciju cena 2. oktobra rītā saruka par vairāk nekā 5 procentiem. Stabilitātes parauga Šveices tirgus indekss kritās vēl par punktu zemāk — 6 procenti. Drošāk bija Itālijā — akciju vidējā cena saruka par 1,66 procentiem. Vairākās biržās visos kontinentos, ieskaitot Ameriku, tika uzstādīti akciju krišanās rekordi 1998. gadā. Visus “pārtrumpoja” Japāna. Tokijas biržas “Nikkex” indekss izrādījās viszemākais pēdējos 12 gados.

1. oktobra upurjēri bija banku akcijas. Kopumā nestabilā situācijā tās nespēja pretoties pazemināšanas tendencei. Līdz šim nebija nekādu šaubu, ka visvarenāko banku akcijas ir vislikvīdākās. Rudens pirmā mēneša sākums šādā uzskatā ieviesa savas praktiskās korekcijas. Eksperti, kvalificēti prognozisti sāka paust viedokli, ka pat vislikvīdāko dižbanku akcijās sāk just deguma smaku. Tāda vadošā Eiropas bankas kā “Dresdener Bank” jau zaudējusi 8 procentus no savu akciju kursa, vēl vairāk “Comerzbank” — 10 procentus. Anglijas lepnums “Barclays” bankas akcijas it viegli noslīdēja par 7,2%, slavenais “Loyds” — gandrīz par 9%, “National Westminster Bank” akcijas kļuva vieglākas par 7,9%. Līdzīga rakstura maziem uzņēmumiem ziņas nāk praktiski no it visās banku pasaules. Kāds ir šo visai nepatīkamo parādību cēlonis, kas vēl savijas ar ASV dolāru un Lielbritānijas mārciņas kursu krišanos, it sevišķi pret Vācijas marku?

Pēc ASV finanšu ministra viedokļa, vainīgas ir jo daudzas Rietumu bankas, kas mēģina cita citu apdzīt peļņas gūšanas sacīkstēs, plaši īstenoja ieguldījumus vārgos vērtspapīru tirgos, aizmirstot reāla riska briesmas. Tagad nāk bīstama atmaksa par ekonomisko vieglprātību: **1998. gads nav 1929. gads.** Bailēm lielas acis. Pēc gadu desmitiem ilgās mierīgās augšupejas pēkšņa nonākšana, bokseru valodā runājot, nokdaunam tuvā situācijā rosina pārdomas, ka notikumu attīstībā nākamais trieciens jau nozīmēs nokautu, no kura mokoši ilgi būs jāatkopjas. Reanimācija nav vispatīkamākais ārstēšanas veids. Vai pārbiedētie banķieri, brokeri, prognozisti un eksperti līdz ar daudzšķautņainu uzņēmēju raibo saimi nepārspilē? Totāli negudri ir attēlot mūsdienu pasaules ekonomiku kā tukšu mucu, kas veļas uz leju pa stāvu kalna nogāzi, lai beidzot sašķīstu lupatu lēveros. 1998. gadā situācija nav tik traka kā lielās depresijas laikā no 1929. līdz

1933. gadam. 1998. gadā lielā krājumā ir drošas glābšanas sistēmas. *Pirmkārt*, daudz tehniski tehnoloģisku jaunumu gaida savu kārtu un tā ir efektīva ekonomiskā bremze, lai apturētu ekonomikas tālāko lejupslīdi. *Otrkārt*, daudzi pamatkapitāla elementi, ražošanas infrastruktūra kompleksi alkst pēc atjaunošanas; tas ievadīs ķēdes reakciju, kas ražošanu un pakalpojumus vērsīs plašumā. *Treškārt*, bankām ir lielas investīcijas un kredītu rezerves. Tikai jābūt modriem, minimizējot riska pakāpi. *Ceturtkārt*, ir uzkrāta pozitīva pieredze anticikliskā regulēšanā. *Piektkārt*, iedzīvotāju sociālā drošība ir pietiekami attīstīta un daļēji spēj darboties kā dzīves līmeņa krišanās amortizators. *Sestkārt*, daudzu cilvēku personiskie uzkrājumi, sasniegtais dzīves līmenis un kvalitāte dod zināmu atelpu sociālā kraha draudiem un līdz ar to laiku tirgus mehānisma sakārtošanai. Nepārprotami negatīvs faktors ir lielais bezdarbs, daudzie imigranti un bēgļi. No iepriekš teiktā izriet vairāki secinājumi: 1929. —1933. gada lielā depresija neatkārtosies; visneizdevīgākā stāvoklī ir mazas, nesen neatkarību ieguvušas valstis ar ierobežotām eksporta iespējām un šauru vietējo tirgu, kur ārzemju importētāji sekmīgi iekarojuši daudzus tirgus sektorus, izstumjot pašmāju ražotājus. Vispasaules biržas krīzes pārvarēšana nenotiks pēc līdakas pavēles un prasīs zināmu laiku, kas palēninās Latvijas augšupejas tempus. Investīciju samazināšana, emitentu aktivitātes iegrožošana bremzēs multiplikatora un akseleratora iedarbību, padarīs par nereālām iepriekšējo gadu iepriecinošās prognozes.

Baltijas tirgus kā vienots veselums. Ārpusaule bieži uztver trīs Baltijas valstis nevis kā autonomas ekonomiskas vienības, bet kā vienotu tirgu. Tas attiecas arī uz vērtspapīru, tajā skaitā akciju pārdošanas telpu. To apliecina labi zināma realitāte, ka Igaunijas bankas labprāt darbojas Latvijā, pērk Latvijas bankas, pārņem savās rokās šo banku kontrolpaketi. Latvijas tirgū aktīvi ienāk akcijas no Igaunijas. Tas rada priekšstatu par Baltijas vienotu vērtspapīru tirgu.

Neekonomisku faktoru iedarbība. Brokeri, akciju emitenti un spekulanti ir tikai cilvēki, kam nekas cilvēcisks nav svešs. ASV prezidenta Bila Klintona mīlas dēkas nevar atstāt vienaldzīgus šīs valsts pilsoņus un darbojās kā motivācija vienai vai otrai ekonomiskai uzvedībai. 4.3. shēmā redzam to iespaidu, ko atstāj uz biržu hokeja fani. Cilvēki dodas ceļojumā, mēģina kādu laiku atpūsties no uzņē-

mējdarbības, aizrauties ar sporta sacensībām, atstājot novārtā biržas spēli. Biržu rādītājos tas atspoguļojas. Arī 1998. gada pasaules čempionātam futbolā bija līdzīga reakcija. Ja būtu pieejama precīza informācija, interesants kursu darbu temats būtu "Sports un birža".

4.5. INTERNETS UN BIRŽA

Internets un informācijas operativitāte. Kad Londonā pienāca ziņa par Napoleona sakāvi pie Vaterlo, biržā notika vesels apvērsums. Informācijas ceļš bija ilgu ilgais. Feldjēgeri joņoja ar zirgiem. Kuģis, lēni kuldams ūdeni, šķērsoja Lamanšu. Un tad atkal zirgi, kas slapjām mugurām, nemitīgi ar pātagu uzmundrināti, ar pēdējiem spēkiem sasniedza Lielbritānijas galvaspilsētu. Šodien vēlamo un vēsturisko vai ekonomisko informāciju var saņemt sekunžu laikā. Zemes mākslīgie pavadoņi, datori ar saviem ekrāniem, citas sakaru sistēmas atļauj gandrīz kļūt par notikumu aculiecinieku. Tas nav nekāds brīnumu spogulis — vienkārši modernās tehnikas sasniegums — INTERNETS.

Informācijas daudzpusība un bagātība. Tevi interesē kārtējie notikumi RFB — lūdzu, *please*, Internets tev šo informāciju nekavējoties sniegs, turklāt reālā laikā sadaļā *Fixed Price Market* (Centrālais tigus un nepārtrauktā tirdzniecība par fiksētām cenām) un *Variable Price Market* (nepārtrauktā tirdzniecība par mainīgām cenām). Interneta informācija ir kā biržas rentgens. Tu gribi redzēt it visas akcijas, citus vērtspapīrus, kuri kotējas oficiālajā sarakstā? Lūdzu! Informācija ir tavā rīcībā. Internets informē bez jebkādam pūlēm arī par Otro un Brīvo sarakstu. Informācija ir par piedāvāto un pieprasīto konkrēto akciju skaitu? Tāpat var brīvi uzzināt augstāko cenu, par kuru investori ir ar mieru pirkt, un zemāko cenu, par kuru akciju īpašnieks ir gatavs tās pārdot otrreizējā tirgū. Gribi uzzināt biržas kotētās cenas? Internets pēc pirmā pieprasījuma sniegs zibensātrumā arī šo informāciju.

Internets un biržas darījumi. Internets nebūt nav domāts ziņkārības apmierināšanai. Interneta informācija kalpo biržas darījumu slēgšanai. Esi ieraudzījis kādā tālā biržā izdevīgu informāciju

"bullim" vai "lācim". Pietiek sazināties ar brokeru vai banku un dot komandu sākt šo akciju pirkšanu vai pārdošanu. Sakaru sistēma atļauj šādu pasūtījumu vai komandu īstenot rekordīsā dažu sekunžu laikā.

Internets ar savu informācijas plašo klāstu spēj apmierināt praktiski visas klienta vēlmes. Piemēram, kāds sapņo saņemt vispusīgu informāciju par uzņēmumu, kas kotējas biržās. Internets nekavējoties pārvērtīs sapni īstenībā, turklāt ne tikai angļu, bet arī latviešu mēlē. Uzņēmuma ekonomiskais raksturojums kā uz delnas būs lasāms uz displeja.

Informācijas atjaunošana. Internetā RFB mājas lappusi apkalpo īpaša meklēšanas programma. Tā palīdzēs atrast ziņas par biržā kotējamiem uzņēmumiem vai arī uzņēmumu grupām. Internets sniedz biržas oficiālo informāciju par noteiktu problēmu. Visai ērti ir tas, ka šī informācija nemitīgi tiek papildināta, mērķtiecīgi atjaunota.

Informācijas paplašināšanās. Pēc klienta vēlmes var pāriet no RFB mājas lappusēm uz papildu informāciju par Latvijas Centrālo depozitāriju, Latvijas Privatizācijas aģentūru, Latvijas attīstības aģentūru. Jebkurā naktis un dienas stundā var uzzināt, kādi vērtspapīri un cik ir reģistrēti depozitārijā, kādi notikumi saistīti ar šiem vērtspapīriem, kāda ir to apgrozība. Ar vienu vārdu sakot, Centrālā depozitārija plašā informācija visā pilnībā atrodama un kļūst pieejama ar Interneta palīdzību.

Informācija no kaimiņvalstīm. Internetā atrodamā informācija nav ģeogrāfiski ierobežota. Tallinas fondu biržas informācija ir gandrīz (ar dažiem izņēmumiem) tikpat bagātīga kā informācija par RFB. Ieskats ir arī Lietuvas Nacionālās vērtspapīru biržas informācijā. Diemžēl informācija no mūsu dienvidu kaimiņiem ir mazāk pilnīga. Uzņēmējiem ir ērti iepazīties ar Baltijas valstu likumdošanas aktiem biržas darbības jomā, citiem nepieciešamiem tiesiskiem materiāliem. Vai nav patīkami biržas mājas lapaspusē precīzi uzzināt, kad un kur notiks akcionāru pilnsapulces ar pieteikto darba kārtību.

Dators, kas pieslēgts Internetam, ir sava mājas statistikas pārvalde. Informācija par biržas darbību te ir krietni plašāka, nekā ierindas bankas klerks vai brokers, tērējot ne mazums laika, var saņemt attiecīgās institūcijās, brīžiem vēl cīnoties par birokrātisku atļauju piekļūšanai vajadzīgajai informācijai, kas nebūt nav slepena.

4.6. BIRŽĀ KOTĒJAMIE VĒRTSPAPĪRI

Kādi darījumi varētu būt biržas darījumu priekšmeti?

Biržā tiek veikti darījumi tikai ar tādiem vērtspapīriem, kas var būt par publiskā darījuma objektu.

Pirmkārt, akcijas un ar tām saistītās tiesības, kā arī citi vērtspapīri, kas apliecina līdzdalību statūtsabiedrībā.

Otrkārt, obligācijas un citi atbilstoši prasījuma vērtspapīri atsevišķi vai kopā ar citām saistībām vai tiesībām.

Treškārt, ieguldījumu sabiedrību ieguldījumu apliecības.

Ceturtkārt, noguldījumu setifikāti.

Piektkārt, ķīlu zīmes.

Sestkārt, vekseļi.

Septītkārt, no privatizācijas sertifikātiem atvasināti vērtspapīri.

Astotkārt, vērtspapīru tiesības un no tām atvasinātie vērtspapīri.

Vērtspapīru sarakstos var iekļaut kā Latvijas, tā arī ārvalstu vērtspapīrus. Tā notiek biržu darbības internacionalizācija. Formāla prasība ir arī tā, ka vērtspapīru sarakstos var iekļaut tikai tos vērtspapīrus un tiesības, kas iegrāmatoti Latvijas Centrālajā depozitārijā.¹

Vērtspapīru saraksti un klasifikācija. Biržas biļetenā, Interneta informācijā, "Dienas Business" vērtspapīru lapaspusē vērtspapīri ir speciāli klasificēti un iedalīti vairākos sarakstos.

Lai vērtspapīru iekļautu **oficiālajā sarakstā**, biržā jāiesniedz pamatīga dokumentu kaudze, piemēram, Valsts vērtspapīru tirgus komitejas vērtspapīru emisijas apliecība, savī statūti un reģistrācijas apliecība, zvērināto revidentu vai Latvijas auditsabiedrības apstiprināts divu gadu darbības pārskats, emisijas prospekts vai memorands.

Otrajā sarakstā var iekļaut publiskajā apgrozībā laistās emisijas, ja iesniegti nepieciešami dokumenti un ir oficiāla atļauja par laidiena publisko apgrozību.

Trešajā sarakstā, ko sauc par **brīvo sarakstu**, nepieciešamo dokumentu un obligāto atskaišu skaits jau ir krietni mazāks. Vērtspapīru emisijas brīvības pakāpe ir lielāka.

Būtībā šīs klasifikācijas uzdevums ir brīdināt biržas klientus par riska pakāpi, veicot darījumus ar konkrētiem vērtspapīriem.

¹ Biržas biļetens Nr. 1, 1995. g. 20. jūlijs, 4. lpp.

Īpaši nosacījumi par obligācijām. Vērtspapīru attiecīgajā sarakstā iekļaujamas arī obligācijas. Tas iespējams, ievērojot īpašus nosacījumus. *Pirmkārt*, ir noteikts minimālā laidiena apjoms. *Otrkārt*, ja rodas šaubas par emitenta spēju savlaicīgi maksāt procentus, atdot parādu, biržas valde var pieprasīt, lai emitents papildus nodrošina savas saistības. Nepieciešams drošs, maksāspējīgs garants.¹ Ilustrācijai aplūkosim kādu reālu biržas sarakstu.

4.2. tabula

Rīgas fondu biržas tirdzniecības sesijas rezultāti 06.10.98.

Kopējā tirgus kapitalizācija: Ls 267,36 milj.

Latvijas uzņēmumu tirgus kapitalizācija: Ls 132,04 milj.

Apgrozījums centrālajā tirgū: Ls 845,60. Apgrozījums par mainīgām cenām:

Ls 121457,68 Tiešie darījumi: Ls 5123,52

Kopējais apgrozījums: Ls 127426,80

K o p a							
Vidējā svērtā cena	Iepriekš. cena	Cenas izm. (%)	Tirgoto VP skaits	Apgroz. (Ls)	Izpild. uzd. skaits	Min. cena pēd. 52 ned.	Maks. cena pēd. 52 ned.
Oficiālais saraksts							
1,85	1,81	2,21	1100	2036,00	2	1,50	8,03
0,13	0,14	-7,14	17904	2341,52	12	0,13	1,23
2,30	2,35	-2,13	100	230,00	1	1,80	5,00
0,26	0,29	-10,34	7292	1916,91	14	0,18	2,55
0,53	0,49	8,16	790	400,90	6	0,46	2,40
—	0,85	—	0	0,00	0	0,73	2,07
0,26	0,26	—	25666	6756,56	29	0,24	1,37
0,26	0,28	-7,14	43815	11638,20	41	0,25	1,38
1,11	1,02	8,82	113	125,75	3	1,02	3,45
0,99	0,99	—	94437	93643,48	100	0,82	4,75
Otrais saraksts							
—	0,07	—	0	0,00	0	0,07	0,45
—	0,12	—	0	0,00	0	0,12	0,14
—	0,35	—	0	0,00	0	0,35	1,95
0,21	0,22	-4,55	4000	823,80	8	0,18	1,50
—	0,19	—	0	0,00	0	0,17	1,85
0,13	0,14	-7,14	1500	190,00	3	0,12	0,51

¹ Turpat, 6. lpp.

4.2. tabulas turpinājums

K o p ā

Vidējā svērtā cena	Iepriekš. cena	Cenas izm. (%)	Tirgots VP skaits	Apgroz. (Ls)	Izpild. uzd. skaits	Min. cena pēd. 52 ned.	Maks. cena pēd. 52 ned.
—	1,77	—	0	0,00	0	1,49	2,98
—	0,21	—	0	0,00	0	0,18	1,08
0,34	0,40	-15,00	0	0,00	0	0,10	0,80
—	0,74	—	0	0,00	0	0,65	4,95
—	0,82	—	0	0,00	0	0,82	3,61
0,45	0,45	—	128	57,60	1	0,20	3,70
0,32	0,34	-5,88	22010	7032,80	16	0,29	1,50

Brīvais saraksts

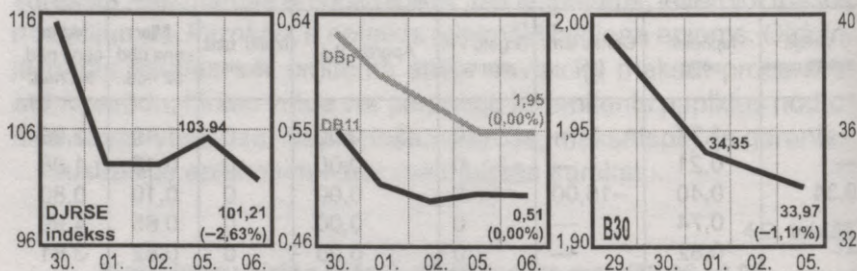
—	0,06	—	0	0,00	0	0,08	0,29
—	0,40	—	0	0,00	0	0,40	0,40
—	0,11	—	0	0,00	0	0,10	0,11
—	0,37	—	0	0,00	0	0,17	1,30
—	0,26	—	0	0,00	0	0,19	0,87
—	0,15	—	0	0,00	0	0,14	0,15
—	0,40	—	0	0,00	0	0,35	0,57
—	1,62	—	0	0,00	0	0,90	1,90
—	0,36	—	0	0,00	0	0,20	0,53
—	0,33	—	0	0,00	0	0,29	0,60
0,17	0,18	-5,56	1308	221,28	4	0,14	0,46
—	0,23	—	0	0,00	0	0,14	0,88
—	0,34	—	0	0,00	0	0,29	0,81
—	0,09	—	0	0,00	0	0,08	0,59
—	1,28	—	0	0,00	0	0,58	1,70
—	0,20	—	0	0,00	0	0,18	0,57
—	1,60	—	0	0,00	0	1,60	6,45
—	0,97	—	0	0,00	0	0,85	2,50
—	0,28	—	0	0,00	0	0,21	0,88
0,13	0,15	-13,33	0	0,00	0	0,12	0,66
0,15	0,17	-11,76	0	0,00	0	0,17	1,90

4.7. GARANTIJAS FONDS

Biržas darījumu drošībai, riska iegrožošanai tiek veidots speciāls garantijas fonds.

Garantijas fonda dalībnieki. Minētais fonds ir biržas institūcija

Biržas indeksi

un pamatoti, ka par Garantijas fonda dalībnieku bez izņēmuma var būt tikai biržas biedri. Šie biedri ir "piekalti" pie Garantijas fonda ar naudas ķēdi. Ja gribi būt fonda dalībnieks, vajadzības gadījumā vēlies saņemt no fonda palīdzību, esi tik mīļš un veic fondā divējādas iemaksas: *pirmkārt*, fiksēto iemaksu (būtībā iestāšanās naudu); *otrkārt* mainīgos maksājumus, kuru lielumu regulē veiktie biržas darījumu apjomi. Katram biržas biedram, kas vienlaikus arī pieteicies par Garantijas fonda dalībnieku, veiktos paredzētos maksājumus Garantijas fondā uzskaita atsevišķā apakškontā.

Fiksētā iemaksa, ko nosaka padome, nedrīkst pārsniegt 3000 latu. Mainīgā maksājuma lielums arī ir ierobežots un tas pēc pašreizējiem noteikumiem nedrīkst būt mazāks par 10% no noslēgto darījumu un atlikto operāciju apjoma.

Garantijas fonda līdzekļu izmantošana. Uzņēmējdarbības praksē ir iespējami gadījumi, kad Garantijas fonda dalībniekiem dažādu iemeslu dēļ nav pietiekams naudas daudzums, lai izpildītu noslēgto darījumu. Fonda dalībnieks var vērsties valdē, lai tā izsniedz loloto atļauju izmantot Garantijas fonda līdzekļus. Speciālas procedūras un speciālu noteikumu ievērošana dod iespēju saņemt no Garantijas fonda naudu darījuma izpildei. Šā maksājuma avots ir fonda dalībnieka uzkrātā nauda. Ja tās nepietiek, izmantojami arī citu dalībnieku naudas līdzekļi pēc proporcionalitātes principa. Ja paša līdzekļu ir par maz un jālūdz palīdzība citiem fonda dalībniekiem, sāk darboties īpaša sodu sistēma (ārkārtas maksājumi). Jāatmaksā no citiem fonda dalībniekiem saņemtā nauda un vēl divkārša Latvijas Bankas refinansēšanas likme. Būtībā tiek piešķirts iekšējais kredīts

ar pieticīgu procentu likmi. Kredīts pilda viegli pieejamo glābšanas riņķa funkciju.

Vērtspapīru tirgū valda haoss. Lasītāja rokās šī grāmata nonāks 1998. gada decembrī. Prognozēt reālu situāciju RFB mēs nespēsim. Doma, ka trīs mēnešu laikā Latvijas uzņēmumi spēs pilnībā pārorientēt eksportu uz Krieviju un Rietumu valstīm, maigi sakot, ir utopiska. Oktobra dienās, kad tiek rakstītas šīs rindiņas, vērtspapīru tirgū valda haoss. Fiziķi teiktu, ka valda entropija, proti, nenoteiktība. Akciju kurss nepakļaujas nekādai cēloņsakarībai. Lielākā daļa akciju ir nelikvīdas. Pircēju aktivitāte ir piesardzīgi zema. 80% akciju apgrozības notiek Latvijas Unibankā. Eksperti raksturo pārējos kursus kā indikatīvus, jo apgrozījums ir gaužām niecīgs. Brokeri ir izmisumā: klienti ir retums, ko tiem ieteikt, nav skaidrības. Pastāvot zemām akciju cenām, ir gan viens loģiski pamatots ieteikums: orientēties uz bulļu stratēģiju un akcijas pirkt. Paies kāds laiciņš, un cenas celsies. Peļņas kārdinājums ir acīm redzams. Situācija ir krietni sarežģītāka. Ne mazums ārzemju investoru cietuši pamatīgus zaudējumus Krievijā. Piesardzīgi uzņēmēji baidās no investīcijām, valsts vērtspapīriem ne tikai Krievijā kā no ekonomiskas sērgas, bet arī kaimiņzemēs. Tāpēc briest centieni vērtspapīrus, kamēr nav par vēlu, izvākt no Baltijas. RFB tad gaidīs grūti laiki. Masveida portfelinvestīciju (arī nekustamā īpašuma) pārdošana var izraisīt visai nevēlamu krīzes situāciju.

Saeimas vēlēšanu rezultāti un RFB. Kas būs vēlēšanu reālais uzvarētājs? Ne tā partija, kas izcīnījusi visvairāk vietu Saeimā, bet tā partija, kas veidos valdību, izvirzīs premjeru, kas dabūs balsu vairākumu Saeimā. No šīsdienas viedokļa cīņa rit starp Tautas partiju un "Latvijas ceļu", starp A. Šķēli un V. Krištopanu. Ja valdības stūri savās rokās pārņems Tautas partijas līderis, var gaidīt rosību pārtikas rūpniecībā. Būs politisks pamats šai nozarei ar premjera atbalstu un svētību piesaistīt investīcijas, pirkt "Ave Lat" koncerna akcijas, īstenot politiku, kas mēģinās atvērt Krievijas pārtikas importa vārtus.

Ja valdības vadītāja krēslā iesēdīsies V. Krištopans, rosība gaida tranzītu un ar to saistītās nozares. Investīcijas pievilks ražošanas infrastruktūra, vienā vai otrā veidā "Latvenergo", "Latgāze", "Lattelekom". Šo nozaru uzņēmumu akciju kurss celsies.

Uzņēmumu rezultāti regulēs akciju cenas. Divi apstākļi iespai-

dos akciju kursa līmeni a/s: 9 mēnešu rezultāti un atsevišķi 1998. gada rezultāti, to skaitā iespējamais devidenžu lielums. Nekas priecīgs nav gaidāms. Gūtā peļņa būs izlietojama, lai lāpītu vecā kamzoļa daudzos caurumus. Brangas dividendes ir gaidāmas tikai rožaiņu sapņu valstībā.

Jauni biržas biedri. Baumo, ka tuvākā nākotnē biržā pārdodamo vērtspapīru klāstu papildinās "Ventspils naftas", "Latvijas balzama", "Latvijas ūdensceļu" u. c. uzņēmumu ienesīgās akcijas. Vispārējā haosā šie akciju papildinājumi stāvokli biržā tikai nedaudz uzlabos. Prognozēt uzplaukumu nav ieteicams. Iespējams kļūdīties. Negatīva pieredze šajā ziņā jau ir. RFB prezidents Uldis Cērps prognozēja

4.3. tabula

**Biržā tirgotāko uzņēmumu peļņas rādītāji 1997. g.
un 1998. g. I pusgadā (Ls)¹**

Akciju sabiedrība	Peļņa pēc nodokļiem 1997. gadā	Peļņa pēc nodokļiem 1998. g. I pusgadā
"Balta"	933 255	674 404
Daugavpils Pievadķēžu rūpnīca	660 698	200 567
"Kaija"	730 980	1021
Kuģu būvētava	1 100 000	144 000
"Unibanka"	6 759 000	3 190 000
Rīgas komercbanka	2 054 000	2 118 400
Rēzeknes PKK	20 396	473 393
RTF	1 355 988	2 163 082
"Staburadze"	745 767	381 300
"Grindeks"	604 700	301 820
"Gutta"	2 961 000	2 033 774
"Jēkabpils cukurfabrika"	447 831	-47 8493
"Liepājas metalurģis"	411 406	-168 842
"LMR"	-612 963	-223 842
"Lode"	272 878	223 964
Mangaļu kuģu remontu rūpnīca	101 795	102 662
"Olainfarm"	2 054 106	316 450
Rojas ZKK	28 762	2463
"Salacgrīva 95"	195 637	43 078
"Valmieras stiklašķiedra"	740 661	587 757

¹ Бизнес&Балтия, 5. 10. 1998.

1998. gada sākumā RFB kapitalizāciju Ls 1,2—1,5 mljrd. līmenī. Tas bija drošs skats nākotnē, jo gada sākumā biržas kapitalizācija līdzinājās Ls 198,8 milj. Prognozes minimālā novirze "no realitātes" tikai 6 reizes, maksimālā — 7,5 reizes. Labāk nākotni vērtēt pieticīgāk.

Pirmskrīzes stāvoklis. Katra krīze vienmēr beidzas ar lielākiem vai mazākiem zaudējumiem. Tas ir normāli. Laime uzsmaida te vienam, te otram. 4.3. nodaļā redzamas datu svārstības, kas ikvienas biržas darījumos ir neizbēgamas.

Ja mūsu rīcībā būtu rentabilitātes svārstību dati, aina būtu iespaidīgāka.

4.8. A/S DARBĪBAS KONTROLE, UZSKAITE

Valsts kontrole un vērtspapīru tirgus komisija. Kļūdainais būtu uzskats, ka a/s ir tirgus stihijas bērns. Sanāk trīs vai pieci vīri, samet kopā vajadzīgās investīcijas, paraksta statūtus, ievēl priekšsēdētāju, un akciju sabiedrība dzimusi. Akciju sabiedrības dzimšana notiek krietni sarežģītāk un reizē birokrātiskāk. Pilnvaras dibināt akciju sabiedrību ir speciālai valsts institūcijai — vērtspapīru tirgus komisijai. Tā rūpīgi pārbauda visus sagatavotos dokumentus, to atbilstību likumam par a/s un dod atļauju akciju emisijai noteiktā daudzumā. Šai komisijai ir arī tiesības atļaut papildu akciju emisiju, obligāciju emisiju, ja akcionāru kopsapulce lēmusi statūtfondu palielināt. Vērtspapīru tirgus komisija ir noteikts kontroles orgāns, kura pienākums ir sekot akciju kustībai atbilstoši likumdošanai.

A/s ir obligāti reģistrējama, iesniedzot paredzētos dokumentus Uzņēmumu reģistrā.

Valsts kontroles institūcijai nav tiesības iejaukties a/s iekšējās attiecībās. Akcionāru kopsapulce statūtu ietvaros ir un paliek a/s augstākais vadības orgāns. Tās lēmumi a/s ir noteicošie, ja tikai nav mēģināts likumu apiet ar likumu.

Depozitārijs un tā funkcijas. 1995. gada jūnija nogalē sāka darbu speciāls orgāns — Latvijas Centrālais depozitārijs. Tā galvenie uzdevumi — vērtspapīru uzskaites glabāšana, pārraudzīšana. Vairāk saistoši dokumenti ar likumam pakļautu tiesisko aktu spēku regulē Centrālā depozitārija ikdienas darbību. Depozitārijā vadās gan pēc

normatīva, kas nosaka, kā tiek reģistrēti starpnieki — juridiskās personas, bankas un brokeru sabiedrības, kam ir speciāla licence darbībai vērtspapīru tirgū ar tiesībām atvērt vērtspapīru kontus klientiem. Citi dokumenti regulē kārtību, kādā tiek reģistrētas a/s akcijas. Savas īpatnības ir publisko jaundibināto a/s akcijām, arī publiski privatizējamo valsts akciju sabiedrību akcijām. Darbojas arī depozitārija iekšējās kārtības noteikumi. Nozīmīga ir depozitārija dalībnieku uzņemšanas kārtība, akciju uzskaites kārtība, cita veida depozitāras darbības. LCD ir RFB īpašs statistisks orgāns ar plašu darbības lauku un pilnvarām.

Vērtspapīru konti. Depozitārija locekļi ir tās bankas un brokeru sabiedrības, kam ir tiesības saviem klientiem atvērt LCD vērtspapīru kontu. Īpatnība ir tāda, ka depozitārijā atvērtie vērtspapīru konti ir stingri nodalīti no pašas bankas vērtspapīru kontiem. Darījumus ar bankas vērtspapīriem un klientu vērtspapīriem nedrīkst jaukt. Piemēram, banka iespējamos zaudējumus no saviem vērtspapīriem nedrīkst kompensēt ar klienta vērtspapīriem. Šis nosacījums ir būtisks klientu vērtspapīru aizsardzības un drošības līdzeklis.

Dematerializētie vērtspapīri. Pagātnes ieradums saista vērtspapīru ar reālu speciāli nodrukātu dokumentu uz īpaša papīra ar noteiktām drošības zīmēm pret viltojumiem. Tā ir neatgriežama vakardiena. Mūsu kopēšanas tehnika veiklu viltotāju rokās spēj jebkurus vērtspapīrus atdarināt. Tas rada vērtspapīru darījumu starpniekiem prāvus zaudējumus. Lai novērstu jebkuras blēdības, LCD vadās pēc šādiem principiem: *pirmkārt*, LCD dalībnieki no klientiem pieņem vērtspapīrus tikai glabāšanā, uzskaitē; banka vai brokeru sabiedrība nebūt netiek pilnvarota pēc sava ieskata rīkoties ar klienta vērtspapīriem; *otrkārt*, gan trasta operācijām, gan spekulatīviem darījumiem utt. klienti slēdz ar saviem starpniekiem speciālus līgumus, kur sīki jo sīki fiksētas partneru pilnvaras. Juristi speciālisti šīs pilnvaras visai rūpīgi pārbauda no klienta tiesību un interešu viedokļa. Noteicošais vārds šajos pilnvaras līgumos ir klientam un tikai klientam; *treškārt*, mūsdienu apstākļos ir spēkā noteikums, ka vērtspapīri ir jāizlaiž dematerializētā formā; vērtspapīrs ir ekonomiska kategorija, kam vairs nav sakara ar papīra formu; dematerializēti vērtspapīri ir fiksēti datoru atmiņā, tie reāli pastāv datorierakstu formā, būtībā ir elektroniski signāli. Viltošana *a priori* izslēgta. Zādzība gan ne. Spe-

ciālisti hakeri spēj ielauzties datoru atmiņā un ar attiecīgām komandām iztukšot to. Blēdība zeļ citā formā. Hakeru rīcība ir visai sarežģīta un apgrūtināta. Vismodernākajiem datoriem ir gudri aizsargi (antizādzības ierīces). Nematerializētā akciju forma ir visērtākā gan vērtspapīru glabātājiem, gan emitentiem. Tomēr šī forma rada dažas tīri juridiskas un psiholoģiskas problēmas. Kā pierādīt, ka es patiešām esmu akciju reāls īpašnieks?

LCD atbildība. Atbildība par vērtspapīru emisiju, to pirkšanu un pārdošanu, starpnieku rīcību ir galvenais, kas raksturo LCD darbu. Šāda darbība prasa lielu precizitāti. Dematerializētu akciju (citu vērtspapīru) apgrozība, īpašuma tiesību pierādījums datorā atrodas tieši finansu starpnieku līmenī. Mēs jau minējām, ka darījumi ar vērtspapīriem vēl nav totāli pasargāti no krāpniecības, sevišķi veiklas zādzības. Vērtspapīru kontus praktiski atver bankās. Brokeru sabiedrības Latvijā vēl ir retums. Šim atbildīgajam darbam nav pietiekami sagatavotu licencētu speciālistu. Depozitārijs rūpīgi līdz pēdējam santīmam seko vērtspapīru kustībai, fiksē, kam kas ir pārdots utt. Šim nolūkam emitēti vērtspapīri jāreģistrē depozitārijā, kas pēc tam spēj izsekot vērtspapīru kustībai. Tas dod arī iespēju konstatēt, vai kādi vērtspapīri nav "pazuduši".

Strauja izaugsme. Vērtspapīru emisija obligāti jāfiksē LCD, tā bilances aktīvs strauji aug. 1996. gadā tas bija Ls 91 837, bet pēc gada jau Ls 1 169 402. Realizēts projekts, saskaņā ar kuru depozitārijs apstiprina darījumu tirgus dalībniekiem pirms norēķina veikšanas ar turētājbankas starpniecību.¹ Tieši banka piegādā un saņem vērtspapīrus un attiecīgas naudas summas. Banku darbinieki, apkalpojot klientus, var veikt arī pieredzes bagāta konsultanta lomu. Bet tas nav obligāti. Klients var dot bankai pirkšanas—pārdošanas rīkojumus, balstoties vienīgi uz sava prāta spējām, zināšanām, intuīciju. 1988. gadā darba ierindā bija jāstājas projektam, kas automātiski uzskaitīs un sekos vērtspapīru aizdošanai un aizņemšanai.

Roku rokā ar Igauniju. Nākotnes mets ir vienots Baltijas vērtspapīru tirgus. Pirmais solis ir Latvijas un Igaunijas centrālo depozitāriju sadarbības līgums. Vērtspapīri var brīvi apgrozīties starp abām līgumslēdzēju pusēm, piedaloties divu valstu Fondu biržas darījumos.

¹ Dienas Bizness, 1988. g. 21. aprīlis.

5. MAZĀ UN VIDĒJĀ UZŅĒMĒJDARBĪBA (MVU)

5.1. MAZĀS UN VIDĒJĀS UZŅĒMĒJDARBĪBAS VIETA MŪSDIENU TIRGUS EKONOMIKAS STRUKTŪRĀ

Lielražošana un sīkražošana. Pārlapojot pasaules presi, ierindas lasītājam rodas iespaids, ka tirgus ekonomikā pasaules varenie ir uzņēmumi giganti, plašas daudzozaru apvienības, lielle holdingi, trasti, koncerni. Var minēt Vāciju, tās ekonomikas spēku pārstāv "Krupp", "Siemenss", "Volkswagen". Japānas varenību raksturo "Micubisi", "Sony", mazā Dienvidkoreja asociējas ar "Samsungn", ASV pārstāv "General Motors", "Fords", "Ekson", "Standart Oil" utt. Lielražošana tīri tehnoloģiski ir nepieciešama no efektivitātes viedokļa. Modernā metalurģija, automobiļu ražošana (viens modelis ne mazāk par 300000 mašīnu gadā), ķīmija, naftas dziļā pārstrāde nespēj attīstīties sīkražošanas ietvaros. Vai tas nozīmē, ka sīkajai un vidējai uzņēmējdarbībai mūsdienās ir otršķirīga nozīme? Par analīzes pamatu ņemsim divas valstis — Vāciju un Japānu — ar dinamisku attīstību, labiem panākumiem zinātniski tehniskā progresā, aktīvu ārējo tirdzniecību. Statistiskie rādītāji pārliecinoši vēsta, ka šīs valstis ir tipiskas sīkražošanas zemes. Un te nav nekādas pretrunas. Sīkražošana papildina lielražošānu, rada virsspēcīgu ekonomisku dūri. Lai runā skaitļi.

Vācijas raksturojums. VFR vēl pirms apvienošanas ar austrumu zemēm darbojās 1,9 milj. sīko un vidējo uzņēmēju. 1,7 milj. uzņēmumu strādāja līdz 9 cilvēkiem. Vidējo uzņēmumu ar darba ņēmēju skaitu no 40 līdz 499 bija ap 200 tūkstošiem. Uzņēmumi ar darbinieku

skaitu 500 un virs tā bija 3,6 tūkstoši. Pēdējos var nosacīti raksturot kā lielos. Minētie sīkie un vidējie uzņēmumi deva 2/3 visas Vācijā saražotās produkcijas. Šajos uzņēmumos arī strādāja 2/3 visu nodarbināto. Vācijā sīko un vidējo uzņēmumu sociālajam slānim tiek dziedātas slavas dziesmas. Tos dēvē par ekonomiskās, sociālās, politiskās dzīves stabilitātes pamatu, drošu balstu. Šai sakarībā veikti plaši pētījumi ar tipisku nosaukumu "Brīvība sociālisma vietā".

Japānas mazais bizness. Ko Japānā uzskata par mazo uzņēmējdarbību?

Rūpniecībā — uzņēmumus, kur strādājošo skaits nepārsniedz 300 cilvēku:

- vairumtirdzniecībā — līdz 100 darbiniekiem;
- mazumtirdzniecībā — līdz 50 darba ņēmēju;
- sadzīves pakalpojumos — līdz 50 algoto darbinieku.

Lielie pasauleslavenie Japānas industrijas giganti ir tikai ekonomiskā aisberga virsotne. Zemūdens daļu veido sīkie un vidējie uzņēmumi. Apstrādājošā rūpniecībā ritmiski strādā 6,5 milj. sīko uzņēmumu. To īpatsvars ir 99% no šīs rūpniecības uzņēmumu kopskaita. Nodarbināto īpatsvars — virs 80%. Sīkā un vidējā rūpniecība nodrošina 55% visas produkcijas, vairumtirdzniecībā — 60%, mazumtirdzniecībā — 80%.

Japānas mazais bizness balsta šīs valsts lielražošanu. Automobiļu karali "Toyota" un "Nissan", paši ražo tikai 20—30% no automobiļu kopējā daudzuma. 70—80% ražo sīkie un vidējie uzņēmumi piegāžu kārtībā. "Toyota" ir tikai 260 tiešo piegādātāju. Šiem (būtībā starpniekiem) ir 4—5 tūkstoši piegādātāju, kas savukārt sadala pasūtījumus 40—50 tūkstošiem detaļu, pusfabrikātu ražotāju uzņēmumiem.

5.2. MAZO UN VIDĒJO UZŅĒMUMU TAUTSAIMNIECISKĀ NOZĪME

Ātrā reakcija. Minētais uzņēmumu tips spēj ātri pielāgoties tirgus konjunktūrai, āši reaģēt uz samērā mazām izmaiņām pieprasījumā, līdz ar to vispilnīgāk apmierinot katra perioda vajadzības.

Individuālie pasūtījumi. No vienas puses, individuālie pasūtījumi

arvien aug, vērsas plašumā. Standartmēbeļu ražošana pakāpeniski aiziet pagātnē. Mēbeles pasūta nelielās darbnīcās pēc dzīvokļa gabarītiem. Dzīvokļu remontu attiecīgas sīkas firmas veic pēc individuāla pasūtījuma. Individuāla pieeja arvien aktīvāk aptver māju, viesnīcu celtniecību. Raksturīgi ir pretrunīgi procesi tirdzniecībā, kas sāk līdzināties divsejainam Janusam. Viena "seja" — supermārketi, masveida iepirkšanās lielā izvēlē veselai nedēļai. Otrā "seja" — sīkas ražotnes apvienība ar tirdzniecību. Visai prestiža ir situācija, ja tev ir savs maiznieks, savs miesnieks, blakus mājā restorāna vietā savs krodziņš, ģimenes ēdnīca, savs drēbnieks, sava elektronisko aparātu remontdarbnīca utt.

Jaunas tehnoloģijas pionieri. Jauna tehnika un tehnoloģija ne vienmēr prasa lielus kapitālieguldījumus, plašas telpas. Šajā ziņā ātri un lēti pārkārtojumus var veikt sīkie un vidējie uzņēmumi, aizstājot atsevišķus novecojušus agregātus ar jaunu tehniku, pārejot uz jaunu tehnoloģiju, organizāciju, pārvaldi. Mazais bizness šajā jomā bieži vien apdzēn lielus uzņēmumus.

Masveida ražošana. Sīki un vidēji uzņēmumi ir spējīgi atsevišķas detaļas, pusfabrikātus ražot lielās partijās masveidā, līdz ar to apkalpot plašu tirgu.

Lielražošanas "stute". Mēs jau minējām sīkās un vidējās uzņēmējdarbības lomu Japānas automobiļu rūpniecībā. Šādi aisbergi vai piramīdas, kuru pamats ir liels skaits nelielu uzņēmumu, ir raksturīgs mašīnbūvei praktiski visās valstīs. Un ne mašīnbūvei vien. Vācijā kāda celtniecības firma ar 260 darbiniekiem lielu objektu celtniecību veic, piesaistot 500 specializētu uzņēmējfirmu. Pat lauksaimniecībā dažu darbu veikšana tiek uzticēta svešiem sīkiem uzņēmējiem.

Profesionāla apmācība. Katrā tirgus ekonomikas valstī ir skolu tīkls visdažādāko nepieciešamo profesiju apgūšanai. Bet vienlaikus liela daļa jauniešu (Vācijā 4/5) apgūst arodu, iegūst sarežģītu kvalifikāciju praktiskā darbā sīkos un vidējos uzņēmumos.

Bezdarbnieku piesaiste. Sociāli asa bezdarbnieku problēma ir grūti risināma. Bezdarbs, pat saņemot izdzīvošanai pietiekamu pabalstu, ir morāls trieciens. Pieredze liecina, ka attīstītās tirgus ekonomikas zemēs daļa bezdarbnieku spēj atrast darbu tieši sīkajos un vidējos uzņēmumos.

Efektīvās darbības spēcīgā motivācija. Sīkā uzņēmumā bieži

vien viena persona ir gan īpašnieks, gan pārvaldnieks, tehnologs, grāmatvedis un darba veicējs. Šāda "personālūnija", *pirmkārt*, būtiski taupa pārvaldes izdevumus; *otrkārt*, rada visai spēcīgu efektīva darba motivāciju.

Asa konkurence. Lielais skaits sīko un vidējo uzņēmēju rada visai asu konkurenci. Šinī nesaudzīgajā sāncensībā uzvar tas, kas spēj pārdot lēti, nodrošinot augstu kvalifikāciju, piedāvāt precī ar diferencētām īpašībām, piesaistīt pircēju ar papildu pakalpojumiem, kulturālu apkalpošanu, vispār ar oriģināliem risinājumiem. Ekonomiskā atlase darbojas ar lielu spēku. Francijas dati liecina, ka vidēji katru gadu top tikpat daudz sīku uzņēmumu, cik tādu uzņēmumu kā konkurences upuru izput. Nav retums, ka bezdarbnieks iesaistās sīkā uzņēmējdarbībā un cenšas gūt panākumus konkurencē.

Starptautisks, valsts un speciālo organizāciju atbalsts. Izdzīvot sīkam, vidējam uzņēmumam nav viegli. Nepieciešams vispārīgs atbalsts. Tas nāk no daudzām pusēm. Pasaules Banka, Eiropas attīstības un rekonstrukcijas banka laiku pa laikam piešķir lētu kredītu ar ilgāku atmaksas termiņu speciāli sīkai uzņēmējdarbībai. Savi atbalsta pasākumi tiek īstenoti ES ietvaros. No valsts puses ir iespējami nodokļu atvieglojumi, it sevišķi šādu uzņēmumu tapšanas periodā. Ir vairākas starptautiskas organizācijas, kuru darbības mērķis ir sīkās un vidējās uzņēmējdarbības atbalstīšana, aizsardzība pret lielo, spēcīgo konkurentu žņaugiem.

Nacionālā programma. Atbilstoši Eiropas Savienības jau pieminētai politikai, kas paredz veidot labvēlīgu vidi mazu un vidēja lieluma uzņēmumu (MVU) sekmīgai attīstībai, uzlabojot šo uzņēmumu konkurences spēju, Ekonomikas ministrija ir izstrādājusi Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības nacionālo programmu, ko Ministru kabinets ir akceptējis 1997. gada septembrī. Kas paveikts samērā īsajā laika periodā? *Pirmkārt*, izveidots MVU mācību un konsultāciju centru tīkls. *Otrkārt*, nodibināta Latvijas Garantijas aģentūra, kas ir sevišķi nozīmīga kredītu saņemšanai. Garantijas aģentūra uzņemsies daļu riska gadījumā, ja perspektīva uzņēmējdarbības attīstības projekta iesniedzējam dažādu iemeslu dēļ grūti saņemt kredītnodrošinājumu. *Treškārt*, Nacionālās programmas Koordinācijas padomes ietvaros ir organizētas likumdošanas pilnveidošanas grupas. *Ceturtkārt*, nodibināta reģionālās attīstības grupa. *Piektkārt*, kas ir

sevišķi svarīgi, finansu jautājumu, būtībā finansu atbalsta grupa. 1998. gadā iecerēts izsniegt garantijas 30—40 uzņēmumiem. Jāatzīst, ka visbiežāk MVU klupšanas akmens vai necaursitama siena ir tieši finansu jautājumi, t. sk. investīcijas. *Sestkārt*, līdz 2000. gadam jāizveido MVU attīstības atbalsta pilnīgs instrumentu komplekts, izstrādājot normatīvu aktu bāzi MVU atbalstošo institūciju darbības regulēšanai.¹

Sīkais zemnieks lauksaimniecībā. Nopietns strīda ābols lauksaimniecībā ir saimniecību apmēri. Vieni uzskata, ka perspektīvā, it sevišķi ES "Zaļās Eiropas" ietvaros, sekmīgi darbosies tikai lieli uzņēmumi, kas apbruņoti ar jaunāko tehniku, kam pa kabatai ir jaunās tehnoloģijas, kas spēj iekļauties modernā agrotehnikā, turēt līdzi, iet soli soli ar ES vismaz vidējā līmenī. Citi šādai nostājai kategoriski iebilst. Ko darīt, "klapēt būdu ciet", zemi pārdot vai iznomāt jaunai budžu ciltij? Pašiem meklēt darbu ārpus lauksaimniecības jomas, kas radīs noteiktu sociālu spriedzi? Konstruktīvā plānā tiek atzīts, ka mazās platībās var sekmīgi intensīvi saimniekot, audzēt Eiropā pieprasīto ekoloģiski tīro produkciju, citus pieprasītus augu valsts pārstāvjus. Problēma ir saistīta arī ar Latvijas iekšējo tirgu un Baltijas tirgu. MVU jāapgādā ar pārtiku Latvijas iedzīvotāji, intensificējot ražošanu, jāklūst konkurences spējīgiem Baltijas tirgū, visupirms Igaunijā, ko sekmē arī meteoroloģiskie apstākļi, augsnes sastāvs, struktūra. Nav jāaizmirst tāda tehniska kultūra kā līni, kas vēsturiski balstījusi atpalikušo Latgales lauksaimniecību ar visai lielu skaitu MVU.

MVU skaits sarūk. Pretēji dziem plāniem nacionālu programmu realitāte ir tā, ka MVU skaits iet mazumā. Process rit ne pārāk strauji, bet negatīva tendence ir iezīmēta. Galvenais cēlonis ir nevis iekšēji apstākļi, bet gan pagaidām vēl vājais atbalsts un galvenokārt imports. Ja min galējības, tad, no vienas puses, var lepoties un maksimāli pozitīvi vērtēt investīcijas mazumtirdzniecībā, bet, no otras puses, nevar noliegt, ka norvēģu invāziju tirdzniecībā, lepmi supermārketi ar visprogresīvāko tehnoloģiju ir nāves spriedums desmitiem sīko veikalnieku, kas konkurencē ar lielkapitālu izdzīvot nespēj. Tā

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. — R.: LR EM, 1998. g. jūnijs, 114. lpp.

ir nopietna ne tikai ekonomiska, bet arī sociāla problēma, kuras risināšanas metus mēs vēl neredzam.

Bet objektīvais process tirgus ekonomikā iet savu ceļu. Apturēt konkurences dzirnakmeņus, kas maļ neapturami? Nejēdzība! Progresu neapstādināsi! Glābt piparbodītes MVU attīstības vārdā? Tāda pati nejēdzība! Risinājums aktīvi jāmeklē. Runa ir par valsti, kas vēl nevar atzīmēt tirgus ekonomikas atjaunošanas desmito gadadienu.

5.3. KĀ JŪTAS MAZĀIS UZŅĒMĒJS?

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts pēc valdības pasūtījuma 1998. gada jūlijā un augustā aptaujas ceļā veica virsrakstā minēto pētījumu.

Vispārējie rezultāti. Pētījumā noskaidrots, ka MVU dibināšanas ziedu laiki bija 1992.—1995. gads, kad veidojās 63% mazo uzņēmumu. Priekšroka (77%) tika dota SIA ekonomiskajai juridiskajai formai. Raksturīga īpatnība bija tā, ka gandrīz 4/5 mazo uzņēmumu pieder tikai to vadītājiem. Topošo uzņēmēju vairākums it labi saprata, ka visizdevīgāk ir dibināt viena īpašnieka SIA. MVU pamatdarbība ir tirdzniecība un visdažādākie pakalpojumi. Maziem rūpniecības uzņēmumiem, kas tik nozīmīgi ir Rietumeiropā, Latvijā nav attīstības augsnes, kas izriet no republikas rūpniecības struktūras — ierobežots ir mašīnbūves uzņēmumu skaits, apmēri, specializācija, kooperācijas sakari. Gandrīz visi mazie uzņēmēji ir pašmāju ļaudis. Sīkos investorus ārzemniekus Latvijas MVU nepievelk. Ārzemju ieguldījumu īpatsvars nepārsniedz gaužām pieticīgus 4%¹.

Kas traucē uzsākt uzņēmējdarbību? Valdība izvirzījusi atbildīgu uzdevumu — palielināt MVU lomu iekšzemes kopprodukta veidošanā. Šim nolūkam vajadzēja iedegt zaļo gaismu mazās uzņēmējdarbības attīstībai. Pētījums rādīja, ka zaļā gaisma ir visai blāva, toties ir daudz barjeru MVU aktīvai dibināšanai. Vislielākās ir starta grūtības. Trūkst sākuma kapitāla. Bankas ir visai piesardzīgas, gaužām atturīgas, lai sākuma stadijā sniegtu finansiālās palīdzības

¹ Diena, 1998. g. 12. septembris.

roku. Savākt naudu (iekulties parādos) pie draugiem un radiem ir sūrs darbs. Trūkst gan naudas, gan uzticības. Lai atvērtu kaut mazu uzņēmumu, nepieciešami apgrozāmie līdzekļi. Paies kāds laiciņš, kad sekmīgas darbības gadījumā starta līdzekļi atgriezīsies turpmākam darbam. Kaut arī tirdzniecības un pakalpojumu jomā ir ātra apgrozāmo līdzekļu aprīte, sākumnaudas trūkums ir vērā ņemama barjera. Nākamā barjera ir augsti nodokļi, VID "apetīte", kas nevēlas iedzīlīnāties MVU sākuma grūtībās, praktiskā iespējā šos nodokļus nomaksāt. Tā ar nodokļu cilpu var nožņaupt labu ieceri perspektīvā pasākumā. Grūtības pat bezdarba apstākļos rada darbinieku speciālistu atrašana un pieņemšana. Ne tik raiti, kā gribētos un vajadzētu, iespējams atrast un pielāgot piemērotas telpas (atkal nepieciešama nauda). Savas specifiskas grūtības saistās ar iekārtu un izejvielu, tirgojamo preču iegādi.

Nākamā barjera ir attiecības ar valsts institūcijām un pašvaldībām. No vienas puses, šīm institūcijām ir pienākums sniegt MVU dibināšanai un attīstībai maksimālu palīdzību, izrādīt pretimnākšanu, radīt labvēlīgu sadarbības gaisotni. Pētījums parāda noteiktu progresu šai jomā. To objektīvi apliecina MVU apgrozījuma pieaugums. No otras puses, visai bieži kā pret sienu mazais business atduras pret birokrātiju un korupciju. Atļauja sākt darbību pašvaldībās burtiski jāizcīna. Trešdaļa aptaujāto uzņēmumu valsts un pašvaldību iestādēs bijuši spiesti izmantot nemonētārās pateicības formas — dāvanas un kukuļus. Kukuļi parasti nav lieli, ierēdņi samierinās vidēji ar Ls 100. Svarīga nav kukuļa summa, bet nosodāms ir pats fakts, ka bez kukuļa lieta nekust no vietas, ka bez tā nevar saņemt dibināšanas atļauju un licenci.¹

Licencēšanas sērga. No augstām tribinēm mūsu ekonomiskās dzīves dižvadītāji kaislīgi propagandē brīvo tirgus saimniecību, ekonomisko liberālismu, bet savās ministrijās sadomā arvien jaunas nozares, kam obligāti vajadzīga licencēšana — normālā tirgus naidnieks. 1997. gadā tika sasniegta licencējamo darbības veidu apogeja, it kā kāds būtu centies šādā veidā iekļūt Ginesa rekordu grāmatā (vairāk nekā 100 darbības veidu). 1998. gadā licencēšanu sāka iegrožot un pat atcelt. Licencējamo uzņēmējdarbu skaits

¹ Turpat.

sasniedz 67. Par to paldies jāsakā ES un PTO nosacījumiem. Problēma ir risināma no veselā saprāta un nepieciešamības viedokļa.

Licencēšana principā ir tipiska administratīva svira, kas ir tiešā pretstatā brīvajam tirgum un grauj tirgus "neredzamās rokas" brīvu rīcību. Latvijai tāpat kā citām Austrumeiropas valstīm ES ieteic pakāpeniski atteikties no licencēšanas. Tas nenozīmē, ka licencēšana ir totāli jāiznīdē, jāaizliedz. Nebūt ne! Ir darbības sfēras, kur tā ir vēlama. Licencēšana jā saglabā, *pirmkārt*, veselībai kaitīgās, cilvēku dzīvībai bīstamās jomās. *Otrkārt*, stratēģiskās darbības jomā. *Treškārt*, darbības veidiem, kas prasa paaugstinātu atbildību partneru priekšā. Loģiska ir tirdzniecības ar ieročiem licencēšana. LB pēc rūpīgas pārbaudes izsniedz darbības licenci bankām ar norādījumu, kādas funkcijas banka drīkst veikt. Licencēšanu daudzos gadījumos var aizstāt ar kvalitātes prasībām, drošības nosacījumiem, ar atbilstošu regulāru kontroli.

Jāatšķir darbības veidu konkrētā iegrožošanas teritorijā un darbinieku licencēšana, kas apliecina, ka darbinieks ir sagatavots noteiktu darbu veikšanai. Šāda licence būtībā ir autovadītāja tiesības, turklāt pēc kategorijām. Licence nebūt nav vajadzīga kravu pārvadāšanai, tikai jāreģistrē transporta uzņēmums. Transporta līdzeklim jāiziet tehniskā kontrole. Tā bez jebkādas garantijas var uzsākt komercdarbību, saprotams, maksājot visus pieņākošos nodokļus. Vai būtu jālicencē pasažieru pārvadāšana mikroautobusus noteiktā maršrutā, kā tas notiek šodien? Domājams, ka ne. Pasažieru pārvadāšana ir konkurences jautājums, un nav nekāda pamata to iegrožot. Ja divu mēnešu laikā Satiksmes ministrijā nevar saņemt licenci pasažieru pārvadājumiem mikroautobusā Rīga—Vaivari—Rīga, tad tas ir labākā gadījumā negants birokrātisms, ierēdņu vienaldzība un neizdarība. Ierēdņim normāla tirgus ekonomika nedod tiesības pēc savas iegribas vai saprāta lemt, vai kādam Kalniņam vai Zariņam atļaut vai aizliegt komercdarbības uzsākšanu.

Visjaunākais ir tas, ka licencēšana dažkārt saistās ar klaju korupciju, proti, elementāru kukuļdošanu. Pētījumam "Kā jūtas mazais uzņēmējs" pievērsta nopietna uzmanība. Aptaujas rezultāti ir ļoti negatīvi.¹

¹ Diena, 1998. g. 18. septembris.

Jautājumi, kuru nokārtošanai uzņēmējiem nācies dot kukuļus

Atļauju, licenču dabūšana
 Ātrāka jautājumu risināšana
 Pasūtījuma saņemšana
 Jebkuru jautājumu kārtošana — “kur ej, spēj tik maksāt”
 Privatizācija
 Muitas jautājumu kārtošana
 Soda naudu novēršana
 Nodokļu iekasēšana un atvieglojumu dabūšana
 Pateicība par lēmumu un profilakse
 Pārbaužu novēršana
 Arhitekta atļauju iegūšana
 Telpu īre
 Kredīta, parāda kārtošana
 Policijas protokola novēršana

Iestādes, kurās visbiežāk nācies dot kukuļus

Pašvaldība
 Valsts ieņēmumu dienests
 Muiža
 Sanitāri higiēniskie dienesti
 Policija
 Ugunsdzēsības dienests
 Ministrijas
 Valsts zemes dienests
 Uzņēmumu reģistrs
 Tiesas
 Statistikas komiteja
 Valsts nodarbinātības dienests

Tā korupcija, ar kuru tik izmisīgi cīnījās 6. Saeimas deputāti, vairāk likās kā fons 7. Saeimas krietni nopietnākam uzdevumam. Jāsalauž tā sistēma, kas ļauj ierēdņim būt par komercdarbības likteņa

lēmējiem. Visādas konsultatīvas komisijas, kur korumpētiem speciālistiem vēl maksā naudu, ir korupcijas formāli likumīgs aizsegs. Ierēdnis ir komersanta kalps, palīgs. Jāizstrādā pilnīgi jauni ierēdņu darba vērtēšanas kritēriji, jānoorganizē atgriezeniskā saikne starp komersantu un valsts institūciju. Nedrīkst pieļaut, lai Latvija kļūtu par korumpētu ierēdņu valsti, kur valda birokrātija, kas jau atbaidījusi ne vienu vien ārzemju investoru un pašmāju cilvēkiem sagrāvusi jebkuru vēlēšanos uzsākt dzimtenē komercdarbību.

5.4. SECINĀJUMI

1. Marksistiskā teorija par uzņēmējdarbības nemītīgo centralizāciju un lielražošanas neapstrīdamām priekšrocībām saimniekošanas pārbaudi neizturēja. Modernā ražošana tirgus ekonomikas apstākļos ir lielražošanas un sīkražošanas simbioze. Ražošanas un pakalpojumu raksturs saistībā ar konkrētām īpašuma attiecībām, efektivitātes nosacījumi, tirgus ietilpība nosaka arī uzņēmējdarbības apmērus. Kad Ķīna savā laikā, maoisma ideju iedvesmota, sāka masveidā būvēt mazās domnas krāsnis, mēģinājums beidzās ar grandiozu "čiku". Resursi bija izšķiesti, čuguns nelietojams. Čuguna apstrādei tehnoloģiski nepieciešama lielražošana. Pāris mehāniķu var darbnīcā samontēt kvalitatīvu automašīnu, bet automašīnu masveida ražošana atbilstoši reālam tirgus pieprasījumam, ievērojot cenu līmeni, prasa masveida ražošanu: lai ražošana būtu efektīva, gadā jāizlaiž ne mazāk par 300 000 viena modeļa mašīnu. Tā kā parasti viens uzņēmums izlaiž vismaz divus modeļus (arī to prasa efektīva ražošana), uzņēmuma apmērus diktē 600 000 automašīnu izlaide, tātad lielražošana montāžas jomā.

2. Atsevišķas detaļas, pusfabrikātus var masveidā izlaist MVU.

3. Pasūtījumu individualizēšana daudzās jomās diktē nevis masveida standartprodukcijas izlaišanu, bet konkrēto preču ražošanu mazos apmēros, līdz ar to nelielus uzņēmumus.

4. MVU ir krietni zemāki pārvaldes izdevumi.

5. Ja viena persona ir īpašnieks, pārvaldnieks, darba veicējs, krietni pastiprinās efektīvās saimniekošanas motivācija. Sīva konkurence starp daudziem ražotājiem, pakalpojumu sniedzējiem efektīvās saimniekošanas motivācijas spēku vēl stiprina.

6. MVU ir vesela virkne nopietnu tautsaimniecisku plusu. Tās ātri spēj pielāgoties mazā tirgus pieprasījuma izmaiņām, ieviest jaunu

tehniku un tehnoloģiju, absorbēt daļu bezdarba, apmāca, palīdz iegūt kvalifikāciju jaunatnei.

7. MVU saņem starptautisku, valsts un speciālo organizāciju atbalstu. Latvijā ir pieņemta Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības nacionāla programma, kuras iniciatīvas ir ES mērķtiecīga politika. Izveidots apmācības un konsultāciju tīkls, nodibināta Garantijas aģentūra ķīlu saņemšanai perspektīviem kredīta objektiem. Nodibināta reģionālās attīstības grupa un finansiāla atbalsta grupa. Bieži vien tieši finansu, investīciju trūkums ir tas cinis, kas gāž MVU vezumu.

8. Ar MVU tālāko reālo attīstību saistās virkne neatrisinātu problēmu. Turpinās strīds starp lielražošanas un sīkražošanas perspektīvām un efektivitāti lauksaimniecībā, par sīkzemnieku tālāko likteni. Sarūk MVU skaits. Pamatcēloņi saistās ar importu un investīcijām. Lielie supermārketi neizbēgami izputina lielu skaitu sīko veikalnieku un ražotāju. Progresu nevar apstādināt, mēģinājums vietējo tirgu totāli nosargāt no importa, veikt pasākumus, lai tikai pašmāju ražotāji apkalpotu šo tirgu, būtu regress. Aktīvi jāmeklē problēmas risinājums, kas saistās ar mēģinājumu panākt, lai vilks būtu paēdis un kaza dzīva.

5.5. PAMATTERMINI

Mazā un vidējā komercdarbība	Small and medium commercial activity (SME)	Малая и средняя коммерческая деятельность
Lielražošana	Large-scale production	Крупное производство
Masveida ražošana	Mass production	Массовое производство
Profesionālā apmācība	Vocational training	Профессиональное обучение
Bezdarbnieku absorcija	Abcortion of unemployed	Привлечение безработных
Motivācijas stiprināšana	Srengthening of motivation	Усиление мотивации
Starptautisko, valsts un speciālo orgānu atbalsts	International, state and special organ support	Поддержка международных, государственных и специальных организаций

Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības nacionālā programma	The National Programm for the Development of small and medium size interprises	Национальная программа развития мелких и средних предприятий
Apmācības un konsultācijas centru tīkls	Training and conculation center of SME	Сеть центров обучения и консультации
Garantijas aģentūra	Guarantie Agency	Агентура гарантий
Sīkzemnieks	Small peasant	Мелкий крестьянин
Lielsaimnieks	Large-size peasant	Крупный крестьянин
Kredīta nodrošinājums	Kredit guaranty	Обеспечение кредита
Vietējā tirgus aizsardzība	Local market defence	Защита местного рынка

5.6. PAŠPĀRBAUDES JAUTĀJUMI

1. Kas nosaka ražošanas apmērus?
2. Kas nosaka lielražošanu?
3. Kas veicina sīkražošanu?
4. Kā sadarbojas lielražošana ar mazo un vidējo ražošanu?
5. Kādi ir MVU plusi tautsaimniecības mērogā?
6. Kāpēc MVU spēj operatīvi ievērot nelielas izmaiņas tirgus pieprasījumā?
7. Kāpēc MVU samērā bieži spēj būt pionieri jaunās tehnikas un tehnoloģijas jomā?
8. Kā MVU saistās ar masveida ražošanu?
9. Kā MVU spēcina efektīvās saimniekošanas motivāciju?
10. Kāda loma ir konkurences saasināšanai?
11. Kāds ir Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības nacionālās programmas saturs?
12. Uz ko Latvijas lauksaimniecībai jābalstās perspektīvā: uz lielsaimniecībām vai sīksaimniecībām?
13. Kādas problēmas MVU jomā saistās ar supermārketu dibināšanu?
14. Kā aizsargāt vietējo tirgu un sekmēt pašmāju ražotāju attīstību?

6. PIELIKUMS

6.1. KOMERCLIKUMA PROJEKTS UN UZŅĒMĒJDARBĪBA

Pielikuma pamatojums. Kamēr tika rakstīta šī grāmata, speciāla komisija gatavoja Komerclikuma projektu. Tā teksts tika apstiprināts Ministru kabinetā 1998. gada 13. oktobrī un nodots izskatīšanai un pieņemšanai Saeimā. Iespējams, ka grāmatas iznākšanas brīdī Komerclikuma projekts jau būs pārtapis par likumu. Šādā gadījumā virkne grāmatā apskatīto jautājumu būs novecojuši, neatbildīs sociāli ekonomisko attiecību jaunajam, tiesiskajam ietērpam, proti, "svaigam" Komerclikumam. Šī iemesla dēļ autors uzskatīja par nepieciešamu uzrakstīt šo pielikumu, kur būtu attēlots tas būtiski jaunais, ko satur Komerclikuma projekts un kas acīmredzot ar zināmām korekcijām būs rītdienas tiesiskais akts, kas jau tuvākā laikā plašā diapozonā regulēs komercdarbību Latvijā.

Jaunā likuma nepieciešamība. Komerctiesības pēc savas būtības ir civiltiesību sastāvdaļa. Taču civillicums daudzās valstīs, t. sk. arī Latvijā jau no paša sākuma nebija piemērots, lai regulētu specifisku darbību sfēru — komercdarbību. Nobrieda nepieciešamība izdalīt speciālu Komerclikumu. Latvijā jau 30. gadu beigās tika atzīts, ka jāizveido Komerclikuma izstrādāšanas grupa. Padomju okupācija izjauca šo nodomu.

Komerclikuma izstrādāšana ārpus Cilvillikuma saistās ar šādiem motīviem:

- 1) komerciesību starptautiskais raksturs,
- 2) komercattiecību nepārtrauktais, dinamiskais raksturs,

- 3) komercattiecību elastīgums un lielāka partneru brīvība;
- 4) komercattiecībām raksturīgā lielākā riska pakāpe;
- 5) komercattiecībām raksturīgā lielākā informācijas nozīme.

Valstīs, kur Komerclikums darbojas atsevišķi no Civillikuma, pēdējā normas darbojas vienīgi tad, ja Komerclikumā attiecīgā regulācija nav paredzēta.

Latvijā pašlaik ir spēkā diezgan sazarota likumdošana, kas regulē daudzšķautņainas komercdarbības attiecības. Šie likumi tapa atsevišķi, bieži vien nesaskaņoti, atrauti cits no cita. Šis tiesiskais "vinegrets" šodien daudzējādā ziņā ir traucējošs faktors.

Pirmkārt, pastāvošos likumus izstrādāja dažādā laikā, dažādi autori, tāpēc nav vienotu salikumu pamatprincipu un brīžiem pat terminoloģijas. Tas neizbēgami rada jucekli tiesisko jēdzienu satura izpratnē. Vienam un tam pašam terminam atšķirīgos likumos ir dažāds saturs.

Otrkārt, lielais uzņēmējdarbības formu skaits 13, ko paredz pastāvošā likumdošana, sarežģī izpratni par to, kādas ir šo formu lietiskās atšķirības un kad tās lietderīgi izmantot. Tiec nu gudrs, kāda, piemēram, ir starpība starp individuālo uzņēmumu, zemnieku saimniecību un individuālo darbu.

Treškārt, atsevišķi uzņēmējdarbības likumi ir vairākkārt grozīti, ignorējot gan to savstarpējo saikni, gan pamatnostādni.

Ceturtkārt, vislielākā uzmanība tika pievērsta precizējumiem likumā par akciju sabiedrībām. Citas uzņēmējdarbības formas palika novārtā. Bet tieši pēdējo bija visvairāk, it sevišķi SIA

Piektkārt, daudzu un dažādu uzņēmējdarbības likumu tapšanas laikā vēl nebija runas par ES prasību ievērošanu. Attīstītās tirgus ekonomikas zemēs uzņēmējdarbības formu skaits parasti nepārsniedz 4—7. Galvenais ir tas, ka pastāvošā likumdošana atšķiras no ES direktīvām.

Sestkārt, tiesiskās normas ir sadrumstalotas starp dažādiem likumiem, neveido loģisku un secīgu sistēmu, atrodas neīstās vietās.

Septītkārt, Latvijas tiesību sistēmā atrodamas normas, kas jau svītrotas citu valstu sistēmās. Šai ziņā esam "baltie zvirbuļi".

Astotkārt, Latvijas tiesību sistēmā trūkst citās valstīs izplatītu komerciesību institūciju, piemēram, speciālā komercpilnvara (prokūra), komercaģents.

Devītkārt, līdz šim komercdarbība un no tās atvasinātās attiecības

tika galvenokārt aplūkotas caur 1937. gadā pieņemtā civillikuma prizmu. Šis likums bija paredzēts komerciālu attiecību reglamentācijai. Šodien, komercdarbībai aktīvi izvēršoties, skaidri kļūst redzama Civillikuma neatbilstība jaunajiem komercattīstības apstākļiem. Šodien nepieciešama tāda komercdarbības tiesiskā reglamentācija, kas atbilst: a) starptautiski atzītiem tiesiskiem aktiem un praksei; b) ANO un Romas konvenciju normām Latvijas likumdošanā; c) Latvijas reālajām vajadzībām.

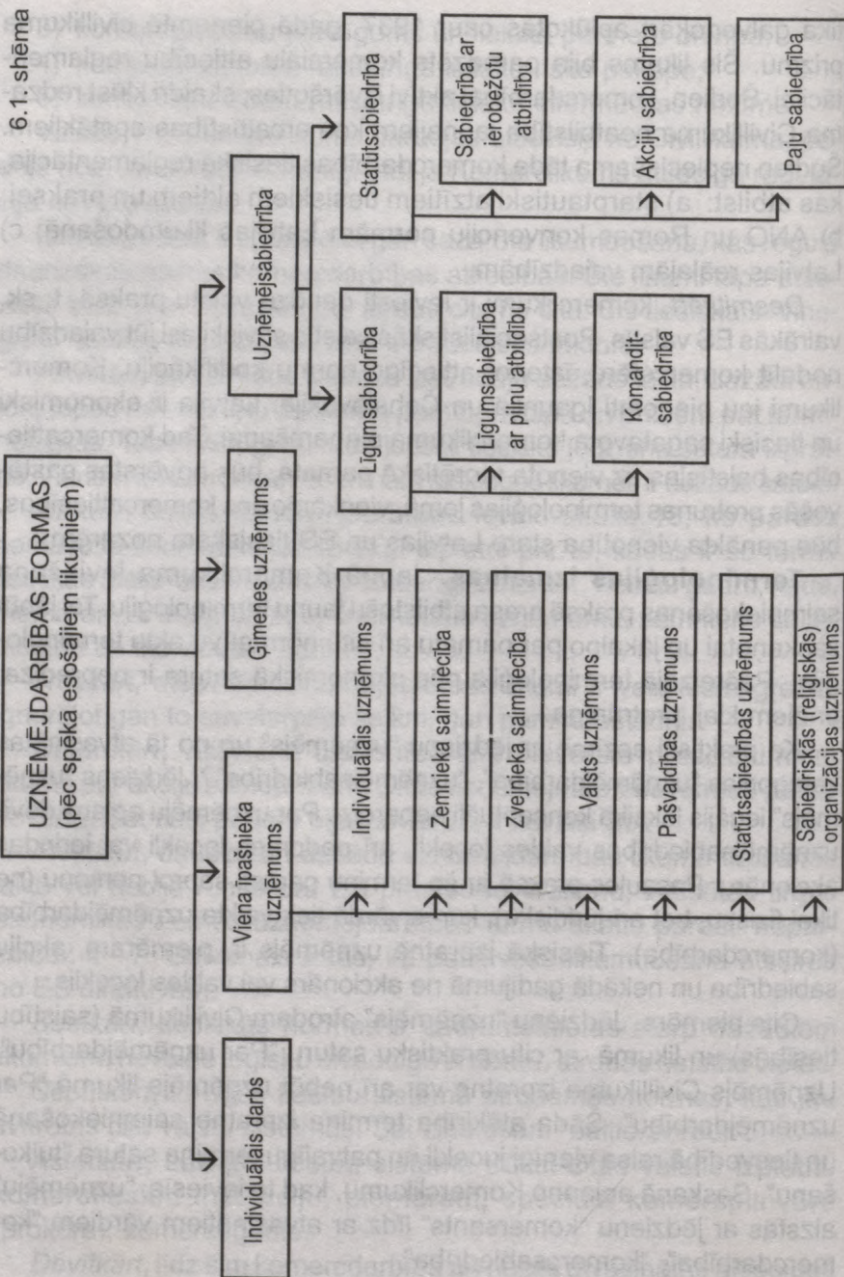
Desmitkārt, komerclikumi ir ieviesti daudzu valstu praksē, t. sk. vairākās ES valstīs. Postsociālistiskās valstīs sevišķi asi jūt vajadzību nodalīt komercsfēru, īstenojot attiecīgo normu kodifikāciju. Komerclikumi jau pieņemti Igaunijā un Čehoslovākijā. Latvija ir ekonomiski un tiesiski sagatavota komerclikuma pieņemšanai. Tad komercattiecības balstīsies uz vienota teorētiskā pamata, būs novērstas pastāvošās pretrunas terminoloģijas jomā, vienkāršosies komercattiecības, būs panākta vienotība starp Latvijas un ES tiesiskām nozarēm.

Terminoloģijas izmaiņas. Jaunā Komerclikuma ieviešana saimniekošanas praksē prasa atbilstošu jaunu terminoloģiju. Tai jābūt saskaņotai un jākalpo par pamatu arī citu normatīvu aktu terminoloģijai. Pašreizējā terminoloģija pēc ekonomiskā satura ir neprecīza, brīžiem klaji pretrunīga.

Ko praktiski apzīmē ar jēdzienu "uzņēmējs" un no tā atvasinātas kategorijas "uzņēmējdarbība", "uzņēmējsabiedrība"? Jēdziens "uzņēmējs" iegājis leksikā konceptuāli nepareizi. Par uzņēmēju aplami dēvē uzņēmējsabiedrības valdes locekli, arī padomes locekli vai ierindas akcionāru. Pasaules praksē ar šo terminu parasti saprot personu (ne tikai fizisku, bet arī juridisku), kuras vārdā tiek veikta uzņēmējdarbība (komercdarbība). Tiesiskā izpratnē uzņēmējs ir, piemēram, akciju sabiedrība un nekādā gadījumā ne akcionārs vai valdes loceklis.

Cits piemērs. Jēdzienu "uzņēmējs" atrodam Civillikumā (saistību tiesībās) un likumā ar citu praktisku saturu "Par uzņēmējdarbību". Uzņēmējs Civillikuma izpratnē var arī nebūt uzņēmējs likumā "Par uzņēmējdarbību". Šāda atšķirība termina izpratnē saimniekošanā un tiesvedībā raisa vienīgi jucekli un patvaļīgu termina satura "tulkošanu". Saskaņā ar jauno Komerclikumu, kad to ieviesīs, "uzņēmēju" aizstās ar jēdzienu "komersants" līdz ar atvasinātiem vārdiem "komercdarbība", "komercsabiedrība".

UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMAS
(pēc spēkā esošajiem likumiem)

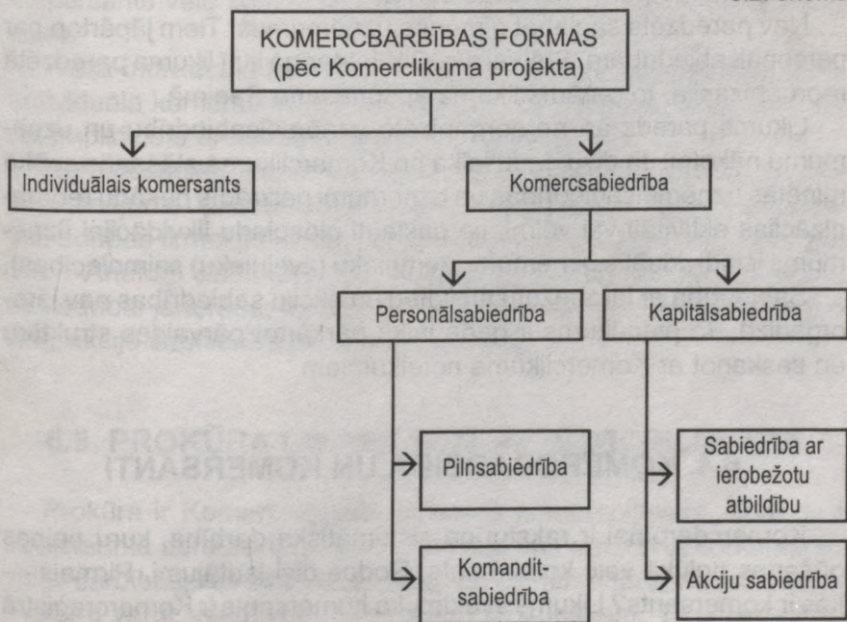
Paredzēts mainīt jēdziena "uzņēmums" saturu. Pašlaik uzņēmums ir tiesību subjekts, piemēram, individuāls uzņēmums, SIA, a/s. Bet kā šo jēdzienu izmanto citu valstu likumdošanā? Parasti uzņēmums ir mantas kopība ar vienotu nosaukumu, kas tiek izmantota kamercdarbībā. Starpība ir principiāla. Pašlaik uzņēmums ir tiesību subjekts, kaut gan tas pēc sava satura ir tiesību objekts. Komerclikums terminoloģiski maina subjektu uz objektu un palīdz novērst pastāvošās ačgārnības, ieviest vienotu izpratni par kredīttiesību jēdzieniem.

6.2. UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMU IZMAIŅAS

Viens no Komerclikuma uzdevumiem ir vienkāršot uzņēmējdarbības formu sistēmu. Salīdzināsim veco un jauno uzņēmējdarbības formu shēmas.

Jaunā shēma burtiski atšķiras no vecās shēmas, kas redzams pat ar zinātniski neapbruņotu aci.

6.2. shēma

6.3. UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMU PĀRKĀRTOŠANA

leviest Komerclikumu nozīmē šī likuma neparedzētas formas noteiktā laika posmā reorganizēt.

Kāds liktenis gaida paju sabiedrības? Tās var pārkārtot par SIA, s/a, kooperatīviem.

Valsts un pašvaldību uzņēmumi nākotnē varēs darboties kā SIA vai a/s. Tāds pats liktenis gaida statūsabiedrību uzņēmumus, arī sabiedriskos un reliģiskos uzņēmumus.

Reorganizācijai noteikti jāskar individuālie uzņēmumi, zemnieku (zvejnieku) saimniecības. Tām jāpārņem par SIA vai a/s. Lai vienkāršotu pārkārtošanās procesu, minēto individuālo uzņēmumu vai saimniecību īpašnieki var nereorganizēt uzņēmumu, bet reģistrēties kā individuālie komersanti. Vēl vienkāršāk. Komerclikuma pārejas noteikumi paredz individuālo uzņēmumu īpašniekus bez birokrātisku papīru pildīšanas, naudas iemaksām automātiski pārreģistrēt par individuāliem komersantiem. Saprotams, šāda automātiska pārreģistrācija ir atļauta vienīgi tad, ja noteiktā laikā nav saņemts pieteikums pārveidot uzņēmumu par komercsabiedrību.

Nav paredzēts saglabāt ģimenes uzņēmumus. Tiem jāpārņem par personālsabiedrībām, SIA vai a/s. Cik lietderīga ir šī likuma paredzētā reorganizācija, to parādīs likuma apspriešana Saeimā.

Likums paredz arī nereorganizēto uzņēmējsabiedrību un uzņēmumu nākotni. Ja divu gadu laikā no Komerclikuma stāšanās spēkā minētās uzņēmējsabiedrības un uzņēmumi neizrādīs nekādu reorganizācijas aktivitāti vai vēlmi, tie pakļauti piespiedu likvidācijai (izņēmums ir individuālie uzņēmumi, zemnieku (zvejnieku) saimniecības).

Sabiedrība ar ierobežotu atbildību un akciju sabiedrības nav jāreorganizē. To pienākums ir gada laikā pārkārtot pārvaldes struktūru un saskaņot ar Komerclikuma noteikumiem.

6.4. KOMERCDARBĪBA UN KOMERSANTI

Komercdarbībai ir raksturīga sistemātiska darbība, kuru peļņas gūšanas nolūkā veic komersants. Rodas divi jautājumi. Pirmais — kas ir komersants? Likums skaidro, ka komersants ir Komercreģistrā

reģistrēta persona vai personu apvienība. Otrais jautājums — kas ir saimnieciskā darbība? Likums nosaka, ka saimnieciskā darbība ir jebkāda darbība par atlīdzību, izņemot darbību, kuru regulē likumi un citi normatīvie akti tiesību jomā.

Likumā paredzēts, ka atsevišķus saimnieciskās darbības veidus drīkst īstenot tikai kā komercdarbību. Neteiksim, ka šie likuma projekta formulējumi pēc satura ir sevišķi veiksmīgi. Komeršanu raksturo tīri administratīva pazīme. Arī saimnieciskās darbības formulējums ir alternatīvām bagāts un var radīt pārpratumus. Komeršanti dalās divās grupās: pirmajā ir fiziskās personas (individuālais komeršants); otrajā — komercsabiedrība.

Uzņēmums. Jaunu saturu Komerclikuma projekts dod kategorijai "uzņēmums". Nākotnē būs jāpierod, ka uzņēmums ir lietu kopa, ko komeršants lieto komercdarbības veikšanai. Uzņēmums sastāv no komeršantam piederošām lietām, tajā skaitā tiesībām un saistībām, kuras paredzētas vai kurām jābūt paredzētām attiecīgās komercdarbības veikšanai.

Firma. Firma ir Komercreģistrā reģistrēts uzņēmums, ar kuru komeršants veic komercdarbību. Komeršantam var būt tikai viena firma.

Atšķir individuālā komeršanta firmu un komercsabiedrības firmu. Individuālā komeršanta firmai jā satur komeršanta uzvārds, kas var tikt papildināts ar komeršanta vārdu vai iniciāļiem.

Komercsabiedrības firmai (ja tā ir pilnsabiedrības firma) jā satur papildinājums "pilnsabiedrība" vai tā saīsinājums "p/s", komanditsabiedrības firmai pienākas papildinājums "komanditsabiedrība" jeb "k/s". Analogi sabiedrībai ar ierobežotu atbildību, kā arī akciju sabiedrībai jā norāda, ka tā ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību jeb SIA, akciju sabiedrība jeb a/s.

6.5. PROKŪRA UN PARASTĀ KOMERCPILNVARA

Prokūra ir Komercreģistrā reģistrēta komercpilnvara, kura dod komeršanta pārstāvim (prokūristam) tiesības pārstāvēt komeršanu visās darbībās, kas saistītas ar attiecīgā komeršanta komercdarbību. Prokūru var izsniegt kopīgi vairākiem prokūristiem. Tikai jā norāda,

vai tiem ir tiesības pārstāvēt komersantu katram atsevišķi, vai visiem kopīgi.

No prokūras atšķiras parastā komercpilnvara. Ja nav izsniegta prokūra, bet komersants pilnvaro kādu personu komersanta vārdā nodarboties ar komercdarbību, slēgt attiecīgus darījumus, tad tā ir parastā komercpilnvara. Šai pilnvarai ir noteikti ierobežojumi, piemēram, tiesības atsavināt vai apgrūtināt nekustamo īpašumu, kā arī uzņemties vekseļu saistības, saņemt maksājumus utt.

Komercagēnts. Komercagēnts ir komersants, kuram kā patstāvīgai personai uzdots patstāvīgi būt par cita komersanta (principāla) pārstāvi, kā arī principāla vārdā un labā vienoties par darījumiem ar trešajām personām vai vienoties par darījumiem un tos slēgt.

Mākleris. Mākleris ir komersants, kurš veic komercdarbību kā starpnieks darījumu slēgšanā citu personu labā. Mākleris rīkojas uz pilnvaras pamata. Bet viņam kategoriski liegts slēgt darījumus savā vai trešās personas labā bez pilnvaras devēja nepārprotamas piekrišanas.

6.6. KOMERSANTI

6.6.1. INDIVIDUĀLAIS KOMERSANTS

Kas raksturo individuālo komersantu? Būtībā formāla pazīme, jo individuālais komersants ir rīcībspējīga persona, kura kā komersants reģistrēta Komercreģistrā. Individuālais komersants likumdošanas ietvaros lēmumus pieņem un savu uzņēmumu pārvalda personiski.

6.6.2. PERSONĀLSABIEDRĪBA

Personālsabiedrība (turpmāk sabiedrība) ir komercsabiedrība, kurā, pamatojoties uz sabiedrības līgumu un izmantojot kopīgu firmu, komercdarbības veikšanai apvienojušās divas vai vairākas personas (dalībnieki).

Sabiedrību var nodibināt kā pilnsabiedrību vai komanditsabiedrību. Sabiedrība tiek dibināta un darbojas, pamatojoties uz sabiedrības līgumu, kuru noslēdz visi tās dalībnieki.

Ieguldījumi. Dalībnieka ieguldījums sabiedrībā tiek dēvēts par daļu. Tā dod dalībniekam likumā un sabiedrības līgumā noteiktajos ietvaros paredzētas tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē, peļņas sadalē, mantas sadalē tās likvidācijas gadījumā, kā arī citas likumā un statūtos paredzētas tiesības. Daļas nominālvērtību nosaka statūtos. Visām daļām ir vienāda nominālvērtība. Daļas minimālais lielums ir viens lats. Daļa nav dalāma.

6.6.3. PILNSABIEDRĪBA

Visiem dalībniekiem ir tiesības un pienākums piedalīties sabiedrības vadībā. Ja saskaņā ar sabiedrības līgumu sabiedrības vadība ir uzticēta vienam vai vairākiem dalībniekiem, pārējiem šādu tiesību nav. Pilnvaras uz sabiedrības vadību aptver jebkuru rīcību, kas izriet no sabiedrības komercdarbības. Rīcībai ārpus sabiedrības parastās komercdarbības ietvariem nepieciešama visu dalībnieku piekrišana.

6.6.4. KOMANDITSABIEDRĪBA

Komerclikuma projekts diemžēl neraksturo tās attiecības, kas veido komanditsabiedrību, neatbild uz būtisku jautājumu, kas ir komandits.

Par komanditsabiedrību vai nepilnas atbildības sabiedrību sauc sabiedrību, kurā viens vai daži dalībnieki piedalās un atbild ar visu savu mantu, bet pārējie — tikai ar līgumā noteiktu naudas summu. Komanditsabiedrībā viens no tā dalībniekiem, kas uzņēmie pilnu atbildību, vienlaikus ir sabiedrības vadītājs. Komanditsabiedrību var dibināt juridiskas personas, izņemot valsti vai pašvaldības. Komanditsabiedrība nav pielīdzināma akciju sabiedrībai, jo tai ir cita organizatoriska uzbūve.¹

Viens vai vairāki dalībnieki, kam ir pilna atbildība, tiek saukti par komplimentāriem dalībniekiem, kas uzņēmušies pilnu solidāru atbildību par komanditsabiedrības saistībām ar visu savu īpašumu

¹ Vēciņš Ē. Naudas lietas. Skaidrojošā vārdnīca. — R: 1992., 119 lpp.

proporcionāli savai ieguldītajai daļai. Komanditi (tā dēvē pārējos dalībniekus) atbild par komanditsabiedrības saistībām tikai sava ieguldījuma apmērā.¹

Komanditi nepiedalās sabiedrības vadībā, ja līgums nenosaka citādi. Komanditiem nav tiesību iebilst pret komplimentārā dalībnieka rīcību, izņemot gadījumu, kad šī rīcība iziet ārpus sabiedrības parastās komercdarbības apmēriem. Komanditam nav tiesību pārstāvēt sabiedrību, ja līgums nenosaka citādi.

Ja komandits iemaksājis sabiedrībā visu savu daļu, sabiedrības kreditors nevar celt prasību pret komanditu.

6.6.5. KAPITĀLSABIEDRĪBA

Kapitālsabiedrība ir komercsabiedrība, kuras pamatkapitāls sastāv no pamatkapitāla daļu vai akciju nominālvērtīguma kopsummas. Kapitālsabiedrību pārstāv sabiedrības ar ierobežotu atbildību (SIA) un akciju sabiedrības (a/s). Šīs komercdarbības formas aprakstītas 2. un 3. nodaļā.

¹ Jāzeps A. Trucksons. Tirgus ekonomikas pamati, I daļa. — R.: 1994., 181 lpp.

7. KOOPERATĪVĀ SABIEDRĪBA

7.1. KOOPERATĪVĀS SABIEDRĪBAS VISPĀRĒJAIS RAKSTUROJUMS

Saskaņā ar likumu par kooperatīvo sabiedrību tā ir brīvprātīga fizisku un juridisku personu sabiedrība, kuras mērķis ir apmierināt savu biedru ekonomiskās un sociālās vajadzības materiālās labklājības un kultūras līmeņa celšanai. Šis ne visai konkrētais raksturojums saimniekošanas praksē var darboties kā darbinieku kooperatīvs un kā pakalpojumu kooperatīvs. Pirmajā gadījumā darba dalīšana apvieno darbiniekus noteiktas produkcijas izlaidei vai pakalpojumu sniegšanai. Otrajā gadījumā kooperatīvā sabiedrība algo darbiniekus noteiktai saimnieciskai darbībai, kas nepieciešama kooperatīva biedriem.

7.2. KO VAR UZŅEMT PAR SABIEDRĪBAS BIEDRU

Par kooperatīvās sabiedrības biedriem var būt personas, kuras atzīst sabiedrības statūtus un ir izdarījušas ieguldījumu sabiedrības pamatkapitālā tās statūtos noteiktā kārtībā, kā arī veic citus statūtos un sabiedrības lēmumos noteiktos maksājumus. Fiziskām personām ir vecuma cenzs iestājai kooperatīvajā sabiedrībā — 16 gadi. Dzīvokļa kooperatīvos par biedru dzīvokļa īpašnieks var kļūt, arī nesasniedzot minēto vecumu. Kooperatīvās sabiedrības padomes, valdes vai revīzijas komisijas loceklim vecuma cenzs ir 18 gadu.

Par skolēnu kooperatīvās sabiedrības biedru ar vecāku vai

aizbildņu piekrišanu var būt arī personas, kas sasniegušas 12 gadu vecumu, bet par valdes vai revīzijas komisijas locekli var ievēlēt tikai personas, kas sasniegušas 16 gadu vecumu.

Paju jeb biedra karte. Runa ir par dokumentu, kas apliecina kooperatīvās sabiedrības biedram piederošo paju skaitu un to kopējo summu un dod tiesības piedalīties sabiedrības darbā un pārvaldē, saņemt attiecīgās dividendes un peļņas atmaksu, bet sabiedrības likvidācijas gadījumā likvidācijas kvotu.

Kooperatīvas sabiedrības pamatkapitāls. Pamatkapitālu veido kooperatīvās sabiedrības materiālu un naudas resursi, kas ir sabiedrības biedru paju vērtīguma summa. Šī iemesla dēļ pamatkapitāla lielums ir mainīgs. Kooperatīvās sabiedrības pamatkapitāla minimālais lielums ir Ls 2000. Dzīvokļu, garāžu un dārzkopības kooperatīvajām sabiedrībām, kuru darbības virziens ir minēto īpašumu apsaimniekošana, pamatkapitāla minimālam lielumam jābūt ne mazākam kā Ls 200.

7.3. PAJAS, TO VEIDI UN CITI KOOPERATĪVĀS SABIEDRĪBAS BIEDRU MAKSĀJUMI

Paju veidi. Parasti statūti paredz biedru tiesības uz šādām pajām:

- 1) pamatpajas;
- 2) papildpajas;
- 3) darbinieku pajas.

Visu veidu pajām ir vienāda nominālcena, ko nosaka kooperatīvās sabiedrības statūti.

Kad var samazināt paju nominālcenu? Vienīgi tad, ja kooperatīvajai sabiedrībai pēc saimnieciskā gada noslēgšanas zaudējumu segšanai nepietiek rezerves kapitāla un jāķeras pie pamatkapitāla daļējas samazināšanas.

Kooperatīvās sabiedrības biedram jābūt vismaz vienai pajai. Paju skaita maksimumu nosaka statūti.

Statūti var paredzēt iestāšanās maksu, kas visiem ir vienāda.

Dažās kooperatīvās sabiedrībās statūti paredz pamatos sarežģītu mehānismu.

Pamatpajas. Kas nosaka sabiedrības biedra pamatpaju skaitu?

Statūtos jāparedz biedra izmantoto un sabiedrības sniegto pakalpojumu apjoms, par kuru biedram pienākas viena pamatpaja, kā arī kārtība, kādā tiks noteikts vienam biedram pienākošos pamatpaju skaits. Ja iepriekšējā saimnieciskās darbības gadā biedra faktiski izmantoto un sabiedrības sniegto pakalpojumu apjoms un viņam pienākošos pamatpaju skaits pārsniedz viņam piederošo pamatpaju skaitu, par pamatpajām tiek pārreģistrētas viņam piederošās papildu pajas. Ja biedram pēdējo trūkst vai nav, statūtos paredzētā kārtā jāiegādājas attiecīgs pamatpaju skaits.

Statūti paredz arī variantu, ka tad, ja biedra izmantoto un sabiedrības sniegto pakalpojumu apjoms ir samazinājies, viņa papildpajas pārreģistrējamas par pamatpajām.

Sabiedrības biedriem ir tiesības savas papildpajas pirkt, pārdot, dāvināt.

Kooperatīvās sabiedrības darbiniekiem kopsapulce (pilnvaroto sapulce) var pārdot, piedāvāt pirkt darbiniekiem pajas. Kopsapulce ir tiesīga lemt, vai šīs pajas pārdot par nominālcenu, ar atlaidi vai prēmijas kārtībā piešķirt bez maksas. Šādu darbinieku paju finansiālais avots ir sabiedrības peļņa. Darbinieku pajas tiek iekļautas kooperatīvās sabiedrības pamatkapitālā. Kooperatīvās sabiedrības dibinātāji pajas iegūst, *pirmkārt*, iemaksājot naudu, *otrkārt*, ieguldot mantu, to novērtējot naudā.

Rezerves kapitāls. Iespējamo zaudējumu segšanai kooperatīvās sabiedrībās tiek veidots rezerves kapitāls. Kas veido šo kapitālu? *Pirmkārt*, iestāšanās maksa, ja tā statūtos paredzēta. *Otrkārt*, atskaitījumi no sabiedrības peļņas pēc nodokļu nomaksas. Šiem atskaitījumiem jālīdzinās 40 procentiem no minētās peļņas. Vai tas ir laika ziņā nepārtraukts maksājums? Nē! Šie maksājumi jāveic tikai tik ilgi, kamēr tie sasniedz pusi no pamatkapitāla. Kā rīkoties, ja rezerves kapitāls kļūst mazāks par pamatkapitālu? Risinājums vienkāršs: jāatjauno maksājumi rezerves kapitālā.¹

Kādas īpašuma attiecības pārstāv kooperatīva sabiedrība. It visas pajas, tātad arī pamatkapitāls, pieder konkrētiem individuāliem īpašniekiem. No šī viedokļa kooperatīvo sabiedrību īpašuma attiecības pārstāv privāto īpašumu. Sarežģītāk ir ar rezerves kapitālu.

¹ 7.1., 7.2., un 7.3. nodaļa balstās uz "Kooperatīvo sabiedrību likuma" tekstu.

To var pamatoti uzskatīt par sabiedrības kopējo īpašumu. Tāpēc no īpašuma viedokļa kooperatīvā sabiedrībā savijas privātā un sabiedriskā īpašuma attiecības. Ņemot vērā paju izšķirošo nozīmi gan kooperatīvā sabiedrībā, gan pamatkapitālā, bet rezerves kapitālu uzskatot par piedēkli, par ekonomisku glābšanas vesti un tikai, ir pamats apgalvojumam, ka kooperatīvā sabiedrība manāmi velk uz privātīpašumu pusi, pēc pamatsatura pārstāv privātā īpašuma attiecības.

7.4. KOOPERATĪVA PEĻŅA UN TĀS SADALE

Kooperatīvā sabiedrībā peļņa veidojas pēc parastiem grāmatvedības noteikumiem, ievērojot atsevišķas kooperatīviem uzņēmumiem piemītošas īpatnības. Galvenā problēma ir peļņas sadale pēc tam, kad nomaksāti likumā paredzētie nodokļi.

Paredzēts šāds peļņas sadales modelis:

- 1) jau pieminētā rezerves kapitāla veidošana, kā arī statūtos paredzētu citu kapitālu veidošana;
- 2) dividenžu izmaksa par visu veidu pajām;
- 3) peļņas atmaksa statūtos paredzētā kārtībā;
- 4) atlikusī peļņas daļa sadalāma saskaņā ar biedru kopsapulces (pilnvaroto sapulces) lēmumu.

Visaktuālākais ir jautājums par peļņas izlietošanu attīstībai, tehniskai pilnveidošanai, rekonstrukcijai utt. Dividendes ir šodienas biedru ienākums, bet peļņas attīstība ir nosacījums dividenžu augšanai rīt un parīt.

Tāpēc biedru kopsapulcei rūpīgi jāapsver, kādu peļņas daļu izmaksāt dividendēs, kādu novirzīt attīstības altārim. No šī principiālā lēmuma un peļņas sadales proporcijas ir atkarīga kooperatīvās sabiedrības nākotne.

Komerccarbība. Kooperatīvās sabiedrības var veikt daudzpusīgu komerccarbību, dibinot uzņēmumus, firmas visdažādākajās jomās. Sprotams, sabiedrībai piederošās ražotnes, pakalpojumu sniegšanas organizācijas nenoniecina peļņu. Tomēr to galvenais uzdevums ir sniegt atbalstu kooperatīvās sabiedrības biedriem ar izdevīgiem noteikumiem. Šo sabiedrību uzņēmumi ir viena īpašnieka uzņēmumi.

Juridiskās personas statusu šie uzņēmumi iegūst pēc to reģistrācijas Uzņēmumu reģistrā (Komercreģistrā). Kooperatīvā sabiedrība var būt arī citas komercsabiedrības dalībnieks. Uzņēmējsabiedrības pārvalda algoti pārvaldnieki. Darbus veic algoti darbinieki.

Kooperatīvās sabiedrības pilnā apjomā atbild par savu uzņēmumu saistībām ar visu mantu.

7.5. DEMOKRĀTISKĀ PĀRVALDE

Lemēji kooperatīvajā sabiedrībā. Augstākais pārvaldes orgāns kooperatīvā sabiedrībā ir biedru kopsapulce (pilnvaroto kopsapulce). Pēdējo ievēl pēc statūtos noteiktas kvotas — vienu pilnvaroto no noteikta biedru skaita. Kopsapulce ievēl padomi un valdi. Valdes ievēlēšana nav obligāta. Ja statūti to paredz, valdes vietā tās funkcijas pilda direktors vai pārvaldnieks.

Biedru kopsapulce ir tiesīga lemt it visus ar kooperatīvu sabiedrības darbību saistītos ekonomiskos un juridiskos jautājumus. Statūti saskaņā ar Kooperatīvu sabiedrību likumu nosaka, kādas ir padomes un valdes (direktora, pārvaldnieka) tiesības un funkcijas.

Demokrātiskās pārvaldes galvenais princips — biedru kopsapulcē katram biedram tikai viena balss. Saskaņā ar statūtos paredzētiem nosacījumiem biedrs savu balsi var uzticēt (nodot) citam kooperatīvās sabiedrības biedram. Šai atļautajai rīcībai ir zināmas negatīvas iezīmes. Var veidoties biedru grupa ar lielu balsu skaitu, kas, izmantojot balsošanas mehānismu, uzspiež biedru kopsapulcei (pilnvaroto sapulcei) savas intereses. Kooperatīvās sabiedrības statūtos jāparedz tādas barjeras, lai atsevišķa biedru grupa nekļūtu par sabiedrības visa īpašuma, visu paju, pamatkapitāla neiegrožotu saimnieku, kam ir "demokrātiska" iespēja pakļaut kooperatīvo sabiedrību saviem centieniem.

7.6. KOOPERĀCIJAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Kooperācijas vēsture. Latvijas brīvvalstī līdz padomju okupācijai bija uzkrāta bagāta un svētīga pieredze kooperācijas attīstības jomā.

Pirmie kooperatīvi dibinājās un izvērta darbību vēl pagājušā gadu simteņa otrajā pusē. Jau pirms I pasaules kara bija izveidojies plašs kooperāciju tīkls ar 300 pienotavām un 10 krejotavām. Reāli apstākļi 20. un 30. gados, nepieciešamība izdzīvot konkurences apstākļos, centralizēt resursus sekmēja kooperatīvu varen strauju pieaugumu. Aktīvi tika atjaunoti ne tikai karā cietušie kooperatīvi, bet dibināti jauni kooperatīvi ar to uzņēmumiem, it sevišķi piensaimniecībā.

1938. gadā piensaimnieku kooperatīvu sabiedrību skaits sasniedza 270 ar kopkapitālu, kas pārsniedza 10 miljonus latu. Jau kopš 1921. gada darbojās kooperatīvās apvienības koordinēšanai, kopējai apgādei, tehnoloģiskai palīdzībai, vienotu sanitāru normu ievērošanai, eksporta veicināšanai. Piensaimnieku kooperatīvās sabiedrības apvienojās Latvijas piensaimnieku centrālajā savienībā (LPCS). Sekmīga darbība vairoja LPCS mantu. 1940. gada sākumā Centrālajai savienībai piederēja liels nams Dzirnavu un Tērbatas ielas stūrī, diversificēta ķīmijas fabrika. Tās uzdevums bija ne tikai piensaimniekus apgādāt ar nepieciešamajiem mazgāšanas un dezinfekcijas līdzekļiem, bet arī ražot kazeīnu, mākslīgu ragvielu *Lettoid* pogu, ķemmju ražošanai, izstrādājumus mēbeļrūpniecības vajadzībām, nažu spalus, radio piederumus un pat mākslīgu dzintaru. Jau 1936. gadā to vairs nenācās importēt.¹ Pilnīgi pietika ar pašmāju produkciju. LPCS bija vēl trīs piena restorānu īpašniece un tai piederēja divi vasaras paviljoni. Galvenais darba lauks bija daudzveidīgās piena produkcijas ražošana un sviesta eksports ar valsts tiešu atbalstu. Paši zemnieki, piena ražotāji, bija aktīvi kooperatīvu dibinātāji. Tam nebija vajadzīgi ne īpaši ministri, ne speciālās valsts institūcijas.

Lauku rajonos, arī pilsētās, ar plašu patērētāju kooperatīvu veikalu tīklu izvērās apvienības "Turība" un "Vienība". Gāja gadi, un Latvijas kooperatīvi pierādīja savu dzīvotspēju, tātad arī konkurences spēju.

Okupācijas vara, neskatoties uz lišķīgajiem vārdiem par kooperatīvu pozitīvo lomu, kooperācijas sistēmu "sekmīgi" sagrāva. Formāli turpināja pastāvēt kooperatīvā apvienība "Turība", kas drīzāk atgādināja komandekonomikas valsts uzņēmumu, tomēr bija ar mazliet lielāku brīvības pakāpi lēmumu pieņemšanā. Kā spēcīgs magnēts tā pievilka pircējus, jo caur savām bāzēm vairāk saņēma importa

¹ Diena, 1995. g. 9. februāris.

preces. Tas mudināja pilsētniekus doties sirojumos pa lauku patērētāju kooperācijas veikaliem, lai veiksmes gadījumā nopirktu importa mantu (apģērbu, apavus un vēl šo to).

Kooperācija tirgus ekonomikas apstākļos. Mēs jau minējām, ka jaunie tirgus ekonomikas kooperatīvi bija īpatnēja privātā īpašuma forma. Pamati kooperācijas dibināšanai sīkrūpniecības, amatniecības, lauksaimniecības, transporta un daudzās citās jomās bija ekonomiski un tiesiski nodrošināti. Kooperatīvo sabiedrību likums, kas stājies spēkā 1998. gadā, piešķīra kooperatīvajām sabiedrībām plašas pašregulēšanās iespējas tirgus apstākļos. Varēja brīvi un saskaņā ar saviem statūtiem minētā likuma normu ietvaros dibināt visdažādākos kooperatīvus, piemēram, piensaimniecības kooperatīvus, gaļas pārstrādāšanas, mehanizācijas, celtniecības, meliorācijas, kredīta, dārzkopības, sakņkopības, mēbeļu ražošanas, biškopības, lopkopības, produkcijas un pakalpojumu realizācijas, dzīvokļu un to apsaimniekošanas u. c. kooperatīvās sabiedrības. Šo kooperatīvu mērķis ir sniegt pakalpojumus saviem biedriem ar izdevīgiem noteikumiem (cenu atlaides, kredīti ar zemu procentu likmi un garu termiņu utt.).

Vai 1000 kooperatīvu būtu jālikvidē? 1998. gada vasaras sākumā Latvijā Uzņēmumu reģistrā bija reģistrēts ap 2500 kooperatīvu sabiedrību. 1500 kooperatīvo sabiedrību līdz 23. jūnijam bija iesnieguši grozījumus savos statūtos saskaņā ar jaunā kooperācijas likuma prasībām un noteiktiem reorganizācijas un statūtu izmaiņu termiņiem. 1000 kooperatīvo apvienību likuma prasības nav izpildījušas. Ja problēmu risina formāli, tad šīs 1000 kooperatīvās apvienības ir jālikvidē, jo likums liedz to pārreģistrāciju. Acīmredzot daļa likuma neievērotāju vairs nedarbojas, mirušas "dabiskā nāvē". Pārējām strādājošām kooperatīvu apvienībām pārreģistrācijas termiņu vajadzēja uz īsu laiku pagarināt. Virs viņiem karājas Damokla zobens! Ja jaunais reģistrācijas termiņš netiks ievērots, saudzēšanas termiņš beigsies un Damokla zobens bez mazākās žēlastības kritīs. Likums, tā termiņi ir stingri jāievēro. Brīvais tirgus nebūt nav anarhija, bet prasa noteiktu kārtību.

Ko zemniekiem dod "mašīnu rings"? Daudzi individuālie zemnieki dzīvo uz nabadzības robežas pusnaturālās saimniecības apstākļos, pauž neapmierinātību ar savu likteni un netic gaišākaī

rītdienai. Pretstatā šim drūmajam fonam tā sauktais "Jeru rings" vieš savos dalībniekos drošību un stabilitāti. Optimismu vieš arī 1998. nelabvēlīgā gada "Jeru ringa" gaisotne. Kā tas panākts? Ekonomikā brīnuma nav. Sauciens "galdiņ klājies!" ir tikpat efektīvs kā kaķa lāsti, kas debesīs nekāpj.

Tas notika 1994. gadā. Vācijas Ziemeļreinas-Vestfālenes zemes Lauksaimniecības ministrija finansiāli un morāli atbalstīja pirmā lauksaimniecības tehnikas ringa dibināšanu Valmieras rajona Jeru pagastā. *Ring* latviešu valodā nozīmē gredzens. Domāts šis gredzens bija kā visu nepieciešamo koplietošanas lauksaimniecības mašīnu kopa, kas nodrošina noteiktas zemes platības apkopšanu no pavasara sējas līdz rudens aršanai, lai pavasarī "gredzenu" sāktu no jauna.

Minētos četros gados ir gan papildinājies tehnikas pūrs, zemes kopplatība, gan strādājošo skaits. Šī pēcatmodas laika kopsaimniekošanas forma kā progresīvs pasākums ir pilnībā attaisnojusies.

"Jeru ringā" kopīgā darbam 1998. gada oktobrī bija apvienojušies 12 apkārtnes zemnieki. Viņiem piederošo tīrumu 400 ha kopplatībā apstrādāšana ir uzticēta 5 algotiem strādniekiem līdz ar visu "mašīnu ringu", nepieciešamo tehniku ar uzkarināmo aprīkojumu. Mašīnu labākai glabāšanai un ilgākai kalpošanai 1998. gadā ringa dalībnieki nolēma celt ugunsdrošu un ziemā apsildāmu angāru. Šāda attieksme pret ringa tehniku gadā prasa 25 000 latu lielu investīciju, bet ātri atmaksāsies ar uzviju. No sākuma sponsori Jeru pagasta "mašīnu ringā" bija bieži viesi-uzraugi-konsultanti, bet ar laiku braucieni no Vāczemes kļuva arvien retāki. Toties ringa dalībnieki ziemā varēja braukt uz Vāciju mācīties.

Vācijas pieredze "mašīnu ringa" ideju īstenošanā Jeru pagasta zemniekiem iepatīkās. Rings ir viena no kopsaimniekošanas formām, kam nav nekā kopēja ar minikolhozu. Pēdējā mērķis ir kopēja peļņa. Simpātiski likās tas, ka katrs ringa dalībnieks palika atbildīgs privāt-uzņēmējs, kura virsuzdevums ir veicināt katra ringa dalībnieka ienākumus. Katrs ringa dalībnieks apsaimnieko savu teritoriju, izmantojot savas uzņēmējspējas konkrēti izraudzītā ienesīgā biznesā. Dalībnieks patstāvīgi lemj, vai audzēt zirņus, cept maizi, attīstīt piena vai lopkopību, nodoties mežizstrādei. Viens piemērs: kāds no ringa dalībniekiem aizrautīgi nododas graudkopībai un aitkopībai. Sākumā viņiem bija 10 aitu, bet šodien to skaits ir pieaudzis līdz 160. "Mašīnu

rings" nodrošināja ražas ievākšanu no 80 hektāriem. Ringā ir dalībnieki ar visai dažādu graudaugu platību — no 12 līdz 120 hektāriem. Apmaksa pēc pašizmaksas. Algotie strādnieki jūt pavisam citu atbildību par darba kvalitāti, par veikumu no sākuma līdz galam. Ja zemi slikti aparsī, rudenī būs grūtības ar ražas novākšanu ar kombainu. Strādnieka ienākums ir tieši atkarīgs no iekūluma. Labāk strādāsi ringā, vairāk nopelnīsi. Rings par katru darbinieku maksā arī sociālo nodokli.

Visi ringa ļaudis ir vietējie, sava darba speciālisti. Gadās arī interešu pretstati. Kāds ringa dalībnieks vēlas, lai viņam zemi apstrādā ātrāk utt. Ringa vadība pārzina situāciju visā platībā un spēj agrotehniski noteikt lauku darba veikšanas secību. Kas agrāk iesējis, tam arī citiem ar mašīnām veicamiem darbiem ir agrākie termiņi. Darbojas arī citi faktori, un ringa locekļi jāpārlicina par visracionālāko darbu secību.

Salīdzinot ar Rietumeiropu, Latvijas laukos ir ļoti maz kooperatīvu vai kopsaimniecību formu. Rings ir izdevīgāks par parasto kooperatīvo sabiedrību. Ringā nav to pārvaldes orgānu, ko paredz statūti, tiesiskie akti. Sīkas saimniecības var veidot visvienkāršākās kopdarbības formas pēc "mašīnu ringa" parauga daudzās jomās ar maziem kapitālieguldījumiem. Tas ātri atmaksāsies. Nepieciešama laba griba, iniciatīva, enerģija, prasme novērtēt izdevīgumu, atteikšanās no pagātnes aizspriedumiem. Daudzi zemnieki, atcerēdamies kolhozu laiku, *a priori* baidās no kooperatīviem kā velns no krusta. "Diena" rakstam par pirmo Latvijas "mašīnu ringu" deva virsrakstu "Mašīnu rings zemniekos vieš drošību". Darbs nākotnes labā ar panākumu garantiju, tātad drošība ir tas, kas mūsu sīkzemniekam tik ļoti vajadzīgs.

7.7. VAI PATĒRĒTĀJU KOOPERĀCIJA IR KONKURĒTSPĒJĪGA?

Okupācijas gados Latvijas lauku rajonu un arī vietējo pilsētu tirdzniecības monopolists bija patērētāju kooperācija. Šie kooperatīvi bija apvienoti Latvijas Patērētāju biedrību savienībā "Turība", Latvijas neatkarības atgūšana stāvokli spēji mainīja. Deviņdesmito gadu

sākumā bija vairāk nekā 700 000 paju biedru, bet deviņdesmito gadu beigās tikai 24000 paju biedru. Šis būtiskais kritums liek par daudz ko padomāt. *Pirmkārt*, lielais paju biedru skaits bija mākslīgi radīts un tam bija maz sakara ar īstu brīvprātību, iestājoties patērētāju biedrībā. *Otrkārt*, paju biedrs vieglāk piekļūst deficītam. *Treškārt*, privātie tirgotāji, it sevišķi gadu desmita sākumā totāli izkonkurēja patērētāju kooperāciju. Privātie komersanti sākotnēji bija brīvi kā putni gaisā; tiem bija sveša grāmatvedības uzskaitē, nodokļu maksāšana, viegla pieeja kontrabandai. Beidzās deficīts, un paju biedru atplūdi kļuva neizbēgami. Iestājās bēgums, kam pagaidām neseko pausums. Saprotams, atsevišķu patērētāju biedrību liktenis bija visai atšķirīgs: vieni plauka, gāja augšup, citi nīkuļoja un tuvojās bankrota bedres malai.

Kāda bija izeja? Ko darīt? Pēc ekspertu domām, racionāli būtu patērētāju biedrības ar prātu apvienot. 1997. gadā Latvijas kopdarbības centrālās savienības (LKCS) "Turība" kopējais apgrozījums, ieskaitot piecus pārtikas kombinātus, četras zvēraudzētavas un virkni citu ražotņu, bija 104 milj. latu, bet gadu iepriekš 112 milj. latu. Lejupslīde ir nepārprotama. Kā jau parasti kooperatori žēlojās par nodokļu nastu konkurences apstākļos ar privātajiem tirgotājiem. Pēdējie saviem darbiniekiem maksājot minimālo darba algu, pārējo aploksnē, un nodokļu slogs ir visai viegļiņš.

Apvienošanas panākumu efektivitāti demonstrē Vidzeme.

Apgrozījums aug. Pirms gada ekonomiskā izdevīguma dēļ apvienojās Valmieras rajona patērētāju biedrību savienība, Valmieras, Rūjienas un Mazsalacas patērētāju biedrības, Rūjienas patērētāju biedrības sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu apvienība.

Tā tapa liels komercuzņēmums — Valmieras reģiona patērētāju biedrība. Iepriecina, ka apvienošanas reālais rezultāts deva 30% apgrozījuma pieaugumu. Realitāte ir tāda, ka pircējs atgriežas patērētāju biedrību veikalos, jo prece, cena un apkalpošana pārspēj privāto konkurentu. Pirmā gada galvenais uzdevums — stabilizācija, veikalu un infrastruktūras sakārtošana. Biedrībai ir 66 tirdzniecības vietas, starp tām dažas nerentablas. Tās necenšas likvidēt, bet apvienojot un pārkārtojot saglabāt, radīt rentabla darba nosacījumus. Valmierā iekārtots lielākais veikals Vidzemē ar plašu preču sortimentu.

Vietējo patērētāju biedrību vadību spriedums ir viennozīmīgs: bez

apvienošanās Rūjienas un Mazsalacas patērētāju biedrības ieveltos bankrota bedrē, neizdzīvotu. Tagad kļuvis iespējams veikt nepieciešamos remontus, veikali kļuvuši pievilcīgāki. Pārdomāta sortimenta politika palīdzēja Rūjienas un Mazsalacas patērētāju biedrībai tikt uz "zaļā zara". Vienlaikus Valkas patērētāju biedrību nācās izsludināt par maksātnespējīgu. Viens no daudziem cēloņiem, kas noteica šo bēdīgo rezultātu, ir vadītāju pasivitāte. Nemazsvarīgi bija arī tas, ka vadošiem darbiniekiem jaunos apstākļos Igaunijas robežas tuvumā bija gaužām vāja komercizglītība. Pircējam ir vienalga, kāda tipa veikalā iepirkties: kooperatīvā vai privātā. Virsroku ņem konkurētspējīgākais.

Kas maksā dividendes? Dividendes par pārno gadu saņēma Limbažu, Salacgrīvas un Cēsu patērētāju biedrības. Limbažu PA pārdēvēja par "Retiko". Pirmo reizi pēc pieciem gadiem paju biedri pēc kopsapulces lēmuma saņēma 50% no paju nominālcenas. "Ratiko" ar saviem 330 strādājošajiem un 353 biedriem bija aktīvi maizes cepēji un kārtīgi nopelnīja dividenžu izmaksu. Salacgrīvas tirdzniecības uzņēmumu paju biedri dividendes saņēma ik gadus. 1997. gada dividendes bija 20% no paju naudas, gadu iepriekš pat 50%. Cēsis dividendes maksāja 20% no paju nomināllieluma, proti, 1 latu.

Atlaižu kartes. Kā pievilkt pircēju, par to patērētāju biedrību dižvīri domā gan dienu, gan nakti. Alūksnieši nolēmuši sākt pieticīgu eksperimentu ieviest atlaides kartes tikai vienā veikalā un tikai pārtikas precēm. Ja pasākums būs veiksmīgs, atlaižu karšu izmantošana paplašināsies.

Patērētāju kooperācijai Latvijā 100 gadu pieredze. Pirmo patērētāju kooperatīvu Latvijā 1865. gadā noorganizēja vācieši. 1885. gadā dibināja pirmo latviešu kooperatīvu, proti, Ilģu ciemā un Zaķu salā Rīgas pārtikas jeb konsuma biedrību. Kooperatoru stafete tika nodota no paaudzes uz paaudzi. Drīz pienāks vēsturiskais brīdis, kad sociālās tirgus saimniecības patērētāju kooperācijas stafete tiks nodota trešam gadu tūkstošim.¹

¹ Materiāli pēc "Dienas Biznesa", 1998. g. 27. augusts, 12., 13. lpp.

7.8. SECINĀJUMI

1. Kooperatīvas sabiedrības ir specifiska privātā īpašuma forma, kas atšķiras gan no viena īpašnieku uzņēmuma, gan no SIA un a/s. Katrs paju īpašnieks, sabiedrības biedrs, ir privātpašnieks savas pajas novērtējuma apmērā. Vienlaikus pajas piedalās tehnoloģiskajā un organizatoriskajā procesā un mijiedarbojoties saplūst ražošanas resursu un faktoru kopā.

2. Sīkie ražotāji, arī pakalpojumu sniedzēji var apvienoties, kopā darboties uz darba dalīšanas pamatiem.

3. Kooperatīvās sabiedrības var dibināt, lai ar izdevīgiem noteikumiem sniegtu pakalpojumus kooperatīvo sabiedrību biedriem daudzās dažādās jomās. Šos kooperatīvus pārvalda algoti pārvaldnieki; darbu veic nevis paju īpašnieki, bet algoti darbinieki.

4. Piedalīšanās kooperatīvās sabiedrībās ir absolūti brīvprātīga.

5. Kooperatīviem raksturīga demokrātiska pārvalde. Kooperatīvu augstākais lēmējorgāns ir paju biedru kopsapulce vai pilnvaroto kopsapulce.

6. Paju biedru kopsapulce vai pilnvaroto sapulce ir tiesīga likumdošanas aktu ietvaros dalīt kooperatīvās sabiedrības peļņu, t. sk. lemt par dividenžu izmaksām.

7. Pastāv parastās pajas un darbinieku pajas. Pēdējās darbinieki var pirkt par pilnu cenu, ar atlaidi vai prēmiju veidā saņemt bez maksas. Dalībnieku pajas nedod balsstiesības.

8. Kooperatīvo sabiedrību biedru priekšrocības saistās ar cenu atlaidēm, lētu kredītu (krājaizdevu kooperatīvos) utt.

9. Latvijā 90. gadu sākumā kooperatīvu sabiedrību un to biedru skaits būtiski samazinājies. Ir kooperatīvi, kas pāreju uz tirgus ekonomiku pārdzīvojuši sekmīgi, bet ir arī tādi kooperatīvi, kam draud bankrots.

10. Vidzemes pieredze liecina, ka efektīvs kooperatīvu izdzīvošanas līdzeklis ir resursu līdzekļu apvienošana. Viena no šādām apvienībām deva iespēju apgrozījumu palielināt par 30%.

11. Iniciatīva, labas zināšanas komercdarbības pamatos, uzņēmējspēju mērķtiecīga, veiksmīga izmantošana sola Latvijas kooperatīvai kustībai sekmīgu nākotni, labas perspektīvas trešā gadu tūkstoša pirmajā desmitgadē.

7.9. PAMATTERMINI

Kooperācija	Co-operation	Кооперация
Kooperatīva savienība	Cooperative society	Кооперативные объединение
Pamatkapitāls	Fixed capital	Основной капитал
Pamatpaja	Basic share	Оновной пай
Papildu paja	Additional share	Дополнительный пай
Darbinieku paja	Personal share	Пай работников
Rezerves kapitāls	Reserve capital	Резервный капитал
Peļņas sadale	Pro fit distribution	Распределение прибыли
Demokrātiskā pārvalde	Democratic administra- tion	Демократическое управлеие
Atlaižu kartes	Discont card	Карты скидок

7.10. PAŠPĀRBAUDES JAUTĀJUMI

1. Kādas īpašuma attiecības un kāpēc pārstāv kooperatīvo sabiedrību?
2. Ko var uzņemt kooperatīvā sabiedrībā?
3. Ko var uzņemt bērnu kooperatīvos?
4. Kas ir paja?
5. Kādu paju veidus jūs pazīstat? Kad tās tiek izsniegtas?
6. Kas veido pamatkapitālu?
7. Vai iestāšanās maksa ir obligāta?
8. Kā veidojas rezerves kapitāls?
9. Kā notiek peļņas sadale?
10. Kādu komercdarbību var veikt kooperatīvā sabiedrība?
11. Kāpēc, pārejot no komandekonomikas uz sociālo tirgus saimniecību, strauji samazinās kooperatīvu un to biedru skaits?
12. Vai 1000 kooperatīvu būs jālikvidē?
13. Kā darbojas "mašīnu rings", kādas ir tā priekšrocības?
14. Kas nosaka kooperatīvu sabiedrību konkurentsphēju?
15. Kādu motivāciju veicina atlaides kartes?
16. Kad un kur dibināja pirmo latviešu kooperatīvu?

SATURA RĀDĪTĀJS

1. Denacionalizācija un privatizācija	3
2. Īpašuma attiecību struktūra un uzņēmējdarbības formas mūsdienu tirgus ekonomikā	31
3. Akciju sabiedrība kā privātipašuma forma	40
4. Fondu biržas darbība	64
5. Mazā un vidējā uzņēmējdarbība (MVU)	97
6. Pielikums	109
7. Kooperatīvā sabiedrība	119

Studentu Iniciatīvu Fonds

piedāvā:

STUDENTU UN JAUNIEŠU

AVIOBIĻĒTES

Šīs aviobiļetes:

1. Ir lētākas.
2. Ir nododamas atpakaļ.
3. Ir derīgas 12 mēnešus.
4. Ļauj mainīt izlidošanas datumus.
5. Ļauj mainīt lidošanas maršrutu.
6. Tās ir pieejamas 120 lielākajās pilsētās.

Vēl ir iespējams iegādāties:

1. **ISIC** — starptautisko studentu karti.
2. **ITIC** — starptautisko pasniedzēju karti.
3. **GO25** — starptautisko jauniešu ceļojumu karti.
4. Ceļojumu apdrošināšanu.
5. Hosteļu rezervācijas, valodu kursi.

7 228 320 vai 7 228 063

Latvijas Universitāte, Raiņa bulv. 19-248, Rīga, LV-1586,

E-mail: info@sif.lv

CIENĪJAMIE UZŅĒMUMU VADĪTĀJI!

Ir jautājumu loks, kas nodarbina ikvienu darba devēju:

- ◆ Kā pieņemt darbā cilvēkus?
- ◆ Pēc kādiem kritērijiem atlasīt darbiniekus savā organizācijā?
- ◆ Kuram no pretendentiem dot priekšroku?

Jūs esat ieinteresēti, lai katrā darba vietā un amatā strādātu cilvēks, kas ir piemērots šim darbam — tikai tādā gadījumā Jūs gūstat no darbinieka vislielāko atdevi un darba efektivitāti; darbinieks mazāk slimo un ir apmierināts ar savu darbu.

To ir iespējams panākt, nosakot potenciālo darbinieku profesionāli nozīmīgās īpašības un izvērtējot viņu profesionālo piemērotību konkrētam darbam vai amatam.

Profesionālās karjeras izvēles centrs veic:

- ↻ Profesionāli nozīmīgu īpašību noteikšanu.
- ↻ Profesionālās piemērotības novērtēšanu.
- ↻ Pretendentu atlasī.
- ↻ Personāla komplektēšanu.

Izmantojiet šo iespēju! Tas atmaksāsies un Jūsu uzņēmumā veidosies darbīgs, stabils un efektīvs kolektīvs!

Mēs atrodamies Rīgā, Jēzusbaznīcas ielā 11,
tālr. 7224534, fakss 7210323
E-mail: karjera@multinet.rbis.lv

G.Liebermanis

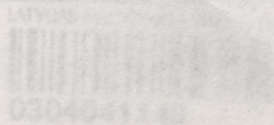
ĪPAŠUMA ATTIECĪBAS UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS FORMAS

Izdevējs: BIRZNIEKA SIA «KAMENE», Rīgā, Dunties ielā 12/22, LV-1005. Reģ. Nr. 010300865;
Izd. licence 2-0076. Ofseta tehnika. Formāts 60x84/16. Iespiests «ALTAN PS» tipogrāfijā.

ISBN 9984-636-03-8.

OBLIGĀTAS
EKSEMPLĀRS

pasniedz

*... kas interesējas par šīs
skolas vai nometni!*

1998. gada jūlijā atvērta
jauna un moderna
valodu un zīmju mācību literatūra

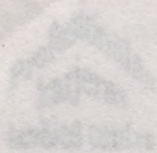
VALAKADĒMISKĀ GRĀMATNĪCA

Basteja bulvāri 42

Lasī to visu, ko šeit pasnādi
Lasī kopā ar

MAJA ROZES GRĀMATNĪCA

VĒL PROFESIONĀLĀS KARJERAS IZVELES CENTRS

CIENĪJAMIE BĒRZTĪBĀRĀBĀDĪTĀJI

Ir iespējams, ka jūs nodarbojāties ar šādu darbu devēju:

- Kā pieremt darbu šajā jomā?
- Vai kādām kārtībām jābūt darbiniekus savā organizācijā?
- Kāpēc no profesionālāra dot pietiek?!

Jūs varat ietaupīt laiku, ja šīs darba vietas un tūlītēji piedāvājumi, kas ir pieejami šajā jomā, ir atbilstoši jūsu prasībām un vajadzībām. Šīs darba vietas ir pieejamas šajā jomā, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast. Šīs darba vietas ir pieejamas šajā jomā, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast.

Tas ir iespējams, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast. Šīs darba vietas ir pieejamas šajā jomā, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast.

Profesionālās karjeras izveles centrs veic:

- Profesionālās karjeras izveles centrs
- Profesionālās karjeras izveles centrs
- Pretendentu atlasē
- Personāla komplektēšanā

Izmantojiet šo iespēju! Tas ir iespējams, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast. Šīs darba vietas ir pieejamas šajā jomā, ja jūs zinājat, kur tās ir, un kā tās atrast.

Mēs atrojamies Rīgā, Irzūstbāznes ielā 11,
tālrunis 7224534, fakss 7210323

E-mail: karijers@mficinet.riga.lv

O.L.I.B.I.E.N.T.I.S.

Latvijas Profesionāļu Kameras Izvēles Centrs

Latvijas Profesionāļu Kameras Izvēles Centrs, Rīga, Dzirnavu ielā 11, 10100 Rīga, Latvija
Tālrunis: 7224534, Fakss: 7210323, E-pasts: karijers@mficinet.riga.lv

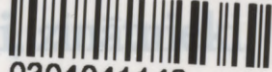
ISSN 1538-0017 01.01.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

2.60

Studenti, pasniedz

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304041143

*visi, kas interesējas par kādu
tēmu vai nozari!*

1998. gada jūlijā atvērta
jauna un moderna
mācību un zinātniskās literatūras

LU AKADĒMISKĀ GRĀMATNĪCA

Basteja bulvārī 12

Lasi to pašu, ko lasa pasaulē!
Lasi kopā ar

JĀŅA ROZES GRĀMATNĪCU!

Georgs Lībermanis dzimis Rīgā. 1950. gadā beidzis fakultāti. Tanī pašā gadā gaitas - 12 gadus LAA un 33 gadus Latvijas Universitātē. 1958. gadā aizstāvējis kandidāta disertāciju ar monogrāfiju "Jaunlatvieši", kas pirmās Tautas Atmodas vērtējumā atteicās no oficiālās marksistiskās nostājas. No 1962. gada - docents. Autors ir LU Goda doktors ekonomikā, profesors. Kopš 1990. gada pievērsies mācību literatūrai. Sarakstījis 11 grāmatas, kur tirgus ekonomikas zināšanas apvienotas ar pārejas problēmām uz tirgus saimniecību Latvijā.

99-3
L 47

Grāmata "Īpašuma attiecības un uzņēmējdarbības formas" noslēdz mikroekonomikas kursu. Grāmatu ievada privatizācijas problēmu apskats Latvijā. Tālākajās nodaļās aplūkotas dažādas uzņēmējdarbības formas mūsdienu tirgus ekonomikā, kā arī tas principiāli jaunais, ko satur topošais (MK akceptētais) Komerclikums. Īpaša vērība veltīta vērtspapīriem. Paskaidroti vairāki paradoksi, kas saistīti ar akciju kontrolpaketēm. Īpaša iedaļa veltīta varas svirām, kuru nozīme Latvijā pieaug, veidojot koncernus.

Katras nodaļas nobeigumā lasītājs atradīs secinājumus, pamatterminus trijās valodās (latviešu, angļu, krievu), uzdevumus un pašpārbaudes jautājumus.

ISBN 9984-636-03-8

9 789984 636030